DUMITRU ȚEICU

STUDII ISTORICE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
ŢEICU, DUMITRU
Studii istorice / Dumitru Ţeicu. - Timişoara: Mirton, 2003
150 p.; 21 cm.
ISBN 973-661-180-9

94(498.5)

DUMITRU ȚEICU

STUDII ISTORICE

EDITURA MIRTON
TIMIȘOARA - 2003

Publicație editată cu sprijinul financiar al Ministerului Culturii și Cultelor

Relevee: Arhitect *Dragoș Zipfl*
Desene: *Maria Gyömber*
Ridicări topo: Sing. *Micli Vidu*

Istoricului Victor Spinei,
la moment aniversar

Cuvânt înainte

Volumul de față cuprinde studii și note de istorie medievală bănățeană. O parte dintre ele prezintă cercetări foarte recente, altele au văzut deja lumina tiparului în anii din urmă în diverse publicații locale. Toate sunt rodul cercetărilor de arheologie medievală pe care le-am inițiat și condus în ultimul deceniu în spațiul bănățean, ele ilustrând fidel abordările inegale ale unor segmente ale arheologiei așezărilor, arheologiei funerare ori mai recent a monumentelor de arhitectură.

Consecvenți unor preocupări mai vechi am readus în discuție cercetări și descoperi mai vechi, cum a fost cazul bunăoară al necropolei de la Turnu-Severin, cercetată de Alexandru Bărcăcilă cu aproape șapte decenii în urmă. Cercetările mai vechi cu privire la vatra satului medieval Ilidia, la care de altminteri am participat nemijlocit se regăsesc de asemenea în structura volumului de față. Am considerat necesar să reluăm discuția cu privire la monumentul din Caransebeș, având în vedere implicațiile deosebite asupra istoriei elitelor medievale din zonă.

Informații din documentele medievale atestă existența unui număr important de peste 150 de biserici și mănăstiri medievale în spațiul bănățean, ceea ce m-a determinat să acord o atenție specială acestei probleme. Cercetarea arheologică sistematică a mănăstirii medievale bănățene, cu toate etapele sale specifice, de la identificarea pe teren a celor dispărute, până la descoperirea și conservarea primară a acestora se înscrie într-un proiect de durată pe care l-am inițiat în anul 2002 cu sprijinul financiar nemijlocit al Ministerului Culturii și Cultelor. Cercetările sistematice de la Biserica mănăstirii Sirinia, cu toate greutățile întâmpinate, cele de la mănăstirea Baziaș, ori cele foarte recente de la mănăstirea sârbească de la Zlatița aduc informații de primă importanță pentru reconstituirea evoluției arhitecturii ecleziastice în Banat. Extinderea investigației în zona de câmpie din nordul Banatului, pe care o preconizăm în următorii ani la biserici și mănăstiri din dieceza catolică

a Cenadului va duce cu siguranță la acumularea unei documentații temeinice în această chestiune, în măsură să recupereze un segment grav afectat al istoriei medievale a Banatului, care a fost arhitectura ecleziastică. Inițierea și derularea acestor cercetări n-ar fi fost posibilă fără sprijinul financiar și moral, acordat în momente de cumpănă, de către Domnul Academician Răzvan Theodorescu și de Prof. univ. dr. Ioan Opriș, pe care-i asigur de întreaga mea gratitudine.

Dumitru Țeicu

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN VATRA SATULUI MEDIEVAL ILIDIA

Localitatea Ilidia se află situată pe marginea sud-estică a depresiunii Oravița. Culmile prelungi și domoale, cu altitudini cuprinse între 400-500 m, ale dealurilor ce coboară dinspre Munții Aninei către Câmpia Caraşului închid, asemenea unui golf, hotarele satului Ilidia[1].

Documentele scrise au marcat existența satului la începutul veacului al XIII-lea. Actul papal din 30 martie 1223 a confirmat stăpânirea Margaretei, fiica regelui Bella al III-lea, fostă împărăteasă a Bizanțului, asupra unor moșii și cetăți din zona Dunării de jos apusene[2]. Ilidia, menționată în actul papal sub forma *possessio regalis Elyad*, a făcut parte din domeniile fostei împărătese Margareta, pe care le-a primit la căsătoria cu împăratul Isaac al II-lea Angelos în anul 1185[3]. Informații ulterioare, din prima jumătate a veacului al XIV-lea, aduc mărturii despre cetatea regală Ilidia și castelanii acesteia.

Izvoarele scrise oferă extrem de puține informații cu privire la evoluția așezării rurale de la Ilidia în secolele XIII-XV. Un act din epoca regelui Sigismund de Luxemburg, emis în anul 1428, menționa *oppidum nostrum (regis) Elyed*[4].

Ilidia, situată într-o zonă cu populație omogen românească, a fost centrul unui district românesc, delimitat pe rama sudică a Depresiunii Oravița. O știre din anul 1312, menționând așezări existente *in comitatu*

---

* Apărut în *Adevărul omenește posibil pentru rânduirea binelui*, Oradea, 2001, p. 399-413.

[1] V. Sencu, I. Băcănaru, *Județul Caraș-Severin*, București, 1976, p. 45; P.V. Coteț, *Lucrări științifice ale cadrelor didactice*, seria Geografie, II, Timișoara, 1970, p. 23.

[2] DIR, C, XI, XII, XIII, 1, p. 197.

[3] L. Tăutu, *Antemurale*, III, Roma, 1956, p. 62-65.

[4] Pesty Frigyes, *Krassó Vármegye története*, II, 1, p. 224; B. Milleker, *Démagyarorszag közepkori földrajza*, Timișoara, 1915, p. 49.

de Elyed, oferă una din primele mărturii cu privire la existența unor forme de autonomie locală românească existentă în Banat[5]. Poziția geografică a așezării medievale Ilidia, în preajma unor importante drumuri, care legau depresiunile intramontane și spațiul de câmpie de culoarul Dunării, au favorizat, fără îndoială, dezvoltarea așezării rurale Ilidia, a cărei amploare nu o putem însă preciza. O dovadă indirectă a acestui fenomen se regăsește în mărturiile unor izvoare turcești din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, care confirmă existența cătunelor Baca și Botușu, foarte aproape de nucleul medieval al Ilidiei[6].

Documentația arheologică referitoare la habitatul medieval de la Ilidia a extins și nuanțat, într-o bună măsură, imaginea oferită de izvoarele scrise. Cercetările arheologice de la Ilidia au început în vara anului 1969, derulându-se, cu o amploare diferită, până în anul 1986. Ilidia și Gornea, o așezare învecinată din Clisura Dunării, au fost primele șantiere de arheologie medievală din Banat[7]. Investigațiile arheologice au oferit informații importante cu privire la vatra satului medieval, la necropolele contemporane satului medieval, la bisericile din zid, la construcțiile civile și de fortificație din secolele XII-XV[8]. Cercetările de arheologie medievală de la Ilidia s-au concentrat asupra reședinței feudale de pe culmea Dealului Oblița și a bisericii fortificate de pe Dealul Cetate, de unde s-au obținut informații istorice de primă importanță, atât cu privire la începuturile arhitecturii medievale de fortificații, cât și la arhitectura ecleziastică[9].

Vatra satului medieval Ilidia a fost identificată în lunca pârâului Vicinic, în zona *Săliște* și *Funii*. (Fig. 1.) Cercetările arheologice din aceste puncte a avut o durată și o amploare mai mică decât cele din reședința feudală și biserica fortificată de la *Cetate*. Investigarea vetrei satului medieval, la *Săliște*, a început în anul 1973, săpăturile fiind reluate

[5] G. Györffy, *Az Arpad-kori Magyarorszag törteneti földrajza*, III, Budapesta, 1987, p. 485.

[6] Engel Pál, *A Temesvári és Moldavai Szandzsák törökkori településesei (1554-1579)*, Szeged, 1996, p. 23-34.

[7] D. Țeicu, *Arheologia medievală*, I, 1996, p. 10.

[8] Șt. Matei, *Banatica*, 2, 1973, p. 317-319; Șt. Matei, I. Uzum, *ActaMN*, 9, 1972, p. 555-559; D. Țeicu, *Banatica*, 9, 1987, p. 327-333.

[9] D. Țeicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998, p. 175-177; 201-202.

în anii 1979 şi 1985. Cercetările de la Ilidia-*Funii*, din anii 1982-1984, au adus informaţii cu privire la locuirea din secolele XII-XIII[10].

Toponimul *Sălişte* de la Ilidia identifică o zonă, delimitată la sud de pantele abrupte ale Dealului Oblița, de albia pârâului Măşcăşeni la nord, la răsărit se află vatra actuală a satului, iar spre vest se ridica panta domoală a Dealului Ormenilor. (Fig. 1 şi 2). Pârâul Vicinic, care curge de la est spre vest prin mijlocul luncii de la *Sălişte*, împarte zona în două jumătăţi (Fig. 2.) În stadiul actual al cercetării arheologice nu se poate delimita cu precizie întinderea vetrei satului medieval din secolele XII-XIV. Cercetările de suprafaţă şi sondajele practicate în anii 1979 şi 1985 au oferit repere cu privire la vatra satului din veacul al XV-lea, a tipului de locuinţă şi a culturii materiale. Se poate afirma, cu prudenţa cuvenită, că locuirea din veacul al XIV-lea de la Ilidia-*Sălişte* ocupa un spaţiu restrâns, de circa 22.000 m^2. El reprezintă o treime din suprafaţa totală a zonei, cunoscută în toponimia locală *Sălişte*. Gospodăriile din secolul al XIV-lea, cu urme de locuire identificate pe teren, se concentrează pe marginea nordică a luncii de la *Sălişte*, de-a lungul pârâului Măşcăşeni. Săpăturile arheologice de la Ilidia-*Sălişte*, din anul 1979 au investigat o suprafaţă de 180 m^2, iar cele din anul 1985 o suprafaţă de 150 m^2, în total suprafaţa de teren cercetată arheologic a însumat aproape 400 m^2, ceea ce reprezintă extrem de puţin, raportat la întinderea vetrei satului medieval.

Cercetările din vatra satului din veacul al XIV-lea au oferit o documentaţie sumară, în baza căreia s-au putut totuşi face constatări cu privire la casa medievală. Prezentarea locuinţelor de la Ilidia-*Sălişte*, pe care o facem în continuare, oferă date cu privire la mărimea acestora, organizarea internă şi inventarul gospodăresc şi informaţii sumare cu privire la structura satului medieval.

Locuinţa 1 a fost cercetată în secţiunea 3/1979. Tipologic, ea se înscrie în categoria caselor din lemn cu podeaua adâncită în pământ[11].

[10] Investigarea vetrei satului medieval a fost făcută de Şt. Matei în anul 1973, de Dumitru Ţeicu în anii 1979, 1985 şi 1982-1984 la *Funii* şi *Sălişte*.

[11] V. Spinei, *Realităţi etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români şi turanici*, Iaşi, 1985, p. 103-104; V. Neamţu, în *Civilizaţie medievală şi modernă românească. Studii istorice*, Cluj-Napoca, 1985, p. 64-66; D. Ţeicu, *op. cit.*, p. 102-103.

Casa a avut o parte săpată în pământ, a cărei adâncime, măsurată de la nivelul actual de călcare, coboară până la 0,85 m. Forma gropii locuinței a fost ovală, cu dimensiunile de 3,60/2,10 cm. Accesul se făcea printr-un gârlici, care măsura 1 m. Ceramica descoperită în locuință sugerează o datare în veacul al XIV-lea. În cursul săpăturilor din anul 1979 au fost cuprinse urmele locuinței 2 din aceeași perioadă, cercetată parțial în secțiunea 8. În apropiere de locuința 1, notată în continuare L_1, a fost identificată o vatră liberă, care a avut o formă ovală, măsurând în lungime 1,60 m.

Locuința 3 de la *Sălişte* a fost cercetată în cursul anului 1985[12]. A avut un plan dreptunghiular, cu dimensiunile de 6,25/3,25 m, podeaua era ușor adâncită în pământ, cu cca 0,25 m față de nivelul la care a fost surprins conturul locuinței. Pe una din laturile lungi, orientată spre nord, a fost surprins un gârlici, cu dimensiunile de 1,50/1,25 cm pe unde se făcea accesul în casă.

Locuința 3 a avut o suprafață utilă de aproape 23 m^2, în interiorul căreia n-au fost surprinse elemente de încălzire (vatră, cuptor etc.). Piatra măruntă de râu şi câteva fragmente de cărămizi, surprinse în jurul gropii locuinței, sugerează că pereții au fost ridicați pe o talpă de lemn. Locuința a avut pereții din lemn, realizați în cununi de bârne aşezate orizontal. Această tehnică de construcție a caselor a fost specifică arhitecturii românești din lemn, mărturii etnografice din veacul al XVIII-lea dovedind persistența acesteia în mediul românesc din Banat[13]. (Fig. 4) În apropiere de L_3 au fost cercetate alte două locuințe de dimensiuni mai mici. Construite în aceeași tehnică, ele au avut podeaua îngropată în pământ la adâncimi cuprinse între 0,25-0,50 m de la nivelul la care a fost surprins conturul gropii.

Locuința 4 a avut o formă rectangulară, cu dimensiunile de 3,25/2,80 m şi o adâncime de 0,60 m, măsurată de la nivelul actual de călcare. (Fig. 3/1) Locuința 5 a avut dimensiunile de 3,25/3 m şi o adâncime de 1,00 m, măsurată de la nivelul actual de călcare. (Fig. 3/4)

[12] Idem, în *Kulturr aum Mittelere und Untere Donau*, Reşița, 1995, p. 145 şi urm., prezentarea ceramicii smălțuite descoperite la Ilidia-*Sălişte*.

[13] J. J. Ehrler, *Banatul de la origini până acum – 1774*. Prefață, traducere, note C. Feneşan, Timişoara, 1982, p. 49; N. Secară, *Valori ale arhitecturii populare românești*, Timişoara, 1987, p. 55-56; D. Țeicu, *op. cit.*, p. 98-100, fig. 23-24.

Inventarul descoperit în groapa locuințelor L_4 și L_5 constă în principal din ceramică uzuală și resturi menajere, cu aceleași forme și caracteristici întâlnite în locuința nr. 3 de la *Sălişte*. Oala simplă, uneori cu toarte, reprezintă forma dominantă a ceramicii uzuale descoperite la *Sălişte*. Vasele au culoare închisă, în majoritate negru sau brun, dar s-au găsit și exemplare de culoare cărămizie. Decorul oalelor este cel tradițional ceramicii din secolele XIII-XIV. Alături de ceramica uzuală s-a găsit, cu precădere în L_3, și ceramică smălțuită. Vasele au un smalț verde-măsliniu, aplicat peste ornamentele incizate sau cele realizate cu *cornul*[14].

Zona de luncă a pârâului Vicinic, situată în vecinătatea sudică a Dealului Obliţa, este cunoscută în toponimia locală sub numele de *Funii*. (Fig. 1) Pe această suprafață de peste 10 ha au fost depistate urme de locuire din preistorie, din perioada romană târzie, din secolele VIII-IX și perioada secolelor XII-XIII[15]. Cercetările din anul 1982, derulate pe o suprafață de 260 m^2, au localizat o gospodărie medievală de la sfârșitul veacului al XII-lea și foarte probabil de la începutul secolului al XIII-lea. Locuința a avut o parte adâncită în pământ, de circa 0,60 m. Groapa, de formă dreptunghiulară, cu colțurile ușor rotunjite, a avut dimensiunile de 7/4,50 m. Accesul în locuință se făcea printr-un gârlici, adică o intrare strâmtă, amplasat în colțul de nord al acesteia (Fig. 5 și 6), care a avut o deschidere de 1,50 m, iar aproape de mijlocul podelei s-a găsit amenajată o vatră deschisă, de formă rotundă, cu diametrul de 1 m. Absența gropilor de la stâlpii de susținere în colțurile locuinței sau pe marginile podelei, sugerează că pereții acesteia au fost ridicați pe talpă din lemn. Propunerea de reconstituire a locuinței, cu acoperișul în două ape și pereții realizați în cununi de bârne orizontale, se întemeiază pe mărturii scrise din veacul al XVIII-lea și pe relicte etnografice din același spațiu al Banatului. (Fig. 7) Inventarul special, cuprinzând monede de la împăratul bizantin Manuel Comnenul (1143-1180) și de la regele Bella al III-lea (1172-1196), pintenii cu spin asigură o încadrare cronologică în perioada de sfârșit a veacului al XII-lea și începutul veacului următor.

[14] D. Țeicu, *SCIVA*, 34, 3, 1983, p. 283; Idem, *Kulturr aum Mittelere und Untere Donau*, p. 145, fig. 5-6.

[15] Idem, *op. cit.*, p. 327-333.

Cercetările arheologice de la Ilidia n-au avut un caracter exhaustiv, ceea ce oferă doar repere şi răspunsuri parţiale la întrebările legate de vatra satului medieval Ilidia. Acumulările cu privire la vatra satului vin să completeze imaginea referitoare la habitatul medieval din spaţiul montan al Banatului, cunoscută deja prin cercetările de la Gornea şi Moldova Veche[16]. Vatra satului medieval Ilidia, înţeleasă ca o delimitare a teritoriului în care au existat curţile sau gospodăriile ţărăneşti, a existat din veacul al XII-lea şi până în veacul al XIV-lea, în lunca pârâului Vicinic. Astfel, pentru perioada secolelor XII-XIII, s-a documentat existenţa unei curţi feudale la *Funii,* dar şi la *Sălişte* s-au identificat urme de locuire din aceeaşi perioadă. Informaţiile despre aşezarea rurală din secolele XII-XIII, coroborate cu documentaţia referitoare la donjonul din veacul al XII-lea de pe Dealul Oblița[17], necropola şi biserica din zid din veacul al XIII-lea de la *Cetate*[18], conturează o imagine despre habitatul medieval de la Ilidia în cursul secolelor XII-XIII, în sensul în care a fost definit în istoriografia contemporană[19].

Documentaţia arheologică cu privire la secolul al XIV-lea oferă o imagine mai nuanţată cu privire la elementele de habitat medieval de la Ilidia. Vatra satului medieval, asupra căreia am zăbovit în această prezentare, s-a stabilizat pe marginea nordică a luncii de la *Sălişte*, nu departe de fortificaţia de pământ şi biserica parohială de la Ilidia-*Cetate*. Informaţiile obţinute cu privire la locuinţa din secolele XII-XIV, rămân, după opinia noastră, unul din acumulările importante cu privire la habitatul medieval în spaţiul montan bănăţean. Absenţa unor referiri la izvoarele scrise, cu privire la locuinţa rurală, sporeşte importanţa observaţiilor arheologice în această chestiune. Documentaţia cu privire la locuinţele din secolele XII-XIV, obţinute prin cercetarea arheologică

---

[16] D. Ţeicu, Gh. Lazarovici, *Gornea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării*, Reşiţa, 1996, p. 53-57; I. Uzum, *Banatica*, 5, 1979, p. 225-234.

[17] D. Ţeicu, *Arheologia satului medieval din Banat*, Reşiţa, 1996, p. 80.

[18] Şt. Matei, *op. cit.*, p. 314-315; I. Uzum, Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 160-162; Şt. Matei, I. Uzum, *op. cit.*, p. 557.

[19] R. Popa, *SCIVA*, 30, 4, 1979, p. 555-561; P. Iambor, *Acta MN*, 20, p. 505-506; D. Minić, *Balcanoslavica*, 6, 1977, p. 109 şi urm; D. Deneke, *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalteres*, 3, 1975, p. 7 şi urm; G. Milošević, *Starinar*, 42, 1991, p. 189-195.

a vetrei satelor de la Ilidia, Gornea şi Moldova veche, a oferit suportul încercării de reconstituire a locuinţei şi comparării acesteia cu locuinţele din spaţiul bizantino-balcanic şi central european[20].

[20] G. Rouillard, *La vie rurale dans l'Empire Byzantin*, Paris, 1953, p. 193-194; J. Le Goff, *Civilizaţia Occidentului medieval*, Bucureşti, 1970, p. 473; V. Jansen, *AAWG*, 101, 1977, p. 285 şi urm.

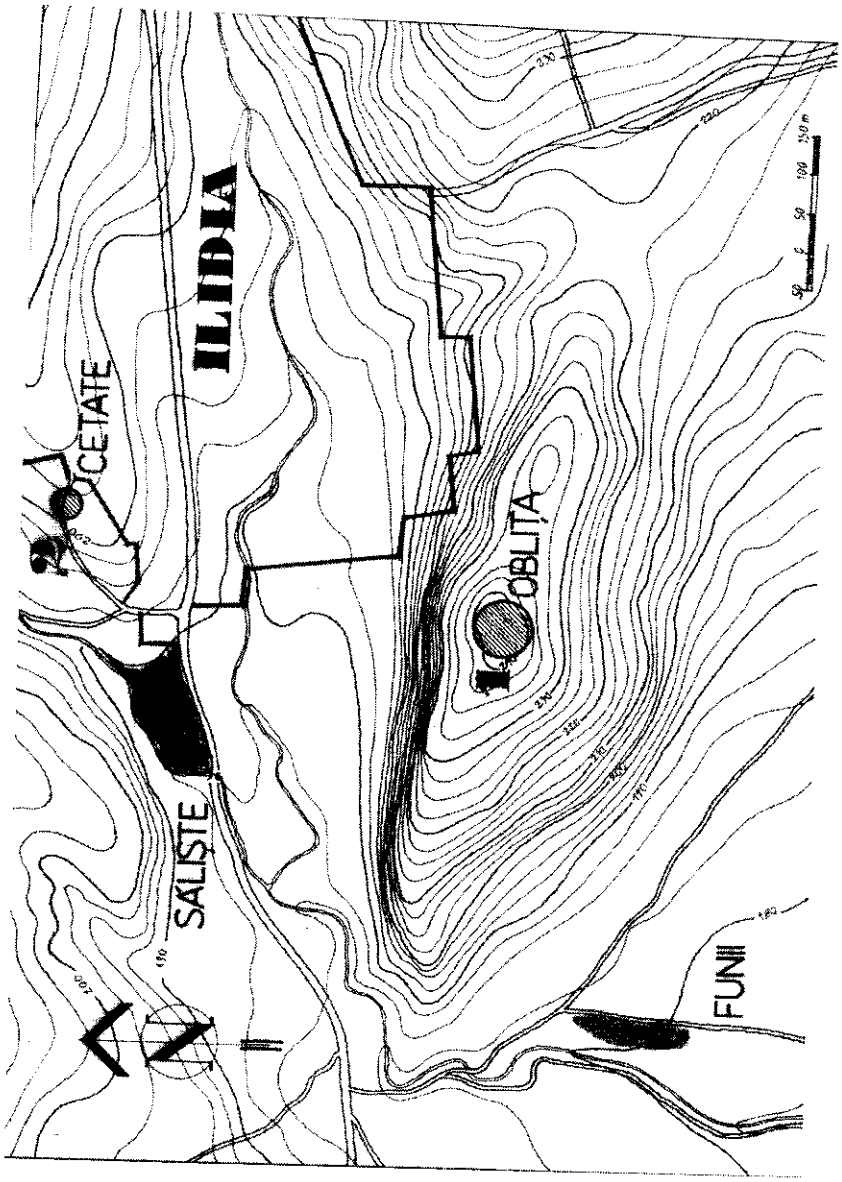

Fig. 1. Ilidia. Plan de situație cu amplasarea vetrei satului medieval la *Sălişte* şi *Funii*.

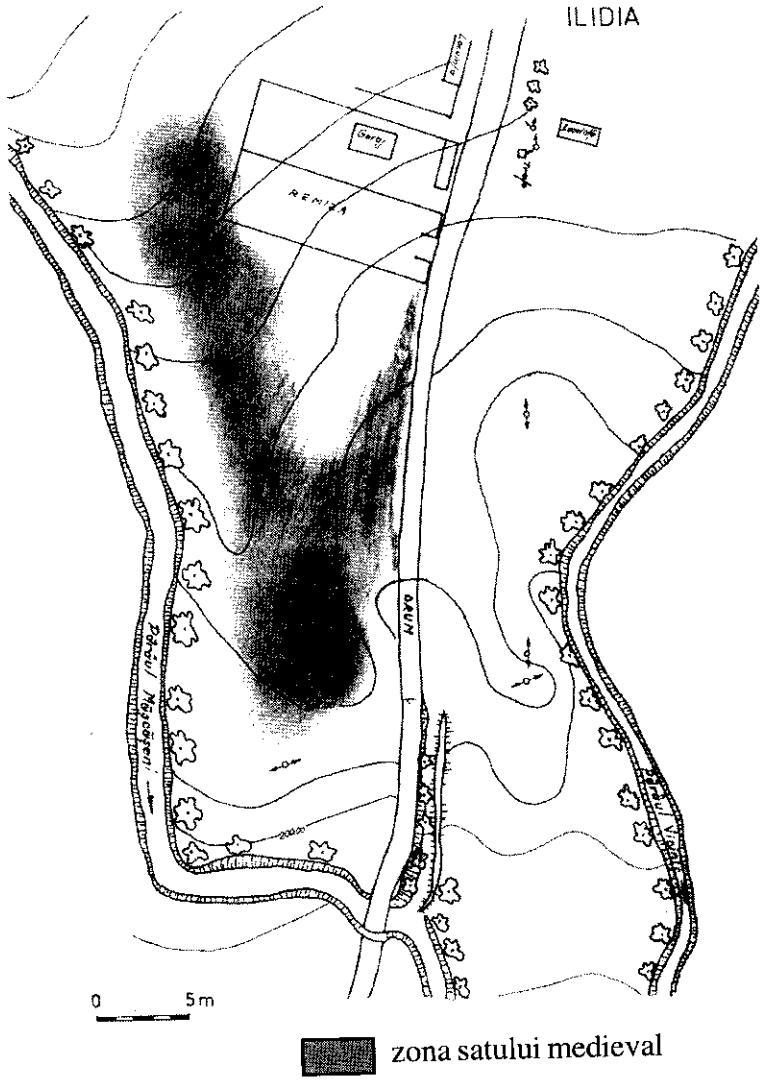

Fig. 2. Ilidia-*Sălişte*. Planul zonei cu delimitarea vetrei satului medieval.

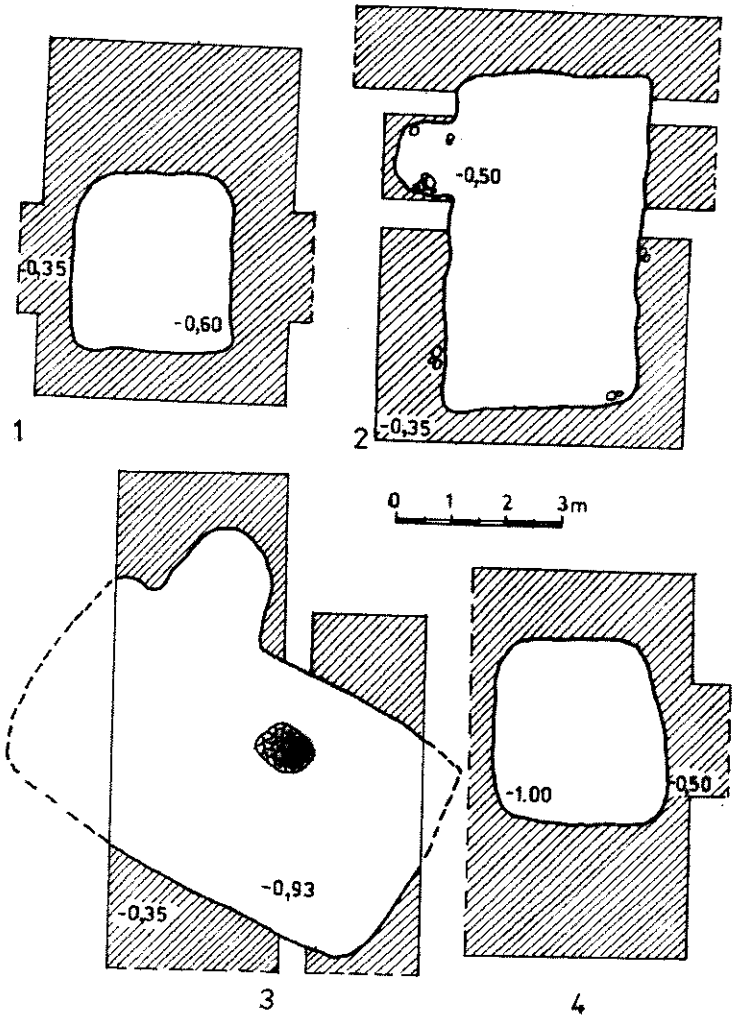

Fig. 3. Planuri de locuințe din secolele XII-XIII: *Sălişte* (1,2,4); *Funii* (3).

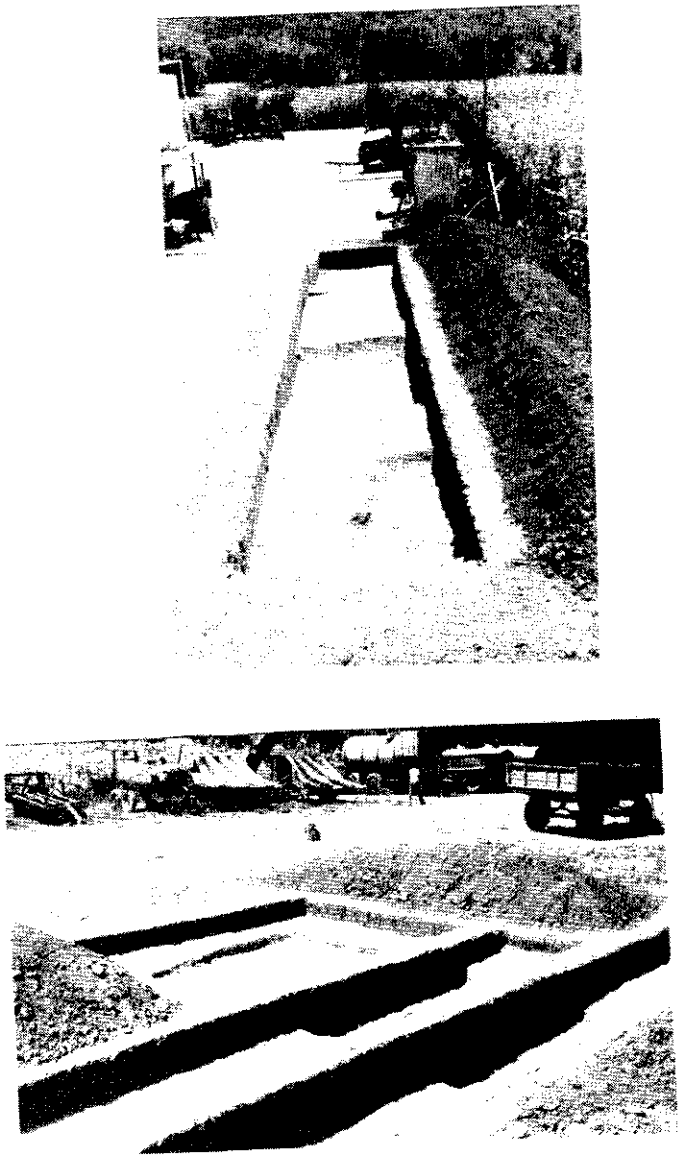

Fig. 4. Ilidia-*Sălişte*. a. Locuința 3/1985.

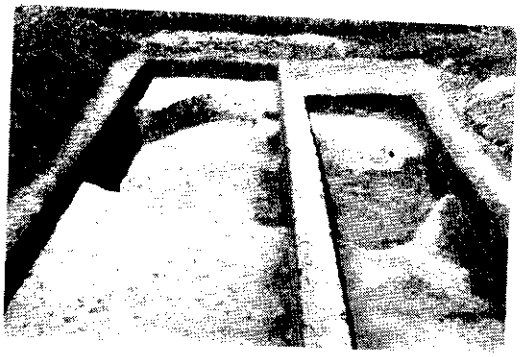

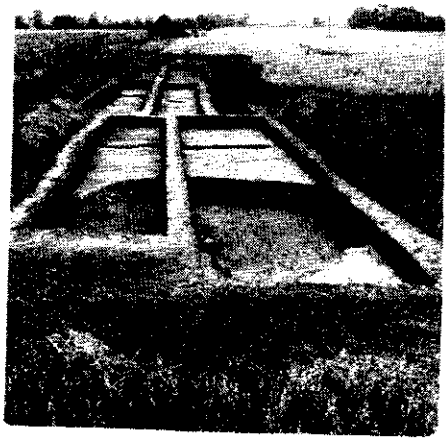

Fig. 5. Ilidia-*Funii*. Aspecte din cercetarea arheologică de la locuința din sec. XII-XIII.

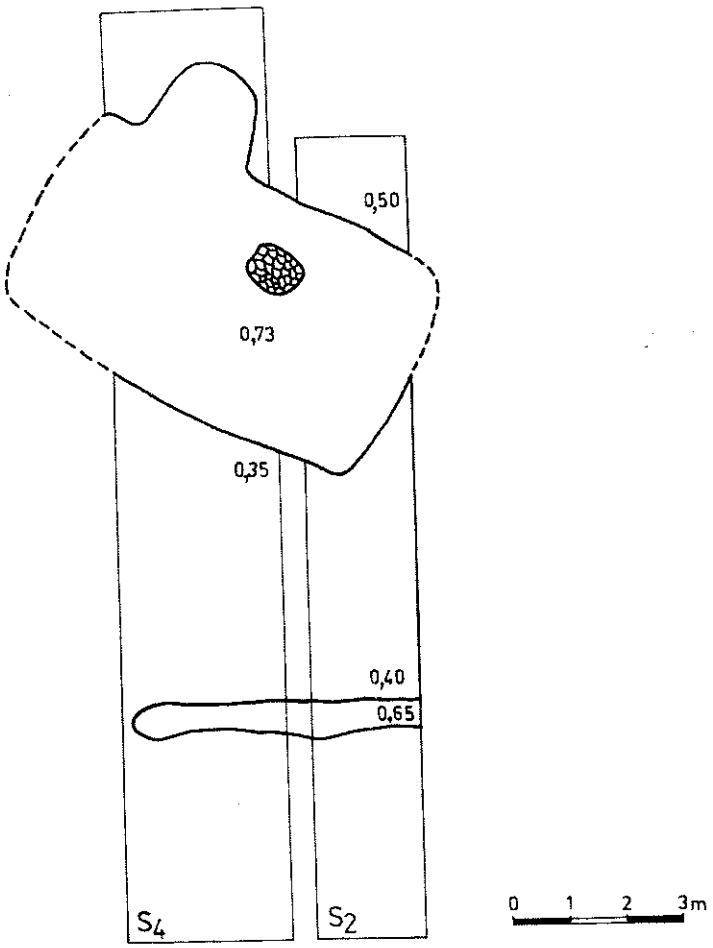

Fig. 6. Ilidia-*Funii*. Planul locuinței din secolele XII-XIII.

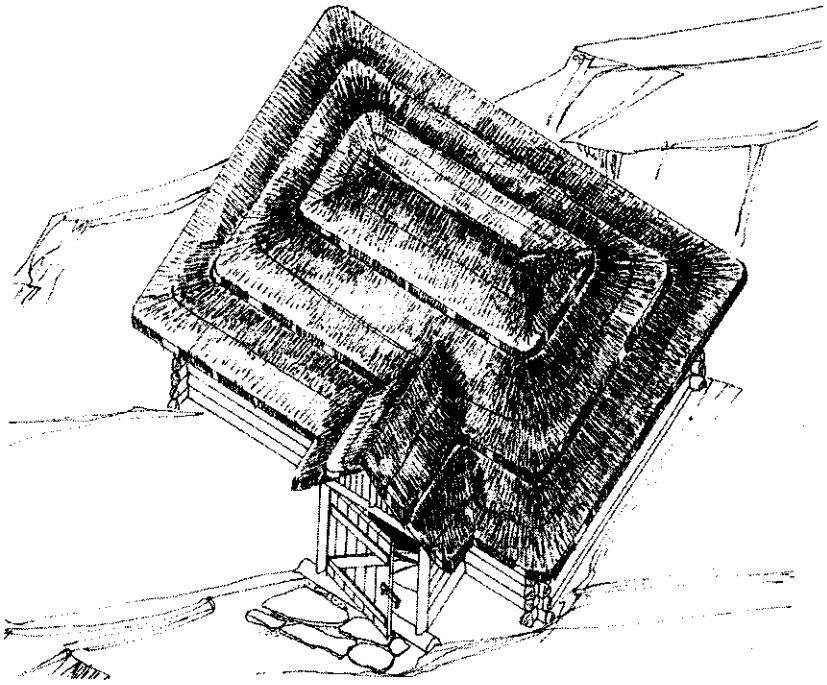

Fig. 7. Ilidia-*Funii*. Propunere de reconstituire a locuinței.

NECROPOLA DE LA ŞOPOTU VECHI

Localitatea Şopotu Vechi se află amplasată pe malul drept al râului Nera, în depresiunea intramontană cunoscută sub numele de Valea Almăjului (Fig. 1). Depresiunea Bozovici sau Valea Almăjului, străbătută de râul Nera ca un ax longitudinal este înconjurată de cununa Munţilor Semenic spre nord-est, de Munţii Aninei şi Almăjului spre nord şi nord-est[1]. Astfel străjuită de masivele muntoase, depresiunea se delimitează ca o unitate geografică distinctă. Ceea ce caracterizează relieful zonei este forma joasă a luncii Nerei, închisă asemenea unui amfiteatru de culmile prelungi ale dealurilor dispuse perpendicular pe albia râului. Altitudinea acestor dealuri nu depăşeşte 400-500 m spre răsărit, iar spre vest ele coboară până la 300-350 m[2]. Accesul în depresiune este dificil datorită zonei muntoase înconjurătoare, fără însă a fi izolată de regiunile celelalte. Principala cale de acces dinspre culoarul Timiş-Cerna o constituie valea Nerei prin Cheile Borlovenilor. Un drum mai greu, dar care a fost practicat tot timpul, peste culmile Munţilor Almăjului de la Şopotu Vechi, coboară la Gornea în Clisura Dunării. Alte trasee străbăteau aceeaşi zonă montană pornind de la Bănia şi Rudăria, coborau la Berzasca şi Svinița, în culoarul Dunării[3].

Satul Şopotu Vechi se întinde de-a lungul pârâului Şopot, ce curge de la sud spre nord, către râul Nera. Culmile unor dealuri prelungi străjuiesc, de o parte şi de cealaltă, valea Şopotului. Se distinge prin înălțime (800 m) dealul *Blidariu*, ce desparte la vest hotarul Şopotului de cel al satului Dalboşeț. Valea pârâului Şopot, începând de la marginea nordică a satului, se lărgeşte treptat până la confluența cu lunca Nerei.

---

[1] Gr. Posea, V. Gârbacea, *Probleme de geografie*, 8, 1961, p.41-43.

[2] V. Sencu, I. Băcănaru, *Judeţul Caraş-Severin*, Bucureşti, 1976, p.44.

[3] L. Botosăneanu, St. Negrea, *Drumeţind prin Munţii Banatului*, 1976, p.127-132; L. Groza, *Restituiri istorice*, X, 1999, p.61, publică un raport militar din anul 1772 cu descrierea drumurilor intramontane din Almăj în Depresiunea Liubcova (Gornea, Berzasca) şi la Svinița.

Dealul Viilor, cu o coamă domoală, delimitează lunca spre hotarul cu Gârbovățul. Această zonă de la marginea nordică a satului, cunoscută în toponimia locală sub denumirea de *Mârvilă*, are un caracter apătos, mlăştinos. Toponimul *Mârvilă*, întâlnit sub forme asemănătoare şi în alte zone româneşti, semnifică un teren mocirlos[4]. Denumirea satului îşi are obârşia în cea a pârâului Şopot[5].

Cercetările de arheologie medievală de la Şopotu Vechi au fost determinate de lucrările de îmbunătățiri funciare din anii 1988-1989, care au afectat lunca Nerei în zona Dalboşeț-Prilipeț[6]. Descoperiri arheologice şi numismatice fortuite au fost consemnate în vecinătate la Dalboşeț-*Grădişte* şi *Blidariu*[7]. Dealul *Blidariu*, ce domină lunca Nerei (800 m altitudine) se extinde de altminteri şi în hotarul Şopotului Vechi. Urme de locuire au fost semnalate pe pantele dealurilor de la Gârbovăț, care închid spre nord hotarul satului Şopot. Cea mai importantă descoperire, urmată de o cercetare sistematică derulată în anii 1969-1970, a avut loc la confluența pârâului Şopot cu Nera pe terasa numită *Dragomireană*. În această zonă de pe extremitatea vestică a hotarului satului Şopotu Vechi a fost investigată o construcție romană impresionantă, identificată ca *villa rustica*[8] sau, mai recent, drept *statio*, oficiu de poştă, pe drumul roman ce străbătea valea Almăjului[9].

Lunca pârâului Şopot are aspectul unui con, cu baza sprijinită pe albia Nerei şi vârful închis între dealul Viilor, vatra satului şi culmea dealului Blidariu spre vest. Zona numită Mârvilă din lunca Şopotului este situată pe marginea nordică a vetrei satului. În mijlocul luncii se

---

[4] DLR, VI, 8, p.725 cu variantele regionale de *mârvină, mârviță, mărghilă*.

[5] E. Petrovici, *Studii de dialectologie şi toponimie*, Bucureşti, 1970, p. 284-286.

[6] D. Țeicu, *Crisia, XXI*, 1991, p.307. Cercetările arheologice din spațiul sud-bănățean s-au bucurat în perioada 1986-1989 de sprijinul nemijlocit al inginerului Ionel Voicău, directorul I.E.E.L.I.F. Caraş-Severin, căruia îi rămânem îndatorați.

[7] C. Daicoviciu, I. Miloia, *AnB*, III, 4, 1930, p.21-22; R. Petrovszky, *Banatica*, III, 1975, p.371-372; M. Moga, N. Gudea, *Tibiscus*, 4, 1975, p.136.

[8] D. Protase, *Banatica*, 3, 1975, p.349, care localizează greşit, la Dalboşeț, construcția romană.

[9] O. Bozu, *Almăjul*, I, 1, oct.-dec. 1995, p.4-5.

ridică o movilă naturală de formă ovală-alungită, care măsoară pe axe circa 80/50 m (Fig. 2). Ea nu depăşeşte lunca cu mai mult de 5-6 m înălţime. În cursul anului 1989 a fost cercetată arheologic o suprafaţă de 500 m^2. Secţiunea 1, notată în plan S_1, cu dimensiunile de 42/2 m, a secţionat movila pe traiectoria N-S, în timp ce Secţiunea 2, cu dimensiunile de 70 m/2 a avut orientarea E-V. Extremităţile de vest şi est ale movilei au fost cercetate prin alte secţiuni şi casete în cursul anului 1989. Suprafaţa totală, cercetată arheologic, a însumat 700 m^2. Au fost investigate în această suprafaţă un număr de 47 de morminte de inhumaţie dintr-o necropolă din veacul al XII-lea şi începutul veacului al XIII-lea. Cercetarea arheologică a surprins în acelaşi timp o parte din elementele unei fortificaţii de pământ aparţinând primei epoci a fierului. Traseul unui şanţ de apărare, de formă elipsoidală, care înconjura movila la baza acesteia a fost surprins în S_1, în extremitatea nordică, şi în S_2 la extremitatea de vest şi est, precum şi în S_3. Terenul mlăştinos din jurul movilei n-a îngăduit stabilirea exactă a dimensiunilor şi caracteristicilor şanţului de apărare. Lăţimea şanţului, în extremitatea estică a secţiunii 2 a fost surprinsă pe o distanţă de 8 m, până în marginea unui canal recent de îmbunătăţiri funciare. Adâncimea gropii şanţului era de 1,25 m. La extremitatea vestică a aceleiaşi secţiuni şanţul a fost delimitat pe o lungime de 4 m, în timp ce în S_1, pe marginea sudică, şanţul care înconjura movila a fost surprins pe o distanţă de 6 m. Măsurată pe axa vest-est, dimensiunea interioară a incintei apărate era de 57 m. Ceramica găsită pe stratul de pământ deranjat de înhumările medievale, precum şi în groapa şanţului de apărare, aparţine de prima epocă a fierului, culturii Basarabi. O groapă cu ceramică hallstattiană şi câteva fragmente dc oase de animal a fost cercetată în S_4. Ea a avut o formă conică cu o adâncime de 1,00 m (Fig. 12).

Descrierea mormintelor

M_1 – păstrat doar craniul şi câteva fragmente de oase în S_2 la 0,40 m adâncime.

M_2 – cercetat în S_2, scheletul a fost bine păstrat. Braţul drept era aşezat pe abdomen, iar cel stâng adus la claviculă. A avut ca inventar

funerar o diademă din argint păstrată fragmentar[10] (Fig. 11).

M_3 – cercetat în S_1, s-a păstrat doar craniul şi fragmente din oasele braţelor. A avut ca inventar funerar o monedă schifată bizantină de la Manuel Comnenul (1145-1180).

M_4 – păstrat parţial, cercetat în S_1 la 0,65 m adâncime.

M_5 – a fost deranjat de o groapă recentă şi s-a păstrat doar craniul şi partea superioară a toracelui.

M_6 – cercetat în S_1 la 0,60 m adâncime. Scheletul era bine păstrat, braţul stâng a fost aşezat pe abdomen, iar celălalt pe piept.

M_7 – În imediata vecinătate a lui M_6, mortul a fost aşezat cu ambele braţe îndoite din coate şi palmele aduse la claviculă. S-a găsit pe piept o monedă schifată emisă de Isac al II-lea Angelos (1185-1195)[11].

M_8 – Mormânt de femeie cercetat în S_3. Scheletul a fost bine păstrat, avea braţul drept adus cu palma la claviculă, iar cel stâng era aşezat pe abdomen. În dreptul craniului s-au găsit doi cercei din argint (Fig. 13).

M_9 – Cercetat în S_3, braţul stâng era aşezat pe abdomen, iar dreptul pe lângă corp.

M_{10} – Păstrat fragmentar, a fost un mormânt de femeie sau copil. S-a găsit o brăţară torsadată cu capetele în formă de buclă (Fig. 14/4).

M_{11} – Schelet bine păstrat, a fost cercetat în S_3 la 0,60 m adâncime. Ambele braţe erau aşezate pe lângă corp.

M_{12} – Mormânt de femeie săpat în S_3. A avut ambele braţe aşezate de-a lungul corpului. În zona craniului s-au găsit doi cercei globulari din argint ornamentaţi cu fir filigranat şi granulaţii. Pe braţe a avut patru brăţări, trei dintre acestea erau torsadate şi una lucrată din platbandă cu impresiuni cu motive geometrice (Fig. 14/5-10).

M_{13} – Cercetat în S_3, scheletul bine păstrat avea braţul drept aşezat pe lângă corp şi cel stâng adus la claviculă. La mâna dreaptă s-a găsit un inel din cupru (Fig. 15/1).

M_{14} – Păstrat fragmentar, a fost cercetat în S_3.

M_{15} – Păstrat fragmentar.

---

[10] D. Ţeicu, *Crisia*, 21, 1991, p.308.

[11] D. Bălănescu, *Banatica*, 10, 1990, p.193.

M_{16} – Cercetat în S_4 la 0,40 m adâncime. Scheletul a fost slab conservat. În zona brațului stâng s-a găsit o brățară din fire de cupru răsucite cu capetele în formă de buclă (Fig. 15/2).

M_{17} – Cercetat în S_4 la 0,55 m. A fost afectat de o groapă modernă, care l-a deranjat. A avut ca inventar funerar o brățară din sticlă păstrată fragmentar (Fig. 15/3).

M_{18} – A fost distrus în parte de o groapă modernă. În zona craniului s-a găsit un cercel de tâmplă (Fig. 15/4).

M_{19} – Cercetat în S_4 la 0,40 m adâncime. Ambele brațe erau așezate pe abdomen.

M_{20} – Cercetat în S_5 la 0,70 m adâncime. Schelet de bărbat păstrat în parte. La mâna dreaptă a avut un inel din argint (Fig. 15/5).

M_{21} – Mormânt de femeie slab conservat. Ambele brațe erau așezate pe lângă corp. La craniu s-au găsit cinci cercei de tâmplă cu capetele în formă de „S". S-au putut distinge fragmente din scândurile sicriului (Fig. 15/8-9).

M_{22} – A fost deranjat de o groapă recentă.

M_{23} – Păstrat fragmentar, a avut brațul drept așezat cu palma în zona claviculei, poziția celuilalt nu s-a putut preciza. Pe mandibulă s-a găsit o monedă emisă de regele Coloman (1095-1116), la tâmple a avut doi cercei globulari din argint ornamentați cu filigran și granulații (Fig. 15/10-11).

M_{24} – Păstrat doar craniul și câteva fragmente osteologice. A fost cercetat în S_3 la 0,30 m adâncime.

M_{25} – Mormânt de femeie, cercetat în S_5 la 0,60 m. Foarte slab conservat de aceea este greu de precizat poziția brațelor. La craniu s-a găsit un exemplar frumos lucrat al unui cercel de tâmplă globular, ornamentat cu șiruri de granulații. Tot în zona craniului s-a găsit o monedă de la Bella al III-lea (1172-1196) (Fig. 15/12).

M_{26} - Păstrat parțial, fără inventar funerar.

M_{27} – Cercetat în martorul dintre S_3 și S_5 la adâncimea de 0,60 m. Mormântul a fost slab păstrat și din această cauză nu se poate preciza poziția brațelor. La craniu, în zona tâmplelor, s-au găsit doi cercei globulari lucrați din cerculețe din fir de argint filigranat. Pe brațul stâng a avut o brățară torsadată (Fig. 15/13-15).

M_{28} – S-a păstrat doar craniul şi câteva fragmente de la braţ. A avut ca inventar funerar o brăţară torsadată (Fig. 16/1).

M_{29} – Cercetat în caseta 6, la 0,30 m adâncime. Groapa mormântului s-a putut surprinde cu multă claritate în lutul galben. A avut dimensiunile de 230/0,80 m. O groapă recentă a deranjat mormântul. Braţul drept a fost aşezat pe abdomen, iar cel stâng a fost adus cu palma la claviculă. La mâna stângă în palmă s-a găsit o monedă de Friesach.

M_{30} – Cercetat în S_7, la 0,60 m adâncime. Ambele braţe erau aşezate pe abdomen. A avut ca inventar funerar un cercel de tâmplă (Fig. 16/2).

M_{31} – Schelet slab conservat.

M_{32} – Păstrat parţial, a avut braţul drept aşezat pe abdomen, poziţia celuilalt braţ nu a putut fi precizată.

M_{33} – Cercetat în S_3, la 0,65 m adâncime. Scheletul s-a păstrat foarte slab. A avut ca inventat funerar un cercel de argint cu un şir de granule dispuse pe o tijă (Fig. 16/3).

M_{34} – Cercetat între martorul S_2 şi caseta 7, la 0,30 m adâncime. A fost deranjat de o groapă modernă.

M_{35} – Schelet slab păstrat, a fost identificat în caseta 8 la 0,40 m.

M_{36} – Cercetat în martorul păstrat între S_3 şi S_1. Păstrat doar craniul şi câteva fragmente osteologice.

M_{37} – Cercetat în S_9 la 0,80 m adâncime, ambele braţe au fost aşezate pe abdomen. A avut ca inventar funerar două inele de cupru şi un cercel cu granulaţii găsit în zona craniului (Fig. 16/4-6).

M_{38} – Schelet slab păstrat, cercetat într-un sol nisipos. Ambele braţe au fost aduse cu palma la claviculă. A avut ca inventar funerar un cercel (Fig. 16/7).

M_{39} – Cercetat în S_9 la 0,55 m adâncime. Scheletul foarte slab conservat, în solul nisipos şi cu pietriş. La craniu s-au găsit doi cercei simpli sub forma unor verigi rotunde (Fig. 16/8-10).

M_{40} – Cercetat în martorul S_1 şi S_4 la 0,30 m adâncime. Schelet bine păstrat, a avut ambele braţe aşezate pe lângă corp. Pe piept s-a găsit o monedă maghiară emisă de regele Bella al III-lea.

M_{41} – Cercetat în martorul dintre S_1 şi S_3 la 0,40 m adâncime. Mormântul a fost deranjat de săpături recente. Braţul drept a fost aşezat

la claviculă, poziția celuilalt nu a putut fi precizată.

M_{42} – Cercetat în caseta 8, la 0,45 m adâncime. Înmormântarea s-a făcut într-un sol nisipos şi plin de pietriş. Oasele sunt foarte friabile. Brațul drept era adus pe abdomen, iar cel stâng aşezat pe lângă corp.

M_{43} – Cercetat în S_2, în capătul estic la 1,25 m adâncime. Înmormântarea s-a făcut în umplutura şanțului de apărare într-un sol negru, mocirlos. Are aceeaşi orientare vest-est ca şi celelalte morminte, doar poziția sa este excentrică, în cadrul necropolei.

M_{44} – Cercetat între martorul dintre S_1 şi S_3, la 0,35 m adâncime. Groapa se distinge uşor, în lutul galben.

M_{45} – Cercetat în aceeaşi zonă, avea brațele uşor deranjate din poziția anatomică normală. Brațul drept era aşezat pe bazin, iar cel stâng adus pe piept.

M_{46} – Cercetat în martorul dintre S_1şi S_4. A fost tăiat în parte de o groapă modernă. A avut ca inventar funerar două brățări torsadate (Fig. 16/11-12).

M_{47} – Cercetat în C_{10}, în martorul din C_{10} şi S_2. A fost tăiat de o groapă modernă. A avut ca inventar funerar un cercel de tâmplă simplu.

Înmormântările s-au concentrat numai în partea superioară a movilei, pe o suprafață de circa 500 m^2. Extrem de puține morminte au fost surprinse spre baza acesteia, excepție fiind M_{43} identificat într-o poziție excentrică a necropolei, într-o zonă mlăştinoasă.

Stratigrafia zonei comportă câteva precizări, care au fost consemnate în cursul cercetării. Imediat sub stratul vegetal, extrem de subțire, a fost surprins un strat cu mult pietriş şi nisip care are grosimi cuprinse între 0,50-0,85 m. Aceste depuneri aluvionare s-au aşezat pe un strat masiv, compact, de lut galben, care formează dealtminteri structura de bază a movilei (Fig. 6, 9, 10). Un strat de humus negru, mocirlos, cu o grosime de 2,25 m măsurată în S_1, se află în jurul movilei. Şanțul de apărare al fortificației hallstatiene a fost săpat în acest strat de pământ negru (Fig. 7, 9). Înmormântările s-au făcut la mică adâncime, de obicei, în stratul de pietriş şi nisip. Au fost identificate morminte la adâncimi cuprinse între 0,35-0,50 m de la nivelul actual de călcare, în perimetrul central al movilei ($M_{2,3,7,8,12,13,29,42}$), altele la adâncimi cuprinse între 0,50-0,70 m ($M_{20,23,25,27}$) şi puține la adâncimi cuprinse între 0,80-

0,90 m. ($M_{16,29,37}$). Delimitarea gropii mormintelor în stratul de pietriş şi nisip a fost arareori posibilă. Suprafaţa necropolei a fost afectată de un număr de 11 gropi recente, notate în planul săpăturilor G_1-G_{11}, datorate explorărilor iniţiate de căutătorii de comori, care au deranjat dealtminteri unele morminte.

Inventarul funerar oferă informaţii concludente cu privire la cronologia necropolei, la obiceiurile funerare şi nu în ultimul rând cu privire la legăturile culturale ale Almăjului cu spaţiul Dunării de jos apusene la începuturile Evului Mediu românesc. Monedele depuse ca obol funerar la M_{31}, M_7, M_{23}, M_{29} şi M_{40} constituie jaloane extrem de importante cu privire la cronologia necropolei şi, în egală măsură, reprezintă un document cu privire la cultul morţilor. Monedele maghiare descoperite în necropolă aparţin regelui Coloman (1095-1116) la M_{23}, şi regelui Bella al III-lea (1172-1196) la M_{25} şi M_{40}. Două monede bizantine s-au găsit în inventarul funerar al mormintelor, una la M_3, atribuită împăratului Manuel Comnenul (1140-1180) şi cealaltă la M_7, atribuită împăratului Isac II Angelos (1185-1195). O imitaţie după un denar de Friesach, din prima jumătate a veacului al XIII-lea, descoperit la M_{29}, încheie şirul descoperirilor monetare din necropola de la Şopotu Vechi – *Mârvila*. Cronologic, monedele se grupează în a doua jumătate a veacului al XII-lea. Descoperirile monetare de la Şopotu Vechi constituie o documentaţie importantă pentru circulaţia monetară în Banatul Montan în această perioadă de la sfârşitul veacului al XII-lea şi începutul veacului următor, o perioadă de profunde schimbări între centrele de putere constituite pe linia Dunării de Jos apusene. Ele completează informaţia istorică oferită de numismatică, alături de descoperirile din aceeaşi perioadă din necropola de la Cuptoare[12] sau, dintr-o zonă mai îndepărtată, din necropola de la Turnu-Severin[13]. Monedele bizantine emise de împăraţii Manuel Comnenul şi Isac II Angelos sunt cunoscute din amintitele descoperiri de la Şopotu Vechi, dar şi din necropola de la Cuptoare, de

[12] Idem, *Banatica*, 8, 1985, p.174-176. Descoperirile monetare cuprind piese de la Ioan Vatazes (1222-1254) şi de la Isac II Angelos (1185-1195) şi Alexis III Angelos (1195-12039. Monedele maghiare din veacul al XIII-lea au fost emisiuni ale regelui Bella al IV-lea (1235-1270) şi Ştefan al V-lea (1270-1272).

[13] A. Bărcăcilă, *Materiale*, V, 1959, p. 775-776.

la Ioan Vatazes, Isac II Angelos şi Alexis al III-lea Angelos, dar şi din aşezările de la Ilidia – *Funii*[14] şi Moldova Veche - *Rât*[15], cât şi din necropola de la Gornea – *Căuniţa de Sus*[16]. O analiză atentă a descoperirilor monetare bizantine din Banat din secolele XII-XIII, emise de împăraţii din dinastia Comnenilor şi Angelilor va aduce cu siguranţă nuanţări în această chestiune, aşa cum s-a stabilit, într-un caz de la Cuptoare, de către Ernest Oberlender. O parte din aceste emisiuni monetare au fost de fapt imitaţii bulgare, emise de conducătorii Imperiului romano-bulgar din dinastia Asăneştilor[17]. Prezenţa monedei maghiare, emisă de regele Bella al III-lea (1172-1196), era cunoscută până acum în spaţiul bănăţean în aşezarea de la Ilidia[18].

Moneda găsită în inventarul funerar al mormintelor era depusă pe pieptul defunctului în cazul lui M_7 şi M_{40}, ori în gură la M_{23}, sau a fost legată de mâna mortului aşa cum s-a întâlnit în cazul mormântului 29. Mormintele cu inventar funerar numismatic din a doua jumătate a veacului al XII-lea şi începutul veacului al XIII-lea, reprezintă, alături de cele cunoscute din necropola de la Gornea – *Căuniţa de Sus*, cea mai timpurie dovadă a evidenţei acestui obicei în cadrul ritualului funerar funerare la populaţia românească din sudul Banatului în Evul Mediu. Creştinismul a preluat încă de la începuturile Evului Mediu o serie de simboluri şi tradiţii venite din civilizaţia greco-romană, printre care şi acest obicei al depunerii de monede sub forma unui obol funerar, la origini obolul lui Charon[19]. În profilul estic al secţiunii notată în plan S_5 a fost delimitată o groapă cu diametrul de 1,00 m; în care, la adâncimea

[14] D. Bălănescu, *Banatica*, 7, 1983, p. 237.

[15] I. Uzum, *Banatica*, V, 1979, p. 250.

[16] D. Bălănescu, *Banatica*, 8, 1985, p. 174-175

[17] *Banatica*, 8, 1985, p. 174, nota 5.

[18] D. Bălănescu, *op. cit.*, p. 237.

[19] E. Kolnikova, *Slav Arch.*, 15, 1, 1967, p.246 şi urm.; G. Marianovici – Vujović, *Balcanoslavica*, 9, 1980, p. 68; D. Madas, *Balcanoslavica*, 9, 1980, p. 110-114; D. Minić, GGB, 25, 1978, p. 85 şi urm.; G. Mănucu – Adameşteanu, *Peuce*, 9, 1984, p. 359; D.V. Rosetti, *StCP*, 1971, p. 189-191; D. Ţeicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timişoara, 1988, p. 143; C. Benta, *Arh. Mold.*, 22, 2002, p.108-111; G. Marinavić – Vujović, *Târnjane. Srpska nekropola (Krai XI - poćetak XIII veka)*, Belgrad, 1984, p. 154.

de 0,80 m, a fost găsită o oală cu gura în sus. Vasul, după formă şi pastă, are caracteristicile ceramicii din secolul XII-XIII. Un alt vas, lucrat dintr-o pastă cărămizie, o oală cu gura largă, a fost găsit în extremitatea sudică a casetei 6. Ea poate fi atribuită cronologic aceleaşi perioade (sec. XIII-XIII). Prezenţa acestor vase în cadrul necropolei se poate pune în legătură cu unele practici sau obiceiuri legate de înmormântare, care s-au perpetuat de-a lungul Evului Mediu. Obiceiul depunerii unor vase, în groapa mormântului însă, este cunoscut din necropole mai târzii[20], din secolele XIV-XV, atât de români cât şi în lumea ortodoxă slavă[21].

1. Fragment dintr-o *diademă*.

La mormântul 2 s-a găsit o plăcuţă fragmentară şi friabilă, care a făcut parte, fără îndoială, dintr-un şirag ornamental purtat pe frunte. Podoaba, lucrată dintr-o tablă cu grosimea de circa 2 mm, s-a păstrat fragmentar, cu dimensiunile de 1,7 cm/1,4 cm. Ea a avut o formă dreptunghiulară cu dimensiunile iniţiale de 2,1/1,5, după cum se cunosc exemplare similare la Cuptoare. Decorul realizat prin presare, redă în relief două protuberanţe sub forma unor calote semisferice şi mai multe impresiuni mici, dispuse asemenea unui ciorchine (Fig. 14/1). În mediul feudal românesc din Banat astfel de podoabe se cunosc numai din necropola de la Cuptoare şi Nicolinţ[22]. Ele au avut însă în secolele XIII-XIV o remarcabilă difuziune în spaţiul românesc de la est de Carpaţi[23]. Cercetări la necropolele din Oltenia de la Izănuşa[24], Tismana, Ostrovu Mare[25] şi Turnu Severin[26] conturează o zonă de difuziune a podoabei în acest spaţiu al Dunării de Jos apusene, din care a făcut parte cultural şi Banatul la începutul Evului Mediu. Pe rama sudică a culoarului dunărean

---

[20] V. Spinei, *Mem Antiq*, I, 1969, p.218-219; Mănucu – Adameşteanu, *op.cit.*, p.357.

[21] D. Minić, *op.cit*, p.87 şi urm.

[22] I. Uzum, *op.cit.*, p. 292; Un fragment identic a fost găsit în anul 2002 la mormintele cercetate pe malul Vicinicului la Nicolinţ.

[23] V. Spinei, R. Popovici, *Arh.Mold.*, 12, 1988, p.243-244.

[24] D. Galbenu , *Drobeta*, 1974, p.259.

[25] V.Boroneanţ, G. Crăciunescu, *Drobeta*,6,1985, p.132.

[26] Al. Bărcăcilă, *Materiale*, V, 1959, p.781.

astfel de podoabe sunt cunoscute din descoperirile de la Vinča[27], Brestovik[28], Hajdučka Vodenica[29] şi Glamija-Ljubičevac[30]. Diadema a cunoscut o adevărată modă în lumea sârbească în secolele XII-XIV[31]. Atrăgeam atenţia, cu alt prilej, asupra importanţei deosebite a descoperirii unei matriţe pentru podoabe, printre care şi diademe, în apropiere de Vârşeţ[32]. Podoaba din M_2 de la Şopotu Vechi poate fi încadrată cronologic în contextul general al necropolei, pe de o parte şi, în egală măsură, făcând apel la analogii pentru astfel de podoabe, în ariile culturale învecinate. Necropolele de la Dunărea de Jos apuseană, unde s-a găsit acest tip de podoabă, au fost încadrate într-un interval cronologic cuprins între sec. XII-XIV, unele chiar până în veacul al XV-lea. Se circumscriu acestui interval necropolele de la Hajdučka Vodenica, (sec.XII-XIV), Vinča (sec. XI-XV), de la Brestovik (sec. XII-XIV), de la Brza Palanka (sec. XIII-XVI) şi celei de la Glamija (sec. XII-XIV). Atrage atenţia, în mod aparte, diadema găsită la M_7 de la Glamija împreună cu o monedă schifată bizantină datată la sfârşitul veacului al XII-lea şi începutul veacului al XIII-lea[33]. A existat, după câte se pare, o atracţie pentru diademele formate dintr-un număr de până la 32 plăcuţe din argint, în secolele XII-XIII în mediul feudal sârbesc[34]. Se constată, în aceeaşi perioadă a secolelor XII-XIII, o atracţie pentru această podoabă şi în lumea românească de la nordul Dunării[35]. Analogiile pentru fragmentul descoperit la Şopotu Vechi cât şi contextul general al necropolei, sugerează o datare a acestuia la cumpăna secolelor XII-XIII.

2. Fragmentul de *brăţară din sticlă* găsit la M_{17} măsoară 4 cm

[27] G. Marianović-Vujović, *Nakit na tli Sârbije*, Belgrad, 1982 , p.58-59.

[28] M. Čorović-Ljubincović, *Zbor NM*, I, 1958, p.332-333.

[29] Sl. Ercegović-Pavlović, *Les sites d'habitations et les necrôpoles de Boljetin et de Hajdučka Vodenica*, Belgrad, 1986, p. 107.

[30] Sl.Radoslavlević-Krunić, *Djerdapske Sveske*, III, 1986, p.329-339.

[31] Sl. Ercegović-Pavlović, *Zbor NM*, 9-10, 1979, p.283.

[32] D. Ţeicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timişoara, 1998, p.133. Pentru descoperirea matriţei de piatră de lângă Vârşeţ, D. Minić, *Starinar*, 21, 1972, p.166.

[33] Sl.Radoslavlević-Krunić, *op.cit.*, p.331.

[34] Sl. Ercegović-Pavlović, *op.cit.*, p.283.

[35] V. Spinei, R. Popović, *op.cit.*, p.242-243.

lungime şi a fost lucrat dintr-o bară de sticlă de formă ovală de culoare neagră (Fig. 15/3). Ea îşi găseşte analogii în descoperirile similare de la Cuptoare şi Caransebeş[36]. Podoabele din necropola de la Cuptoare, cele mai semnificative descoperiri de acest tip din spaţiul bănăţean, au fost datate vag în secolele XI-XIII[37]. Inventarul funerar al unor necropole sârbeşti, unele chiar din zona dunăreană, cuprinde brăţări din sticlă atribuite secolelor XI-XII. Se remarcă descoperirea de la Mačvanska Mitrovica dotată cu o monedă din veacul al XII-lea[38].

3. *Brăţările torsadate* au fost găsite în inventarul funerar al mormintelor notate în plan M_{10}, M_{12}, M_{16}, M_{27}, M_{28} şi M_{46}. Ele sunt podoabe modeste, lucrate din patru fire de cupru răsucite, care formează la capete câte o buclă. Diametrul interior al acestora are dimensiuni cuprinse între 4,5 cm la M_{12} sau 4,8 cm la M_{46} şi 5,5 cm la una din brăţările de la M_{12} până la 5,7 cm la o alta descoperită la M_{46}. Trebuie remarcat faptul că la M_{12} inventarul funerar cuprindea alături de brăţările torsadate, o brăţară dintr-o bară de metal şi doi cercei de tâmplă (Fig. 14). O situaţie asemănătoare avem în cazul M_{27} unde s-a găsit la tâmplă un cercel de astragali (Fig. 16). Brăţări răsucite sunt cunoscute în spaţiul bănăţean din necropolele de la Gornea-*Căuniţa de Sus* (sec. XII-XIII)[39], de la Cuptoare din aceeaşi perioadă, cât şi din zona unei curţi feudale de la Berzovia. Aceasta din urmă a fost găsită împreună cu un fragment dintr-un cazan de lut, de tip peceneg, datat în genere în secolele XII-XIII[40]. Podoabe de acest tip au circulat în Transilvania, în Dobrogea dar şi în spaţiile învecinate Banatului, în Oltenia bunăoară[41]. Podoabele

[36] D. Ţeicu, *op.cit.*, p.139.

[37] I. Uzum, *op.cit.*, p.311.

[38] D. Minić, *Sirmium*, 14, 1980, p.56; pentru alte descoperiri: G.Marianović-Vujović, *ZborNM*, 11/1, 1983, p.119 şi urm.; D. Minić, *Staklo na Balcanu* (V-XV veku), Belgrad, 1975, p.72-74; Sl. Ercegović-Pavlović, *Starinar*, 27, 1976, p.99.

[39] D. Ţeicu, G. Lazarovici, *Gornea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării*, Reşiţa, 1996, p.89, fig.51.

[40] Cercetări D. Ţeicu în anul 1987.

[41] I. Barnea, *Dinogetia*, Bucureşti, 1967, p.292; D. Popescu, *Materiale*, 2, 1956, p.129; O. Toropu, *Romanitatea târzie şi străromânii în Dacia traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p.178.

similare din Oltenia au fost încadrate vag în secolele X-XIII[42], în timp ce pentru descoperirile din necropolele bănățene de la Gornea şi Cuptoare s-a propus o datare circumscrisă în perioada din a doua jumătate a veacului al XX-lea şi până la mijlocul veacului al XIII-lea[43]. Descoperirile din spațiul sârbesc din vecinătatea Dunării de Jos apusene se încadrează, de obicei în acelaşi interval cronologic din secolele XII-XIII. Astfel, podoabele de la Branicevo[44] au fost atribuite veacului al XII-lea, în timp ce descoperirile de la Prohovo şi Korbovo, din Timoc[45], sunt datate în secolele XII-XIII. Se cunosc însă şi exemplare mai timpurii, la Vaiuga, bunăoară atribuite intervalului secolelor XI-XII[46]. Cele mai numeroase descoperiri din necropola Trnjane, de la gura Mlavei, aparțin veacului al XII-lea[47] Ele sunt incluse în categoria podoabelor populare datorită simplității lor şi nu în ultimul rând datorită materialului din care erau confecționate. Datorită acestor caracteristici ele au circulat pe spații întinse ale Dunării de Jos atât în mediul românesc, cât şi în cel sârbesc şi maghiar în secolele XII-XIII.

Inelele au fost găsite în inventarul funerar la M_{13}, M_{20}, M_{37}, M_{38}. Tipologic ele se încadrează în aceeaşi grupă fiind lucrate dintr-o singură bară de metal, lățită în partea superioară. Capul inelului are de obicei o formă rotundă la M_{20} şi M_{37} sau ovală la celelalte descoperiri (Fig. 15-16). Inelele de la M_{13}, M_{38} şi unul de la M_{37} sunt realizări modeste, artizanale fără nici un decor. Piese similare se cunosc la Cuptoare şi Gornea-*Căunița de Sus*[48] cât şi în necropola de la Trnjane[49]. Se remarcă însă inelul găsit la M_{20}, lucrat din argint cu un decor deosebit. Corpul inelului a fost realizat dintr-o bară semiovală, lată de 0,80 cm în zona în

[42] O. Toropu, *op.cit.*, p.178.

[43] D. Țeicu, G. Lazarovici, *op.cit.*, p.89.

[44] M. Popović, V. Ivanisević, *Starinar*, 39, 1988, p.138.

[45] M Janković, *Starinar*, 24-25, 1975, p.240-241.

[46] G. Marinović-Vujović, *Djerdapske Sveske*, III, p.184.

[47] Idem, *Trnjane*, p.98-99, 109; O. Milović, *Viminacium*, 12, Pojarevăț, 2002, p.211-216.

[48] D. Țeicu, *op.cit.*, p.140, fig.52.

[49] G. Marinović-Vujović, *op.cit.*, p.87 şi urm.

care a fost realizat capul inelului de formă circulară, cu diametrul de 1,1 cm. O figură umană, schematic redată, se sprijină cu braţul drept pe un toiag, în timp ce braţul stâng este ridicat (Fig.15/5). O reprezentare asemănătoare se întâlneşte pe un inel din secolele XII-XIII din necropola de la Trnjane[50], dar astfel de podoabe au circulat în aceeaşi perioadă în mediul feudal din Banat[51]. Inelul îşi găseşte analogii frapante cu un inel sigilar episcopal, provenind din mediul catolic[52].

Cerceii. Podoabe deosebite, lucrate din argint cu filigran şi granulaţii, s-au găsit la M_8, M_{12}, M_{18}, M_{23}, M_{25}, M_{27}. Podoabele de la M_{23} şi M_{25} au fost găsite împreună cu monedele de la regele Coloman (1095-1116) şi de la Bella al III-lea (1172-1196). Perechea de cercei biconici găsiţi la M8 au fost lucraţi dintr-o foaie subţire de argint sub forma a două trunchiuri de con, alipite la baze. Tija a fost realizată din-tr-o ţeavă cu diametrul de 0,30 cm. Tija şi corpul inelului a fost decorată cu fir filigranat şi granulaţii din argint, dispuse circular la extremităţile trunchiurilor de con (Fig. 14). Analogii apropiate pentru aceste podoabe găsim în inventarul funerar al necropolei de la Gornea[53] şi de la Prohova şi Korbovo din Timoc[54], la Vinča[55]. Descoperirile din Timoc au fost atribuite secolelor XII-XIII. Apropiaţi tipologic de podoabele de la M_8 sunt cerceii găsiţi la M_{12} (Fig. 14), împreună cu două brăţări torsadate. Aceştia au analogii foarte bune în descoperirile de la Korbovo şi Trnjane[56]. În inventarul funerar al mormântului 23 s-a găsit la tâmple o pereche de cercei biconici, din care unul mult deteriorat (Fig. 15). Decorul pe globul cercelului a fost realizat cu granule de argint dispuse în cercuri, printre care s-a realizat un decor meandrat cu fir de argint. Asocierea acestora cu o monedă atribuită regelui Coloman, oferă un jalon pentru datarea

[50] *Ibidem*, p.25, pl. VIII.

[51] D. Ţeicu, G. Lazarovici, *op.cit.*, p.90.

[52] T. Gerevich, *Magyarország románkori emlékei*, 1938, p.236-237, fig.CCLXI; Zs Lovag, *Fol Arch*, 21, 1980, p.224, fig. 2/6,7; K. Juhasz, *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter*, Münster, 1927, fig.24, sigiliul abaţiei bendictine Eperis.

[53] D. Ţeicu, G. Lazarovici, *op.cit.*, p.89

[54] M. Janković, *op.cit.*, p.235-237.

[55] *Ibidem*, p.241.

[56] *Ibidem*, p. 237; G. Marinović-Vujović, *op.cit.*, p.83, fig.173, pl.20.

acestora cândva în prima jumătate a veacului al XII-lea. Se remarcă o foarte mare apropiere, în ceea ce privește dimensiunile globului și al tijei cercelului, la podoabele găsite la M_8, M_{12} și M_{23}. O situație identică cu cea din M_{23} s-a putut constata și la M_{25}. Cercelul biconic găsit, un tip mai evoluat, decorat cu granule mari din argint dispuse în cerc, atât pe tijă cât și pe globul cercelului a fost însoțit de o monedă de la regele Bella al III-lea (1172-1196). Exemplare asemănătoare se cunosc din necropolele de la Vinča și Brestovik, ce au avut perioada de maximă folosire în sec. XII-XIII[57]. Un tip asemănător, realizat însă într-o manieră tehnică diferită a fost găsit la M_{27}, împreună cu o brățară torsadată și un cercel cu astragali (Fig. 15). Cercelul, de dimensiuni identice ale tijei cât și ale trunchiurilor de con cu cele similare la M_8, M_{12} și M_{23}, a fost decorat cu granule din argint dispuse pe circumferința trunchiurilor de con cât și cu fir filigranat pe tijă. Podoaba de la Șopotu Vechi are analogii ce merg până la identitate în descoperiri deja amintite de la Mirievo, Breslovik, Vinča și Trnjane[58]. Cerceii de tâmplă de la Trnjane de la M_{349} au fost găsiți împreună cu o monedă de la Alexie al III-lea Angelos (1195-1203), ceea ce oferă un reper cronologic important pentru acest tip de podoabă din spațiul Dunării de Jos apusene[59]. Cercelul cu astragali de la M_{27} se regăsește sub diverse variante la M_{30}, M_{33} și M_{37}. El a fost lucrat dintr-o țeavă cu diametrul de 0,4 cm, deosebită la capete, decorul fiind realizat din granule de argint dispuse în cerc, susținut de o parte și de alta de fir filigranat (Fig. 15). Podoabe asemănătoare se cunosc în mediul românesc din Banat la Gornea și Cuptoare[60]. Cele două exemplare, găsite la M_{33} și M_{37}, sunt aproape identice, de dimensiuni și tipologie, cu analogii la Gornea, Cuptoare, Trnjane, Brestovik, Kostol. Se remarcă în această privință exemplul găsit la M_{30}, lucrat dintr-o bară de argint mai subțire, cu diametrul de circa 0,2 cm, deschisă la capete, care a avut două șiruri paralele de granulații din argint dispuse spre unul din capete (Fig. 16). Piesa are analogii în necropola de la Cuptoare dar și

[57] M. Čorović-Ljubinković, *ZborNM*, 1, 1958, p.331, fig.4.

[58] *Ibidem*, p.332-333, fig.5; G. Marinović-Vujović, *op.cit.*, p.83, fig.172.

[59] *Ibidem*, p.56.

[60] D. Țeicu, *op.cit.*, p.134.

pe cursul Dunării la Prohovo, Korbovo, Trnjane, cu exemplare găsite la şase morminte[61]. Variante ale acestui tip de cercel au circulat pe spaţii largi, din valea Dunării până în zona Dalmaţiei şi Bosniei. Descoperirile din necropolele din Timoc, de la Prohovo şi Korbovo cât şi cele de pe Mlava de la Trnjane aparţin intervalului secolelor XII-XIII.

Cercei de tâmplă cu capetele în „S" s-au găsit la mormintele cotate în plan M_{21} şi M_{39}. Cerceii de la M_{21} erau dispuşi în felul următor: trei la tâmpla dreaptă şi doi la tâmpla stângă. Cerceii de tâmplă cu capetele în „S" aveau diametrul de circa 1,7 cm (Fig. 15). Ei au numeroase analogii în necropolele româneşti din Banat, Haţeg, Transilvania dar şi în necropolele din spaţii mai îndepărtate[62]. Din cele 47 de morminte identificate, un număr de 24 au avut inventar funerar. Monedele depuse ca obol funerar la M_3, M_7, M_{23}, M_{25}, M_{29} şi M_{40} jalonează un interval cronologic din prima jumătate a veacului al XII-lea şi până la începuturile veacului al XIII-lea. Analogiile pentru podoabele găsite la morminte, din care unele de foarte bună ţinută artistică, converg pentru circumscriere cronologică în intervalul secolelor XII-XIII. Necropola de la Cuptoare se leagă de existenţa unei mici comunităţi locale cu începuturi în prima jumătate a veacului al XII-lea şi care şi-a îngropat acolo morţii pe tot parcursul veacului al XII-lea, până în primele decenii ale veacului al XIII-lea. Ea se înscrie în şirul puţinelor necropole medievale bănăţene cercetate exhaustiv şi publicate. Inventarul funerar, alături de cele deja cunoscute de la Gornea-*Căuniţa de Sus* şi Cuptoare, oferă o imagine cu privire la gusturile artistice ale unei comunităţi bănăţene din veacul al XII-lea, circulaţia monetară şi a podoabelor. Acestea din urmă, lucrate în bună parte din argint, întregesc informaţia istorică cu privire la arta minoră a secolelor XII-XIII la Dunărea de Jos apuseană. Podoabele denotă o certă influenţă a artei de tradiţie bizantino-balcanică în spaţiul montan bănăţean în cursul Evului Mediu. Se conturează, din cercetarea necropolelor din sudul şi nordul fluviului, aici, la Dunărea de Jos apuseană,

---

[61] M. Janković, *op.cit.*, p.237, fig. XI, IV; G. Marinović-Vujović, *op.cit.*, p.84,, fig.177.

[62] D. Ţeicu, *op.cit.*, p.134, ; R. Popa, *RMN-MIA*, 47, 1978, p.11 şi urm.; G. Marinović-Vujović, *op.cit.*, p. 80; A.Kralovansky, *Stu SI*, V, 1-2, 1959, p.330 şi urm.

o zonă cu tradiții și gusturi artistice comune, cu existența unor centre locale de producere a unora dintre podoabele specifice secolelor XII-XIII. Dunărea a devenit, în urma cuceririlor împăratului Vasile al II-lea, o frontieră a Imperiului Bizantin până în anul 1185, când se naște un nou centru de putere, prin crearea Imperiului româno-bulgar al Asăneștilor[63]. Influența bizantină a fost evidentă și în spațiile românești de la nordul Dunării, descoperirile din necropole aducând dovezi incontestabile în această privință. Tradițiile artistice bizantine în cursul veacului al XII-lea au fost receptate din plin în Regatul Arpadian, care avea frontieră comună cu Imperiul Bizantin, iar relațiile bizantino-maghiare au cunoscut momente de apropiere[64]. Documentația arheologică, în urma cercetării necropolei de la Șopotu Vechi, oferă cele dintâi informații concludente despre începuturile Evului Mediu în Depresiunea Almăjului. Informații din documente de cancelarie din perioada ulterioară evidențiază aici o zonă omogen românească, cu așezări și structuri instituționale specifice lumii medievale românești. Documentația arheologică, alături de informațiile oferite de toponimie, aduce în conul de lumină Depresiunea Almăjului înaintea știrilor scrise din veacul al XIV-lea. Elementele de toponimie slavă din Almăj, discutate cu multă vreme în urmă de Emil Petrovici, au evidențiat, pentru etapa veche caracteristicile „medio-bulgare" întâlnite și în celelalte ținuturi românești, iar pentru veacul al XV-lea influențe sârbești, puse pe seama valului de migrație din acea epocă[65]. Podoabele din veacul al XII-lea descoperite la Șopotu Vechi, asemănătoare întru totul cu cele de la Cuptoare ori Gornea, denotă, pe de o parte legăturile intense ale Banatului Montan cu lumea slavă sud-dunăreană și în egală măsură o omogenizare a culturii materiale din spațiul Dunării de Jos apusene. Documentele arheologice discutate aici, cât și cele invocate din necropole din sudul văii Dunării nu pot oferi

[63] Gy Moravcsik, *Studia bizantina*, Budapesta, 1967, p. 312-319; V. Laurent, *RHSEE*, 18, 1941, p. 113-115;L. Tăutu, Ante*murale*, III, Roma, 1956, p. 52 și urm; N.S. Tanașoca, *Răscoala și statul Asăneștilor*, București, 1989, p. 153 și urm.; T. Wasilewski, *ZbVI*, VIII/2, 1964, p. 65 și urm.

[64] Gy Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapesta, 1970, p. 128-131.

[65] E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 138-141.

răspunsuri la chestiuni etnice. Ele nu pot avea un caracter „național", deoarece au circulat pe spații întinse din regiunea dunăreană unde izvoarele scrise, unele chiar din veacul al XII-lea, relevă un spațiu multietnic. Răspândirea unor produse ale artei minore în mediul românesc din Banat a fost favorizată de poziția sa geografică, de rolul acestuia de culoar cultural şi nu în ultimul rând de influența politică şi militară exercitată de Imperiul Bizantin şi mai apoi de țaratul româno-bulgar al Asăneştilor asupra spațiului sud bănățean[66].

[66] V. Achim, *Banatul în Evul Mediu*, București, 2000, p. 168-172.

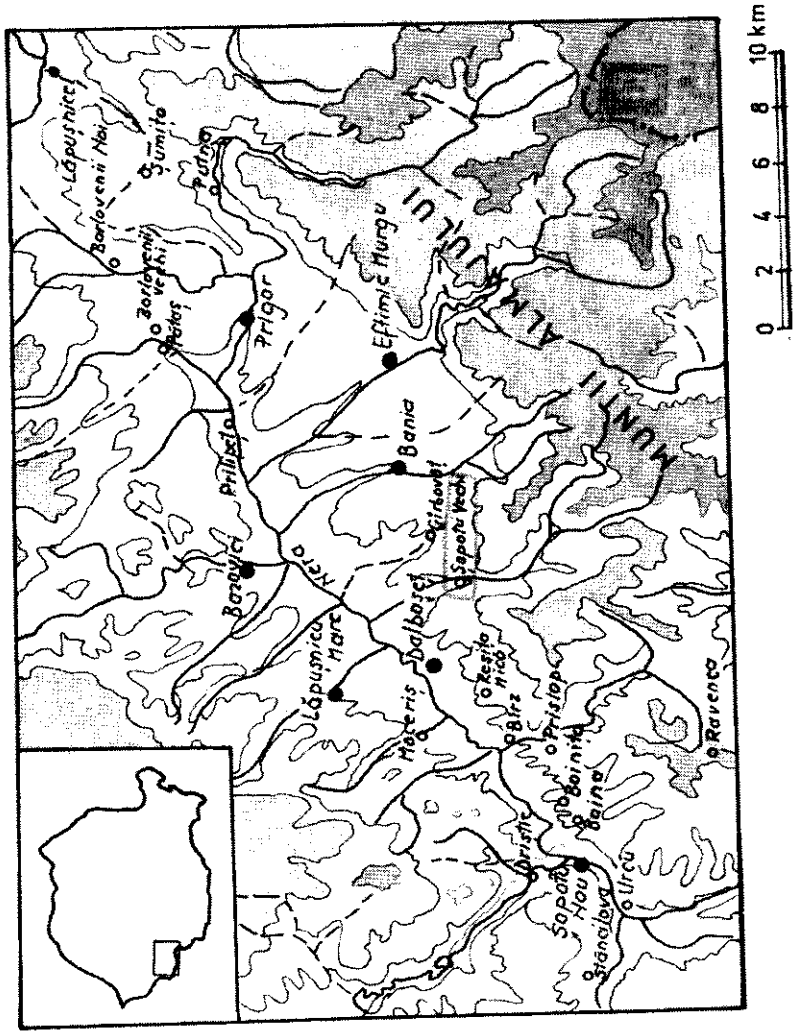

Fig. 1. Harta Depresiunii Almăj.

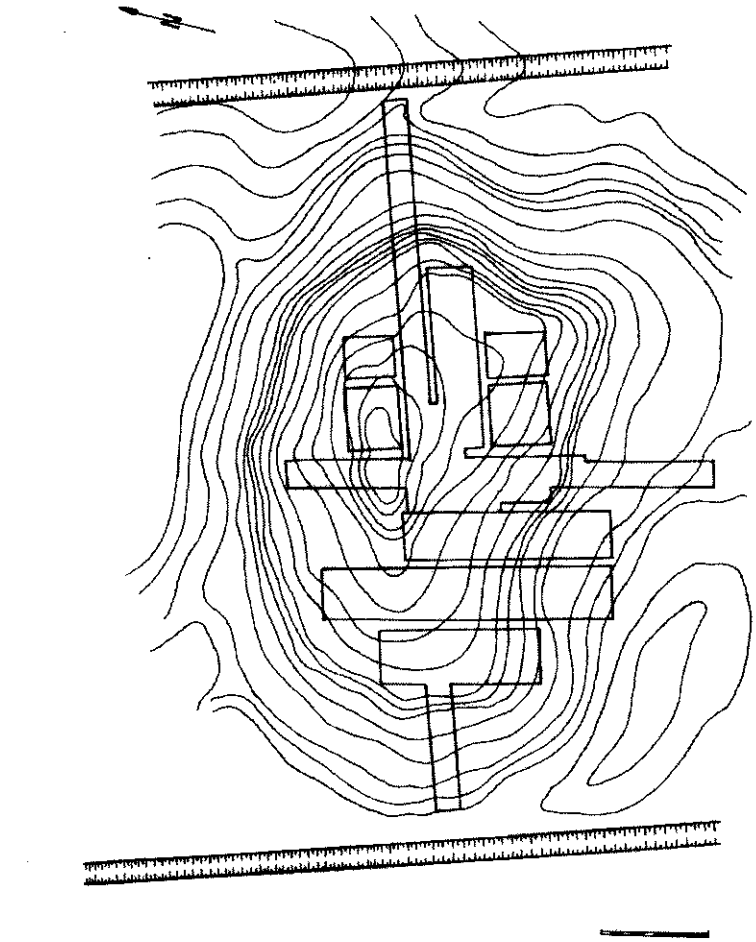

Fig. 2. Planul general al săpăturilor de la Șopotu Vechi – *Mârvila.*

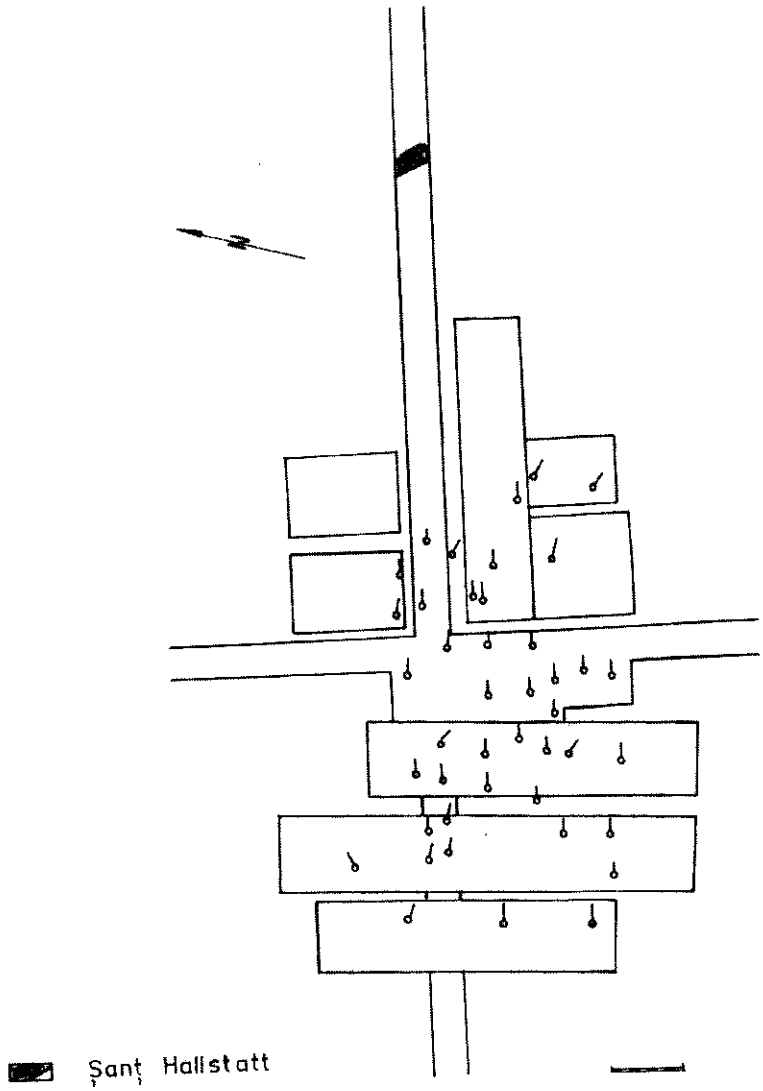

Fig. 3. Planul de situație al necropolei de la Șopotu Vechi – *Mârvila*.

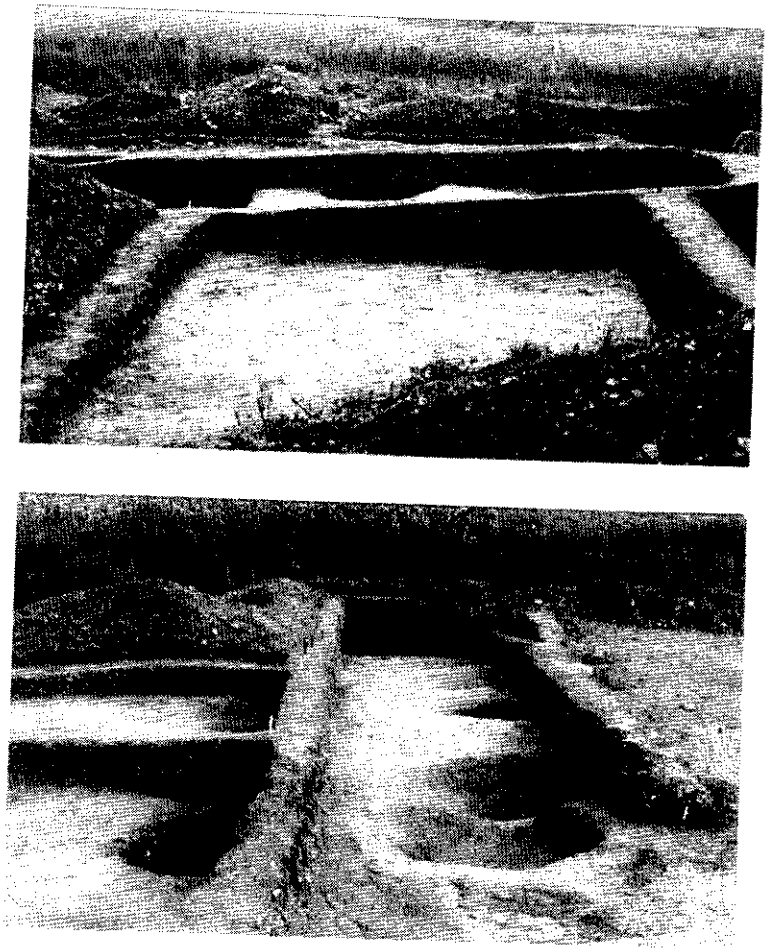

Fig. 4. Şopotu Vechi. Vedere din S_2 şi C_7, C_{10}.

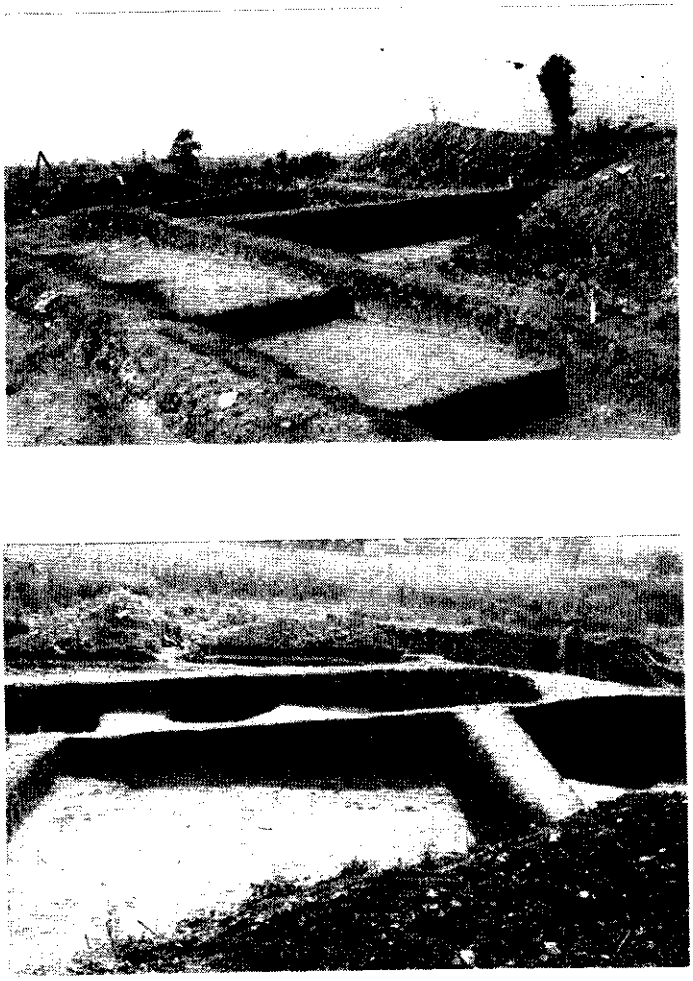

Fig. 5. Şopotu Vechi. Vedere din S_1 şi S_2.

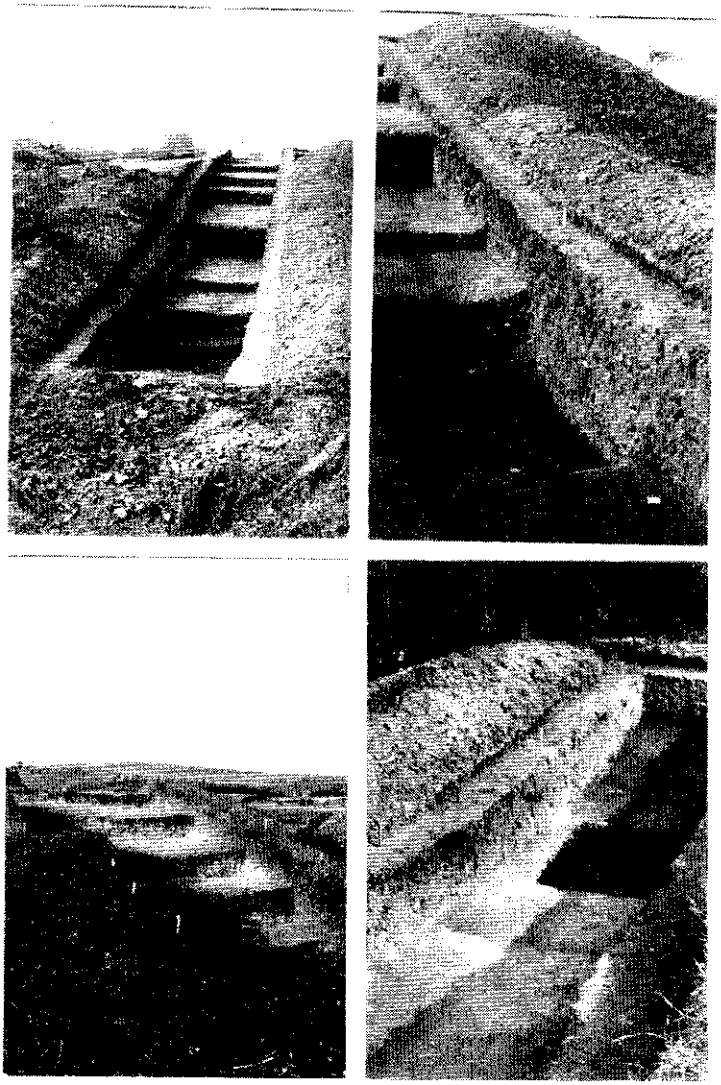

Fig. 6. Şopotu Vechi. Zona de est a secţiunii 2 cu aspecte din şanţul hallstattian.

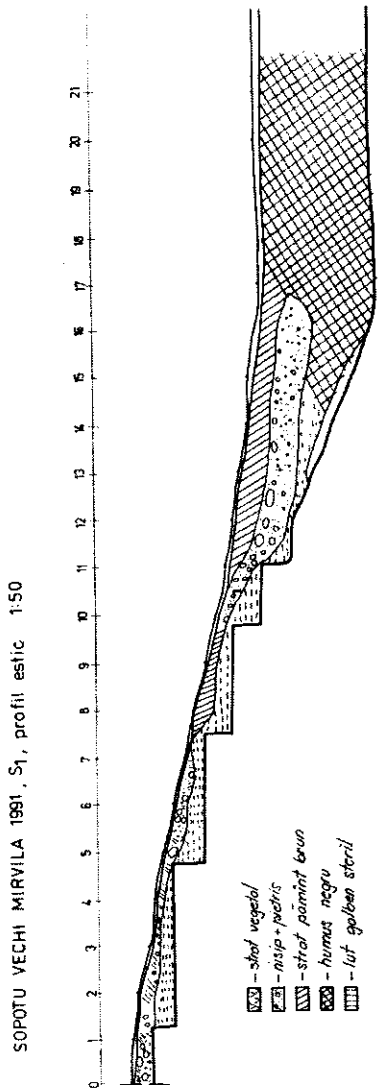
SOPOTU VECHI MIRVILA 1991, S1, profil estic 1:50
- strat vegetal
- nisip + pietris
- strat pamint brun
- humus negru
- lut galben steril

Fig. 7. Şopotu Veci, S_1 – profil estic.

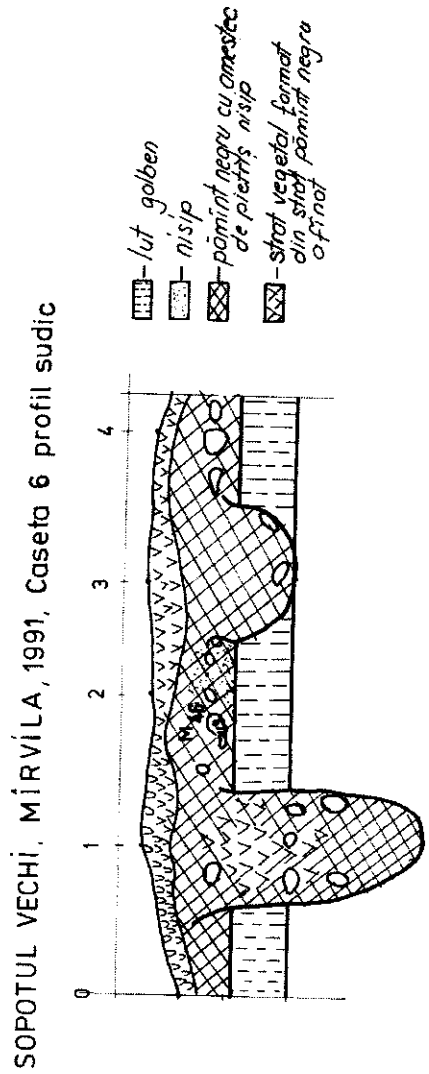

Fig. 8. Şopotu Vechi, caseta 6- profil sudic.

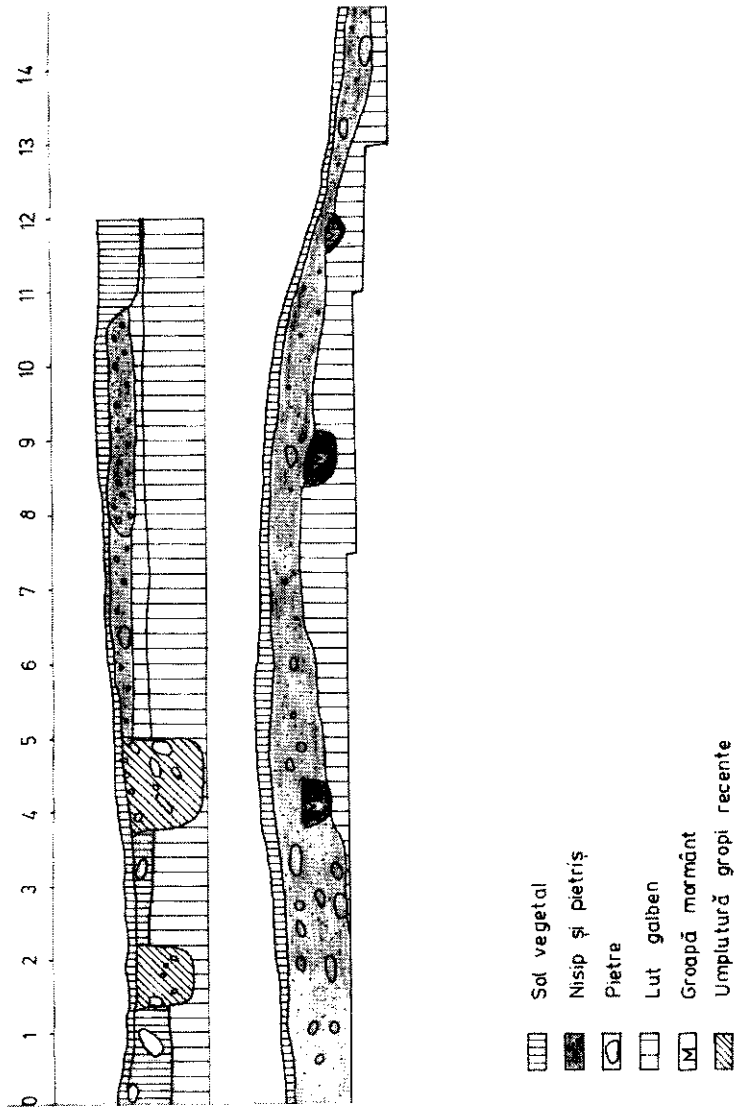

Fig. 9. Șopotu Vechi. a. S_2 – segment din profilul nordic; b. S_9 – profilul estic.

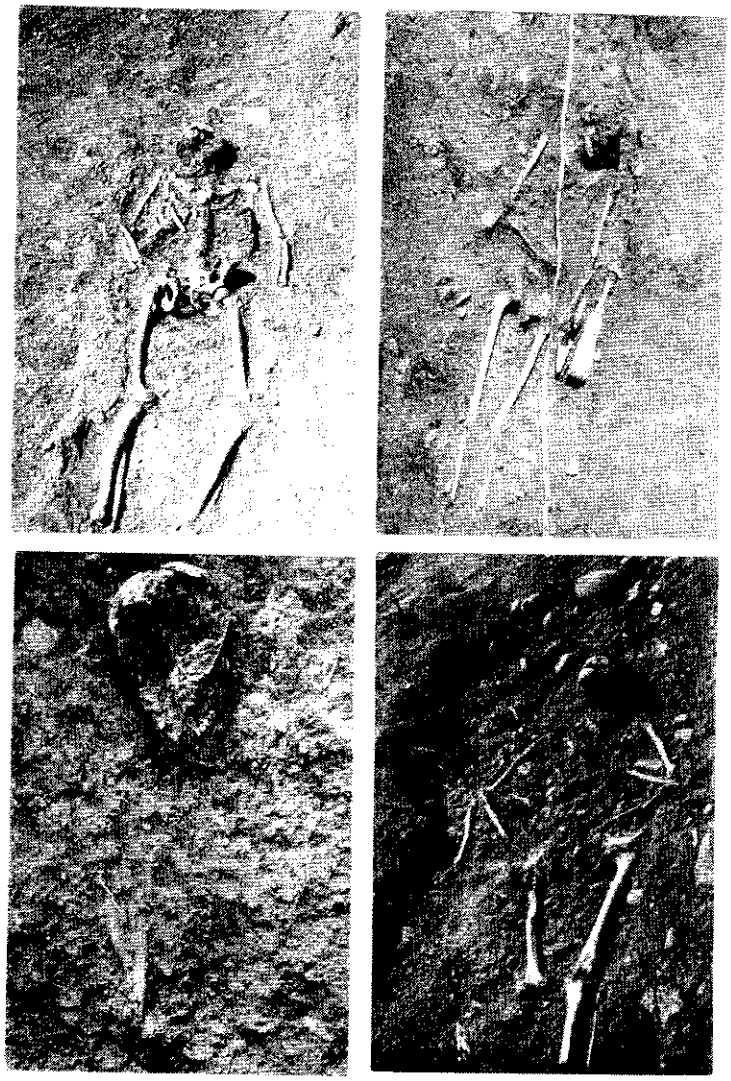

Fig. 10. Morminte din necropolă.

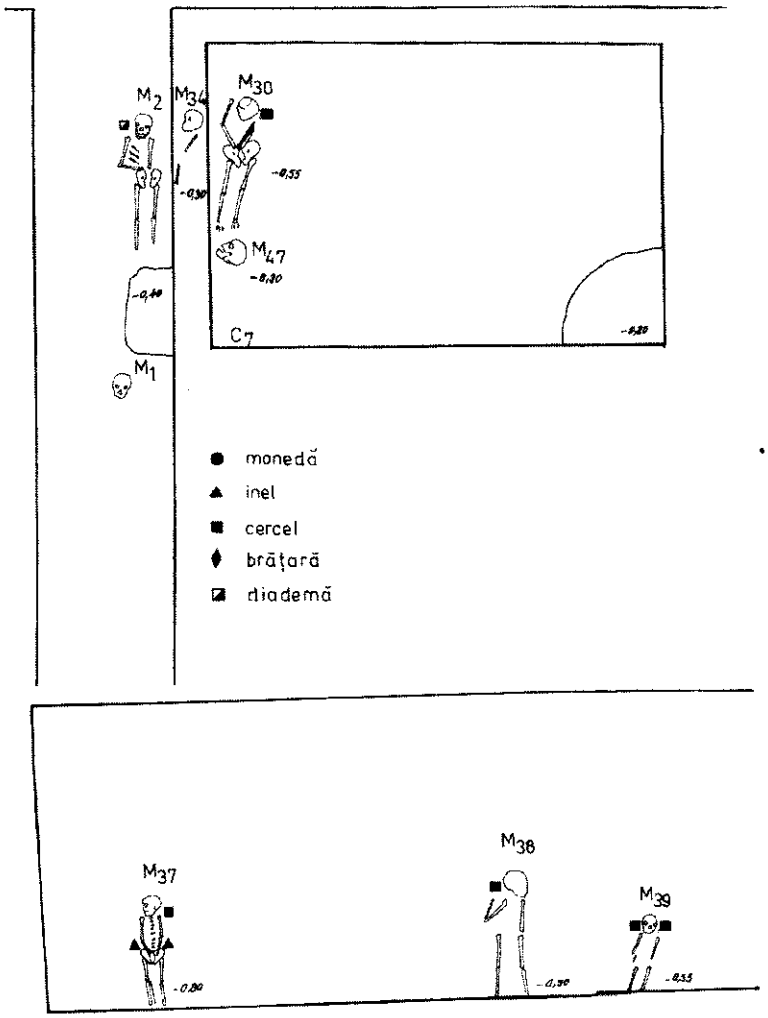

Fig. 11. Şopotu Vechi. Plan de situaţie cu morminte din zona de nord şi vest a necropolei

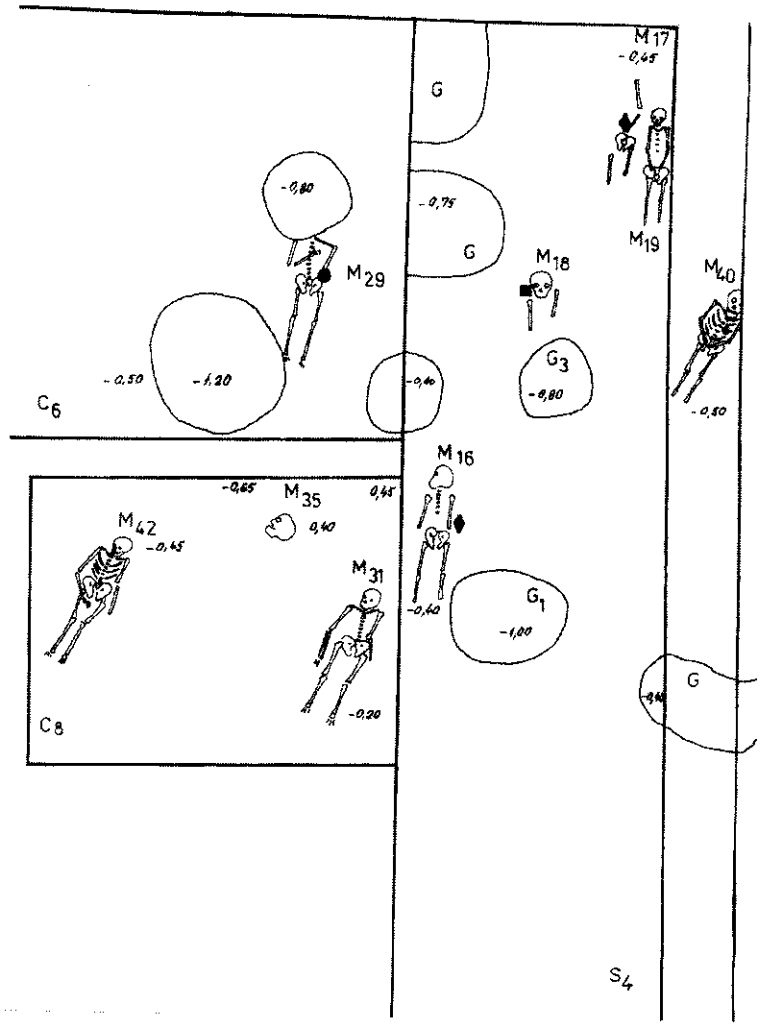

Fig. 12. Şopotu Vechi. Plan de situație cu morminte din zona sud-estică a necropolei.

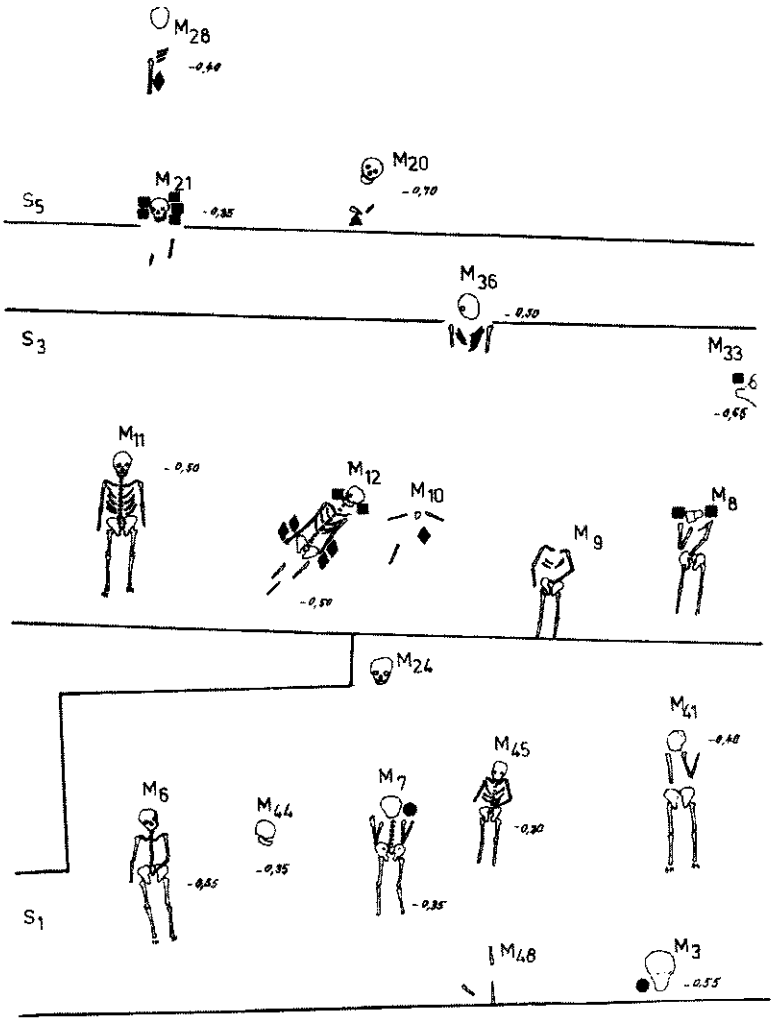

Fig. 13. Şopotu Vechi. Plan de situaţie cu morminte din zona vestică a necropolei.

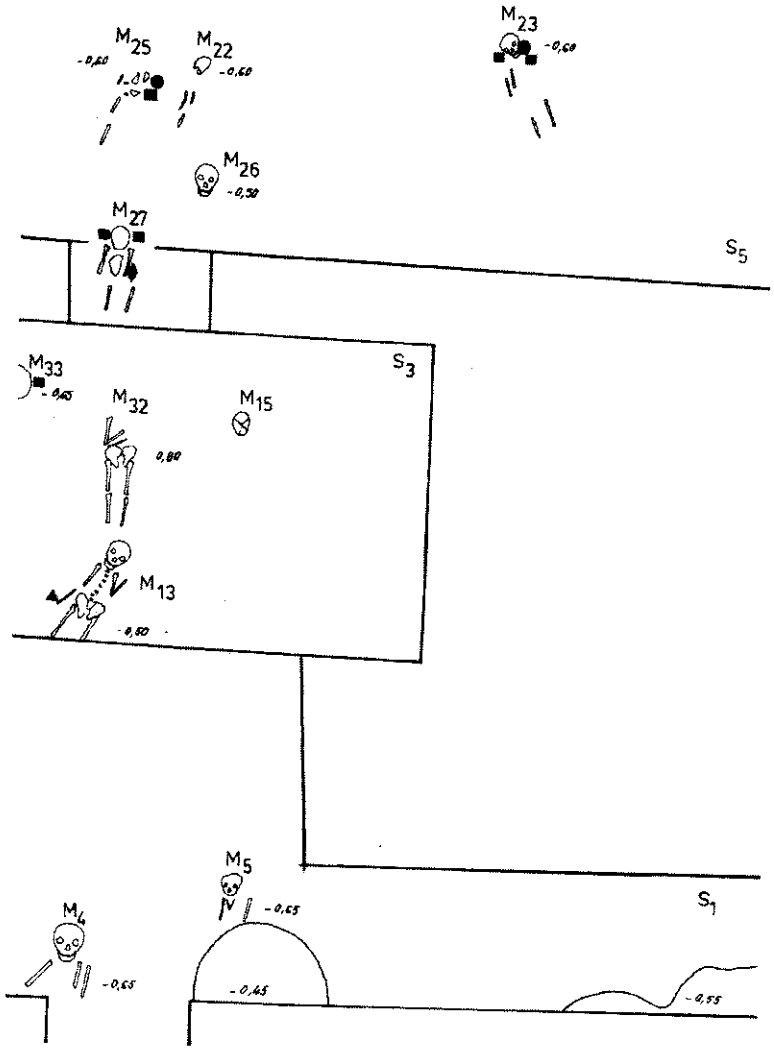

Fig. 13a. Şopotu Vechi. Mormintele din zona dc NV a necropolei.

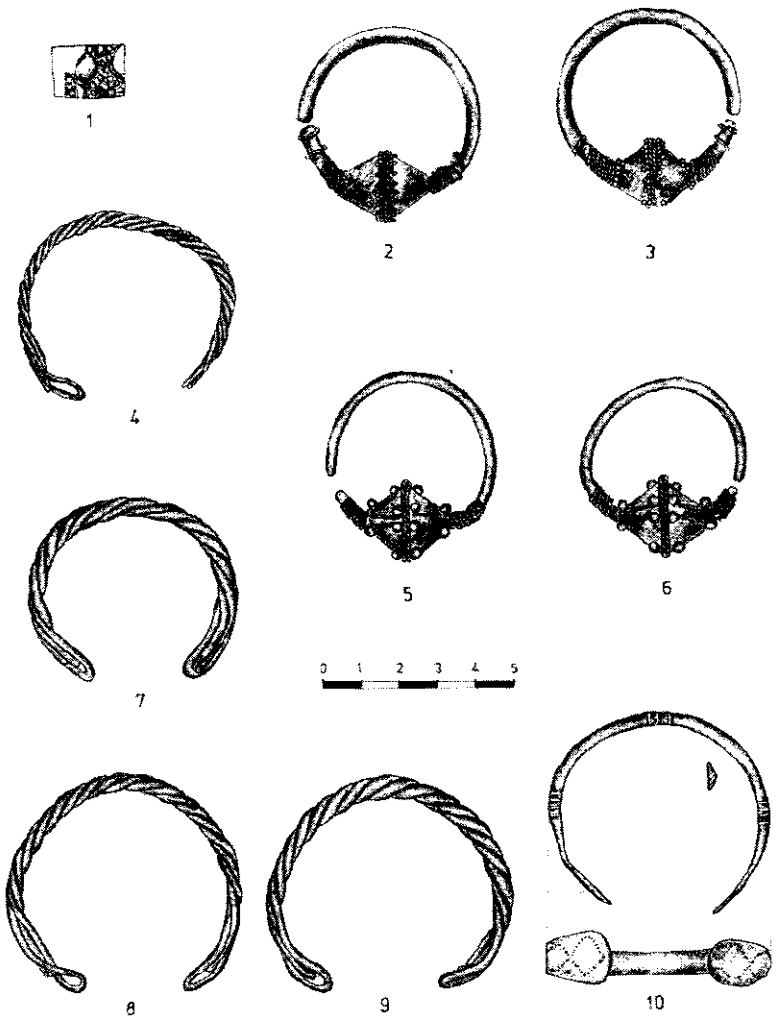

Fig. 14. Şopotu Vechi. Inventarul funerar de la M_2, M_8, M_{10}, M_{12}.

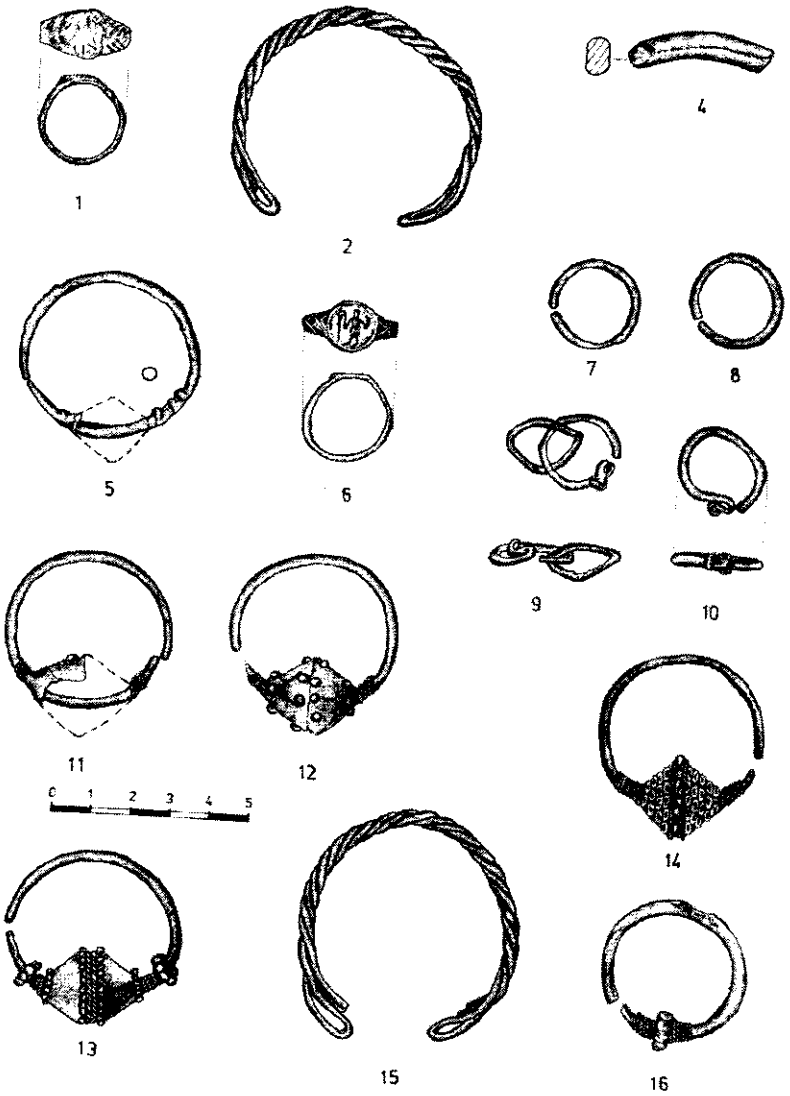

Fig. 15. Şopotu Vechi. Inventarul funerar de la M_{13} (1); M_{16} (2); M_{18} (4); M_{20} (5); M_{21} (6-9); M_{23} (10-11); M_{25} (12); M_{27} (13-15).

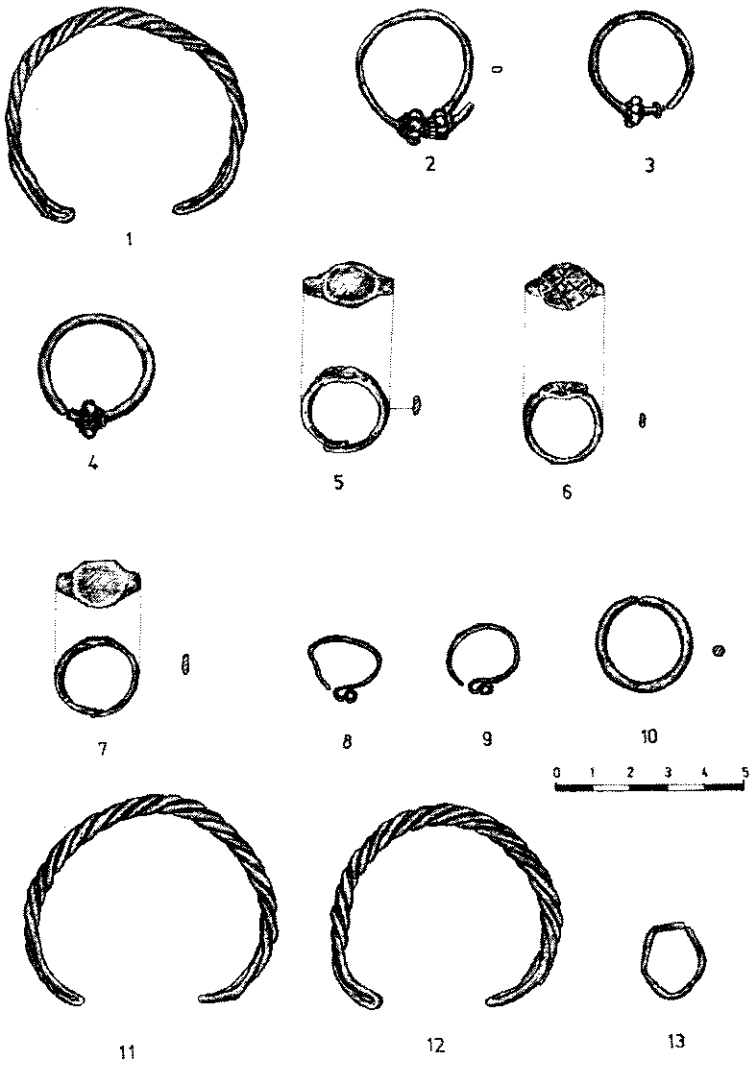

Fig. 16. Şopotu Vechi. Inventarul funerar de la M_{28} (1); M_{30} (2); M_{33} (3); M_{37} (4-6); M_{38} (7); M_{39} (8-10); M_{46} (11-12); M_{47} (13).

a.

b.

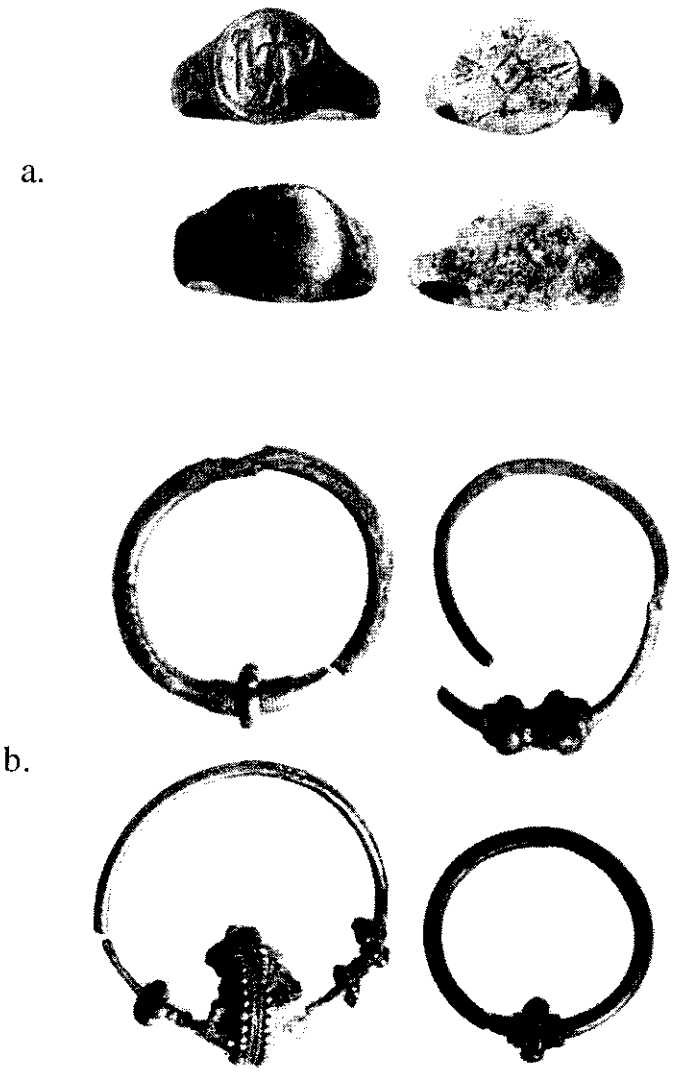

Fig. 17. Şopotu Vechi-*Mârvila*. a. Inele; b. Cercei

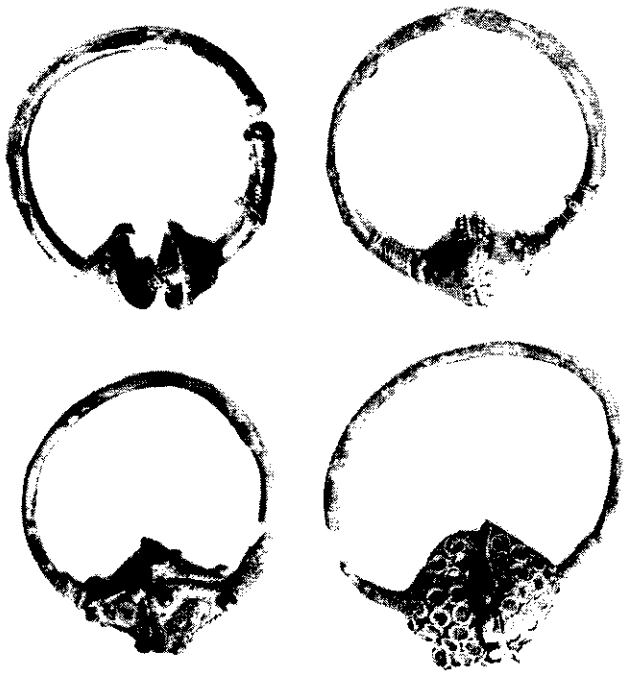

Fig. 18. Şopotu Vechi-*Mârvila*. Cercei descoperiți la morminte.

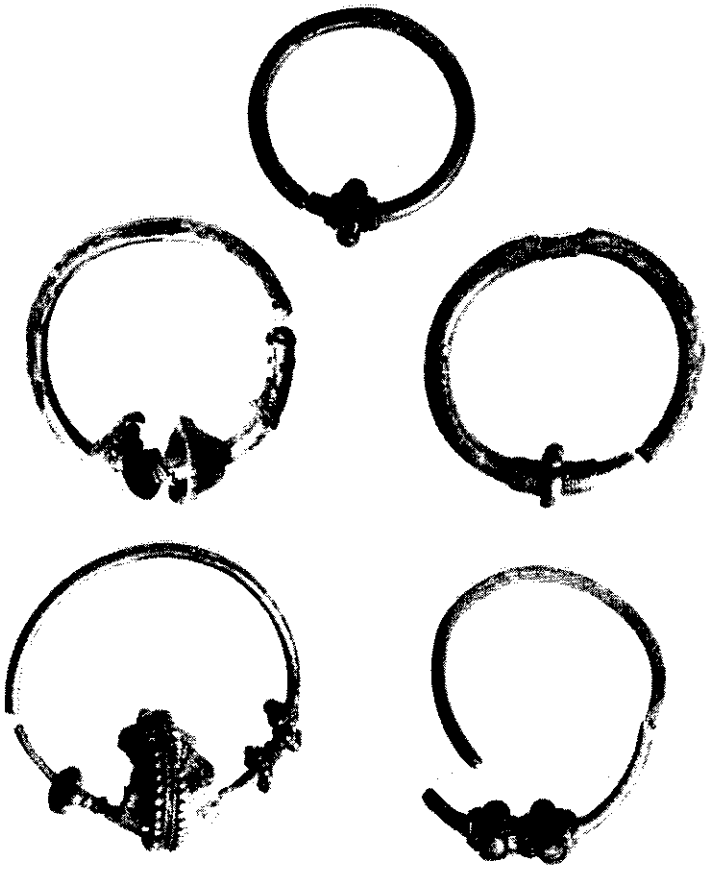

Fig. 19. Șopotu Vechi-*Mârvila*. Cercei.

OBSERVAȚII PRIVIND NECROPOLA MEDIEVALĂ DE LA TURNU SEVERIN

Cu mai bine de jumătate de veac în urmă profesorul Al. Bărcăcilă, de numele căruia se leagă multe din cercetările privitoare la istoria Severinului în evul mediu, a publicat inventarul necropolei medievale identificată în preajma anticelor terme romane[1]. Necropola medievală a fost identificată şi, din nefericire, în parte distrusă de lucrările edilitare iniţiate în anul 1935 de primăria oraşului. Este meritoriu rolul profesorului Bărcăcilă de a fi salvat ceea ce se putea salva, într-o perioadă în care arheologia românească se afla încă la începuturile ei[2]. Cimitirul feudal de la Turnu Severin ocupă o suprafaţă de 300 m^2, pe malul Dunării, într-o zonă în care se cunosc mai multe fortificaţii medievale din secolul XIII-XV. Pe această suprafaţă au fost localizate un număr de 165 de morminte. Planul de situaţie al necropolei indică o anume concentrare a înmormântărilor în spaţiul de nord al termelor romane şi dispersare în zona sudică, cu amenajări a acestora, ceea ce sugerează că la începutul veacului al XIII-lea acestea aveau zidurile încă vizibile, când a început funcţionarea necropolei (Fig. 1).

Cercetarea necropolei reprezintă un segment important al cunoaşterii habitatului medieval al unei zone, alături de investigarea vetrei propriu zise a satului, a bisericii şi a fortificaţiei feudale[3]. O reconstituire credibilă a habitatului unei zone presupune o cercetare sistematică şi exhaustivă a fiecărui segment al acestuia. Există o mare concentrare de monumente medievale, într-un spaţiu restrâns, delimitat natural la Turnu Severin, ceea ce constituie un obiectiv important în reconstituirea locuirii medievale a zonei[4]. Acestea au fost însă investigate inegal, într-o lungă perioadă de timp iar unele au fost chiar parţial

*Apărut în *Drobeta*, XI-XII, 2002, p. 174-184.

[1] Al. Bărcăcilă, *Materiale*, 5, 1959, p. 775-787.

[2] *Ibidem*, p. 769.

[3] R. Popa, *SCIVA*, 30, 4, 1979, p. 555 şi urm.

[4] M. Davidescu, *Monumente medievale din Turnu Severin*, Bucureşti, 1969, p. 5-25;

distruse, cazul necropolei bunăoară, ceea ce a determinat o limitare a informației istorice. Ne-am propus în studiul de față o reluare a discuției legată de necropola medievală a Severinului, având în vedere importanța zonei pentru istoria medievală românească. Documentația limitată care se referă doar la inventarul funerar îngăduie câteva aprecieri cu privire la cronologia și întinderea necropolei.

Mormintele cu inventar funerar[5]

M_1 - situat în sectorul de sud al cimitirului; inventar: un inel care avea redat sumar un vultur (Fig. 2).

M_2 - identificat pe rama nordică a necropolei; s-a găsit la mormânt un inel lucrat dintr-o singură bară din argint, având partea superioară de formă octogonală, pe care era redat un vultur cu aripile deschise într-un cadru poligonal, realizat cu o linie punctată.

M_4 - cercetat în aceeași zonă ca și mormântul anterior, a avut ca inventar funerar un inel cu imaginea unui vultur cu aripile deschise.

M_6 - situat în zona sud-vestică a necropolei; inventar funerar: un cercel de tâmplă cu diametrul de 20 mm. Veriga cercelului era decorată cu fir filigranat și granulații. Tipologic, cercelul se înscrie în seria cerceilor cu astragali, într-o variantă târzie a evoluției acestui tip de podoabă, din sec. XIV-XV.

M_8 - mormânt localizat în plan, în zona de sud, care a avut un inel din argint, lucrat dintr-o singură bară. Decorul redă o floare de crin. Tipologic aparține perioadei sec. XIV.

M_{10} - situat în zona de sud-est a necropolei. Inelul lucrat din argint, dintr-o singură bară, are diametrul de 18 mm. O cruce, cu capetele brațelor ușor lățite, este redată pe partea superioară de formă ovală.

M_{13} - a avut ca inventar funerar un inel din argint, lucrat dintr-o singură bară.

M_{17} - localizat în plan în sectorul de sud-vest al necropolei. Din inventarul funerar a fost recuperat doar un cercel de tâmplă masiv, lucrat în tehnica granulației și a firului filigranat. S-a păstrat doar sfera fixată

[5] Descrierea mormintelor cu inventar funerar am făcut-o după însemnările publicate de Al. Bărcăcilă în *Materiale*, 5, p. 776-783.

pe tija cercelului, decorată cu trei şiruri de granule mici. Un fir subţire decora tija, care se termina de o parte şi cealaltă a sferei cu două şiruri de granule dispuse sub forma unor astragali.

M_{18} - cercetat în zona de sud, a avut ca inventar funerar un inel şi un cercel simplu.

M_{27} - identificat pe plan în aceeaşi zona a necropolei ca şi M28, la care s-a găsit un inel.

M_{31} - localizat pe extremitatea de sud a terasei Dunării. Un inel cu o gemă şi o inscripţie slavonă s-au găsit în groapa mormântului.

M_{32} - situat în aceeaşi zonă a necropolei, pe extremitatea sudică a acesteia. Mormânt de femeie, de la care s-au recuperat fâşii de ţesătură fină cu fir aurit şi o plăcuţă din aur, provenind de la o diademă sau un fruntar. Placa, cu dimensiunile de 130/20 mm, era decorată prin presare cu trei semisfere încadrate într-un dreptunghi realizat în aceeaşi tehnică.

M_{33} - localizat în marginea sudică a necropolei. A avut depus ca obol funerar o monedă de la Ludovic I (1342-1382).

M_{35} - situat în zona de sud-est. A avut ca inventar o monedă de la Mircea cel Bătrân.

M_{41} - a avut ca inventar funerar un inel sigilar din argint. În centrul plăcii inelului, de formă rotundă, era puternic incizată litera T, cu o inscripţie tocită în jurul ei. Inventarul cuprindea şi o monedă de la Mircea cel Bătrân depusă ca obol funerar.

M_{43} - a avut depus ca obol funerar, o monedă bizantină, nedeterminată.

M_{60} - mormânt localizat în sectorul de nord al cimitirului, cu un inventar funerar compus din: două inele sigilare, doi cercei de tâmplă, doi cercei cu capetele în „S" şi, se pare, o monedă maghiară. Mormânt de femeie, după cum sugerează majoritatea inventarului funerar. Ridică semn de întrebare prezenţa inelelor masive sigilare, care aparţine mai degrabă unui bărbat. O problemă ridică şi asocierea, în cadrul inventarului funerar al mormântului, a cerceilor de tâmplă cu capetele în „S", întâlniţi în necropolele sud-bănăţene în secolele XII-XIII, cu cerceii de tâmplă cu astragali, care aparţin unei perioade mai târzii. Aceste constatări ridică câteva obstacole în stabilirea cronologiei mormântului (Fig.2).

M_{63} - a avut depus ca obol funerar o monedă sârbească de la

regele Ştefan Duşan (1331-1346).

M_{92} - situat în zona sud-vestică, a avut ca inventar funerar un cercel globular (Fig. 1).

M_{104} - mormânt de femeie, identificat în plan în extremitatea sud-vestică a necropolei. A avut ca inventar funerar un inel din argint şi un cercel de tâmplă cu capetele în „S". Inelul a avut montată o piatră semipreţioasă, într-o ramă turnată cu decor granulat.

M_{105} - mormânt de femeie, cercetat pe latura de nord a necropolei. A avut ca inventar funerar un cercel de tâmplă.

M_{111} - se localizează în plan în extremitatea sud-vestică a necropolei. Inelul sigilar din argint, are redat pe placă un cap de bour (bou) deasupra căruia este redată o cruce. O bandă circulară, decorată cu semne astrale, înconjoară capul de bour (Fig. 2).

M_{112} - mormânt situat în zona centrală nordică a necropolei. A avut ca inventar un inel.

M_{114} - mormânt de femeie identificat în extremitatea nord-vestică a necropolei. A avut ca inventar un inel din argint, cu „chaton" pătrat, în care era montată o piatră semipreţioasă. Inelul era decorat cu fir filigranat şi granule turnate pe marginea plăcii pătrate, care susţinea piatra semipreţioasă.

Podoabele şi monedele

Monedele şi podoabele găsite la morminte oferă jaloane privind cronologia necropolei de la Turnu Severin.

Monedele menţionate în raportul de săpături al lui Al. Bărcăcilă n-au întotdeauna precizări clare privind contextul stratigrafic în care au fost descoperite şi o parte din ele n-au fost determinate, ceea ce diminuează mult din importanţa informaţiilor pe care le-ar fi putut oferi. Monedele bizantine şi maghiare din secolul al XIII-lea, cu excepţia celei găsite la M_{43}, dar nedeterminată provin de la morminte deranjate de lucrările edilitare moderne[6]. Astfel din cele 16 morminte cu monede, doar patru sunt menţionate în context arheologic precis la M_{33}, M_{63}, M_{41}, M_{35}. Ele se circumscriu perioadei de la începutul veacului al

[6] Al. Bărcăcilă, *op. cit.*, p. 777-782.

XIV-lea şi până la începutul celui următor.

Mormântul 32, notat în plan M_{32}, a avut un inventar funerar deosebit, de-altminteri se pare că el era amplasat într-o criptă cu o lespede funerară cu o cruce bizantină. Plăcuţa de aur, provenind de la o diademă sau un fruntar, îşi are analogii în necropolele româneşti de la sfârşitul veacului al XII-lea şi începutul veacului al XIII-lea de la Cuptoare şi Şopotul Vechi[7]. Ea se poate lesne circumscrie unei tradiţii existente în perioada menţionată în zona Dunării de jos apusene, pentru care se poate argumenta cu descoperirile de la Ostrovu Mare[8], de la Hajdučka, Vodenica[9], Brestovik[10], Glamija-Ljubicevac[11], Bârza Palanca[12] şi altele. Aşa cum remarcam cu alt prilej, un centru de producere a acestor podoabe a funcţionat în sudul Banatului, în apropiere de Vârşeţ. Matriţa găsită la Kapelin Breg, lângă Vârşeţ, dovedeşte realizarea unor plăcuţe de diademă identice cu cele cunoscute în descoperirile de la Turnu Severin şi Cuptoare, bunăoară[13]. În ceea ce priveşte cronologia unor astfel de piese de artă minoră medievală, ele au apărut la Dunărea de jos apuseană, se pare, în cursul veacului al XII-lea şi au cunoscut o anume răspândire în cursul veacului al XIII-lea. Sigur, ele au fost utilizate în secolele XIV-XV, dar au cunoscut modificări tipologice[14].

În inventarul funerar al mormântului 60 s-au găsit, alături de alte piese, doi cercei de tâmplă din bronz cu capetele răsucite în „S". Unul a avut diametrul de 18 mm, iar celălalt de 22 mm. Astfel de podoabe au cunoscut o mare răspândire pe vaste spaţii din Europa Centrală şi de sud-est[15].

---

[7] D. Ţeicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timişoara, 1998, p. 133.

[8] V. Boroneanţ, G. Crăciunescu, *Drobeta 6*, 1985, p. 126.

[9] Sl. Ercegović-Pavlović, *Les sites d'habitations et les necrôpoles de Boljetin et de Hajdučka Vodenica*, Belgrad,1986, p. 72, fig. 14.

[10] M. Čorović-Ljubinković, *ZborNM*, 1, 1958, p. 332-333.

[11] M. Parović- Pešikan, *Djerdapske Sveske*, II, p. 142-143.

[12] Sl. Ercegović-Pavlović, D.Mimić, *Djerdapske Sveske*, II, 1984, p. 171.

[13] D. Minić, *RadVM*, 37-38, 1996, p. 118-122.

[14] V. Spinei, R. Popovici, *Arh. Mold*, 12, 1988, p. 243-244.

[15] Z. Vana, *SlovArch*, II, 1954, p. 69 şi urm.; A. Kralovansky, *StuSl, V*, 1-2, 1959, p. 327-339; J. Giesler, *PZ*, 56, 1, 1981, p. 104-108; Sl. Ercegović-Pavlović, *Maćvanska Mitrovica*, p. 47; N. Miletic, *GZM-A*, 18, 1963, p. 161-163; Sl. Ercegović-Pavlović, *Sirmium*, 12, 1980, p. 47.

Au fost evidențiați ca element definitoriu al așa numitei culturi Bjelo-Bârdo începând din veacul al X-lea, pentru ca în secolele XI-XII să cunoască perioada de maximă răspândire. În cursul veacului al XIII-lea prezența lor în inventarul necropolelor era sporadică. Se întâlnesc însă în tezaure sau la morminte și în sec. XIII-XIV.

Aceste podoabe au avut puternice conotații etnice, fiind apreciate ca indiciu sigur al prezenței populației slave și maghiare, dar ele se întâlnesc și în mediul românesc din Transilvania și Banat din secolele XI-XII[16]. Revenind la descoperirile din necropola de la Turnu-Severin, trebuie avut în vedere faptul că la M_{60}, alături de cerceii de tâmplă cu capetele în „S", s-au găsit două inele și doi cercei cu astragali atribuiți veacului al XV-lea[17]. Cerceii cu astragal de la M_{60}, după opinia noastră, își găsesc analogii în podoabele similare a căror evoluție a început în veacul al XII-lea în bazinul Dunării de jos apusene[18]. Exemplarele de la Turnu Severin aparțin sec. XIII-XIV. Cerceii de tâmplă cu capetele în „S" de la M_{60} fără îndoială că trebuie circumscrișI aceleiași perioade (sec XIII-XIV). Cercelul în „S" de la M_{104} are diametrul 14 mm și a fost descoperit împreună cu un inel din argint decorat cu piatră semiprețioasă. Prezența inelului pledează pentru o datare cel mai devreme începând cu veacul al XII-lea a cercelului de tâmplă în „S" și implicit a mormântului.

Cercelul globular din inventarul funerar al mormântului 92 era lucrat din bronz, dintr-o sârmă pe care era fixat un glob simplu neornamentat[19]. Tipologic, inelul își găsește analogii în descoperiri similare din necropola de la Cuptoare[20], dar și de la Vinča, Prahova și Trnjane[21], fiind socotiți podoabe specifice secolelor XII-XIII.

Lotul celor 18 inele descoperite la morminte este extrem de important atât pentru cronologia necropolei și, în egală măsură, pentru cunoașterea artei minore de la Dunărea de jos apuseană din secolele

[16] R. Popa, *RMM MIA*, 47, 1, 1978, p. 10 și urm.

[17] Al. Bărcăcilă, *op. cit.*, p. 780-781.

[18] D. Țeicu, *op. cit.*, p. 134-135.

[19] Al. Bărcăcilă, *op. cit.*, p. 781.

[20] I. Uzum, *Banatica*, 8, 1987, p. 299, fig. 4.

[21] G. Marjanović-Vujović, *Trnjane*, Belgrad, 1984, p. 80-81, fig. 167; *Jewelry on the territory of Serbia from medieval necropolises from the 9th to the 15th centuries*, Belgrad, 1982, p. 58-59.

XIII-XV. Inelele sigilare, care pot fi structurate tipologic şi după reprezentările gravate, ocupă o pondere importantă în cadrul acestei categorii de podoabe. Distingem astfel un prim grup de inele sigilare cu decor zoomorf. Podoabele de la M_1,M_2,M_4, au redat un vultur, în timp ce la M_{37} şi M_{111} podoabele descoperite au redate un animal fantastic şi un cap de bour. Apariţia vulturului pe inele, se regăseşte frecvent în descoperiri datate cu monede în mediul sârbesc şi bulgar al veacului al XIV-lea[22]. Inele de la M_1 şi M_2, şi din punct de vedere tipologic, aparţin veacului al XIII-lea. Piesele de la M_4 şi M_{37} structural se înscriu în tipologia inelelor specifice secolelor al XIV-XV[23].

Absolut inedit, greu de încadrat simbolistic, este inelul descoperit la M_{111}, care are redat un cap de bour cu o cruce, în interiorul a două cercuri concentrice. Simbolul bourului redat pe placa inelului îşi găseşte asemănări izbitoare pe monedele moldoveneşti din veacul al XV-lea. O descoperire monetară de la Alexandru cel Bun se cunoaşte şi la cetatea Severinului. Realizarea decorului cu două cercuri concentrice sugerează o încadrare în şirul de astfel de piese din sec. XIV-XV.

Inelul cu floare de crin descoperit la M8 îşi are analogii la piesele similare descoperite în cadrul necropolei nobililor români de Ţerova, de la Reşiţa, dar şi în necropola de la Cuptoare[24]. Motivul florii de crin s-a bucurat de multă trecere în lumea feudală maghiară, aşa cum sugerează podoabele cunoscute până acum în spaţiul panonic.

Inelele descoperite la M_{43} şi M_{10} au un element central gravat; crucea simplă ori dublă alături de elemente geometrice. Piesele au fost atribuite de către Al. Bărcăcilă secolelor XIV-XVI. Ele îşi găsesc asemănări la descoperiri similare din spaţiul maghiar, unde au cunoscut o mare de răspândire în secolul al XIII-lea[25]. Dealtminteri, inelul de la M_{43} a fost găsit împreună cu o monedă bizantină nedeterminată însă, după cum precizează Al. Bărcăcilă. Tipologic, inelul aparţine perioadei

[22] D. Milošević, *Jewelry from the 12th to the 15th century from the collection of National Museum-Belgrad*, Belgrad, 1990, p. 33 şi urm, cat. 96, 97.

[23] D. Ţeicu, *op. cit.*, p. 140.

[24] D. Ţeicu, *Arheologia satului medieval din Banat*, Reşiţa, 1996, p. 8, fig. 5; I. Uzum, *op. cit.*, p. 304, fig. 6d; Z. Lovag, *Fol Arch*, 21, 1980, p. 221-223, fig. 1.

[25] Z. Lovag, *op. cit.*, p. 226-231, fig 3-4; N. Parady, *Fol Arch*, 26, 1975, p. 146-151.

secolului al XIV-lea. Podoaba descoperită la M_{10} se înscrie mai degrabă în seria de inele specifice veacului al XIII-lea sau chiar anterior acestuia. Două inele lucrate din argint cu o piatră semipreţioasă fixată pe „chaton" provenind de la M_{104} şi M_{114} atrag în mod deosebit atenţia. Ele au fost atribuite secolului al XV-lea de către descoperitor[26]. Decorul, tipologia pieselor şi analogiile din spaţiul Dunării de jos apusene de la Cuptoare[27], Trnjane[28], Niš[29] pledează pentru încadrarea acestora într-un interval circumscris secolelor XIII-XIV.

Cercetarea arheologică la necropola de la Turnu-Severin trebuie să ofere răspuns la două probleme importante legate de cronologia şi mărimea acesteia. Absenţa totală a precizărilor de ordin stratigrafic cu privire la morminte şi la inventarul funerar impune precauţii în aprecierile care se pot face, pe baza inventarului funerar, cu privire la cronologia necropolei. Monedele bizantine şi maghiare din veacul al XIII-lea, posibil chiar dintr-o perioadă anterioară, au fost găsite în stratul răvăşit de lucrări moderne şi prin urmare nu pot fi utilizate ca repere pentru începuturile necropolei. O parte din podoabele descoperite, avem în vedere aici plăcuţa de diademă de la M_{32}, inelele de la M_2 şi M_{18}, pledează pentru încadrarea acestora artei minore a veacului al XIII-lea, posibil chiar din prima jumătate a acestuia. Ele se circumscriu unui curent cultural specific culoarului dunărean la confluenţa sec. XII-XIII. Cerceii de tâmplă de la M_6, M_{17} şi M_{60}, lucraţi în tehnica filigranului şi a granulaţiei, se încadrează în ambianţa artei veacului al XIV-lea din spaţiul Dunării de jos apusene. Elemente decorative de pe inele sigilare, cum ar fi, bunăoară, floarea de crin şi animale fantastice, întâlnite pe inelul de la M_{37}, denotă o anume influenţă venită dinspre lumea catolică central europeană, dinspre ambianţa artei minore a sec. XIV-XV. Monedele şi podoabele găsite în context stratigrafic precis pledează pentru o funcţionare a necropolei în intervalul secolelor XIII şi până la începutul veacului al XV-lea. Ele oglindesc fidel şi interferenţele culturale ale lumii bizantino-balcanice cu cele ale Europei centrale care au avut loc, în intervalul menţionat, la

[26] Al. Bărcăcilă, *op. cit.*, p. 778-779.
[27] I. Uzum, *op. cit.*, p. 304, fig. 6 b.
[28] *Jewelry*, p. 55.
[29] G. Marjanović-Vujović, *op. cit.*, p. 87-88, fig. 187.

Dunărea de jos apuseană şi implicit la Turnu-Severin[30]. Necropola de la Turnu-Severin reprezintă un reper important în cercetarea habitatului medieval din sud-vestul României, al legăturilor acestei zone cu spaţiul sud-est european şi Europa Centrală în evul mediu. Prezenţa Imperiului bizantin până în anul 1185 şi mai apoi a Imperiului româno-bulgar al Asăneştilor pe linia Dunării a avut urmări în plan politic, cultural şi confesional asupra teritoriilor de la nordul Dunării. Biserica din cetatea Severinului denotă cum nu se poate mai clar legăturile culturale ale feudalilor nord dunăreni cu elitele ecleziastice şi politice din Imperiul Asăneştilor.

[30] R. Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (sec X-XIV)*, Bucureşti, 1974, p. 339-348.

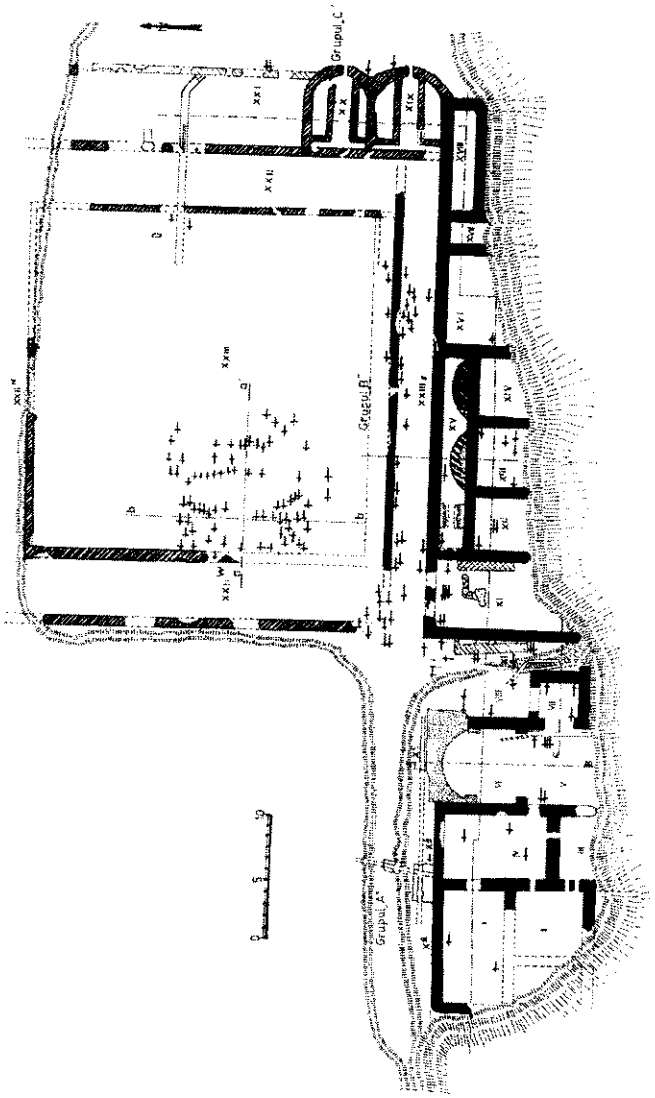

Fig. 1. Plan de situație al termelor romane de la Drobeta şi al cimitirului medieval (după Al. Bărcăcilă)

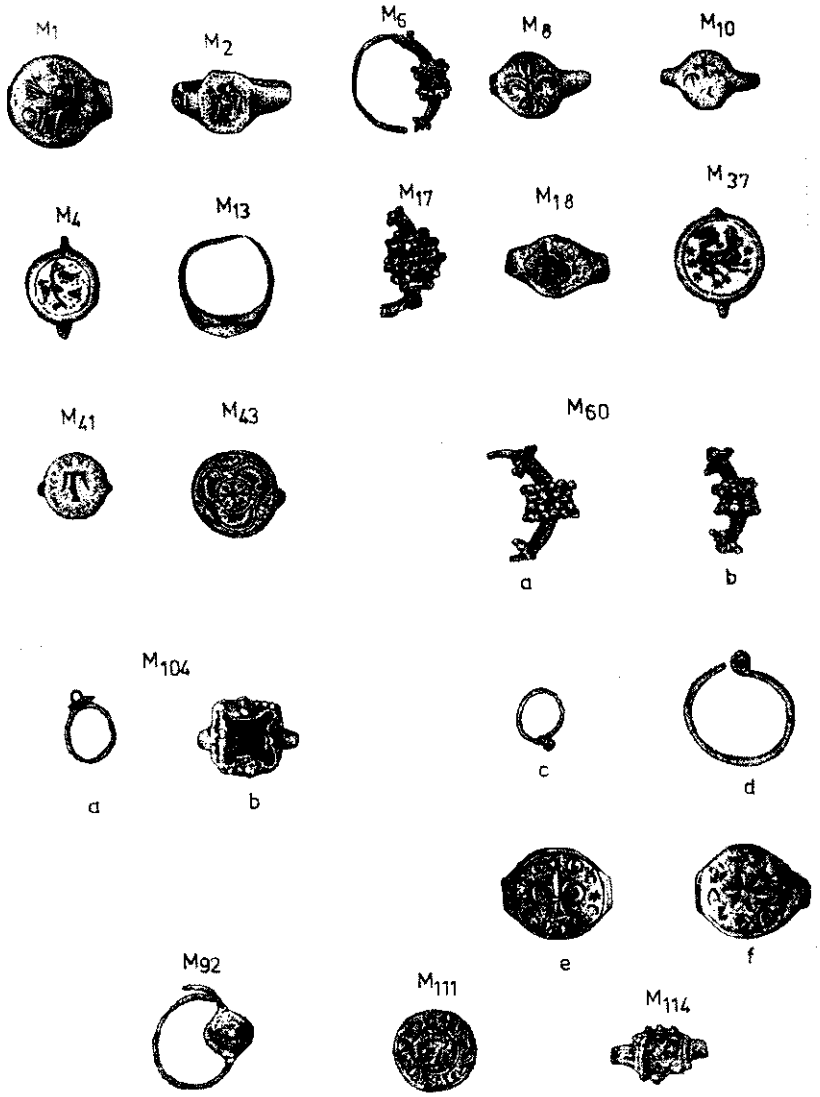

Fig. 2. Inventarul funerar al mormintelor de la Turnu-Severin

O DISCUȚIE PE MARGINEA INVENTARULUI FUNERAR DE LA BISERICA MEDIEVALĂ DE LA CARANSEBEȘ

Sistematizarea urbanistică a orașului Caransebeș a prilejuit identificarea, în cursul anului 1988, a unui moment de cult medieval în jurul căreia s-au purtat îndelungi discuții legate de atribuirea confesională a acestuia. Discursul, uneori plin de încărcătură emoțională, ilustrează un moment al interferării dintre arheologie și ideologie în societatea românească dinaintea anului 1989, cât și replica științifică venită prompt[1].

Biserica medievală din Caransebeș a fost considerată de autorul cercetării: *„unul din cele mai vechi exemple de biserică românească de zid ridicată în mediul urban, fiind cea mai veche construcție de acest tip descoperită până în prezent în Banat și Transilvania"*[2]. Ea a fost ridicată la mijlocul veacului al XIII-lea, într-o perioadă ulterioară. La finele aceluiași veac s-au adăugat doar contraforții de pe latura de sud și nord a navei. Structural monumentul aparține bisericii sală, cu o singură navă. Dimensiunile navei la interior aveau 15m/8,40m și ale corului de 5,90m/5m, care se închidea cu o absidă semicirculară a altarului (Fig. 1). Cercetarea arheologică a evidențiat spre nord și nord-est ziduri contemporane cu biserica, unul fiind legat organic de absida altarului, așa cum am precizat în alt context[3]. Biserica sală, împreună cu urmele construcțiilor din preajma ei, reprezintă ruina unui așezământ mânăstiresc. Radu Popa a văzut în biserica din Caransebeș sediul unui așezământ al franciscanilor, ridicat în mediu românesc al Caransebeșului în

[1] P. Bona, L. Groza, *Valorificarea noilor cercetări în domeniul istoriei naționale*, Caransebeș, 1989, p. 15-20; P. Bona, *Biserica medievală din Caransebeș*, Reșița, 1993, p. 57 și urm; R. Popa, *SCIVA*, 40, 4, 1985, p. 353-370.

[2] P. Bona, *op. cit.*, p. 101.

[3] D. Țeicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998, p. 182.

veacul al XIII-lea[4]. Am împărtăşit, de la bun început, opinia lui Radu Popa, întemeiată pe informaţii documentare, privind atribuirea confesională a bisericii din Caransebeş călugărilor franciscani. Fixarea cronologiei bisericii în cursul veacului al XIII-lea s-a făcut pe baza analogiilor de plan şi ţinând seama, în egală măsură, de stabilirea franciscanilor, în prima jumătate a veacului al XIII-lea, în Banatul Severinului[5]. Opinia noastră în această chestiune, fondată pe informaţiile documentare privitoare la franciscani în Banat cât şi pe reperele oferite de inventarul funerar al mormintelor din jurul bisericii, a fost că biserica din Caransebeş a fost ridicată de călugării franciscani către mijlocul veacului al XIV-lea[6].

Reluarea discuţiei despre biserica medievală din Caransebeş porneşte tocmai de la inventarul funerar de excepţie al mormintelor găsite în criptele din biserică. Cele 12 piese de podoabă din aur şi 43 de piese din argint aurit aduc o altfel de mărturie asupra lumii româneşti, a elitelor acestei lumi în secolele XIV-XVI. Demersul nostru doreşte să pună în discuţie opulenţa, gusturile şi rafinamentul nobilimii româneşti din districtul Caransebeş pe de o parte, cât şi integrarea ei confesională în cadrul bisericii catolice. Dacă cel dintâi aspect al problemei a fost admis şi evidenţiat chiar de autorul cercetării, chestiunea confesională a nobilimii româneşti din Caransebeş a fost tratată pe linia ortodoxă tradiţională în pofida evidenţelor istorice.

Morminte cu inventar funerar deosebit, cu podoabe din aur şi argint, s-au găsit în criptele din interiorul navei bisericii cât şi în preajma criptelor.

Cercetarea arheologică a evidenţiat un număr de 164 de morminte, din care 89 inhumaţii în cripte. Nu intră în discuţie cele15 morminte, mai târzii, din cripta din altar cât şi cele 6 morminte ale necropolei din secolele XI-XII peste care s-a propus construcţia bisericii. S-a făcut

---

[4] R. Popa, *op. cit.*, p. 368, *„după cum fumul trădează de departe existenţa focului, tot aşa apariţia aici a aşezământului minorit reflectă o zonă a satelor româneşti a căror «convertire la legea romană» era în sarcina ordinului ....".*

[5] P. Bona, *op. cit,* p.68; R. Popa, *op. cit.*, p. 366.

[6] D. Ţeicu, *op. cit.*, p. 182.

precizarea, importantă pentru cronologia monumentului, că inițial biserica a avut doar trei cripte[7], notate în plan cu 1, 6, 7. Ele sunt contemporane cu ridicarea contraforților de pe latura de sud și nord a navei, fiind atribuite perioadei de sfârșit a veacului al XIII-lea. Inventarul funerar al mormintelor din cele trei cripte nu oferă argumente pentru datarea acestora în veacul al XIII-lea, monedele și podoabele găsite pledează însă pentru o datare a acesteia în secolele XIV-XV. Seria monetară găsită la cele 164 de morminte începe în vremea lui Sigismund de Luxemburg (1387-1437) și se derulează până către finele veacului al XVI-lea, în timpul domniei lui Rudolf al II-lea (1576-1612). Mormântul 9 din cripta 7 și M_7 din cripta nr.5 au avut depuse ca obol funerar, în mâna dreaptă și respectiv pe bazin, câte o monedă emisă de regele Sigismund de Luxemburg[8]. Se cunoaște de la M_4, din cripta nr.2, o monedă depusă în mâna dreaptă din vremea regelui Cazamir Jagello (1445-1492). Un grup de 12 monede găsite la morminte au fost emise de Ferdinand I (1528-1556), Maximilian al II-lea (1564-1576) și Rudolf al II-lea (1576-1612)[9]. Monedele depuse ca obol funerar atât la mormintele din cripte cât și cele din jurul bisericii s-au găsit depuse în mâna dreaptă, pe bazin sau la tâmplă. Această practică funerară nu este specifică lumii ortodoxe românești, cum s-a sugerat, ea se regăsește încă de la începuturile Evului Mediu și în lumea catolică a centrului european[10]. Podoabele găsite la mormintele din cripte aduc în conul de lumină, poate mai mult decât oricare altă mărturie istorică, lumea elitelor românești din districtul Caransebeșului în secolele XIV-XVI. La mormintele din cele 11 cripte s-au găsit 19 inele din aur și argint, 5 cercei din aur și elemente de la două paftale din argint, alături de alte piese de podoabe mărunte. Bogăția acestui inventar funerar descoperit la Caransebeș nu poate să nu ne ducă cu gândul la necropola domnească din Țara Românească de la Curtea de Argeș, unde regăsim astfel de podoabe din aur și argint. Se remarcă în mod deosebit cripta nr.

[7] P. Bona, *op. cit.*, p. 68.

[8] *Ibidem*, p. 79.

[9] *Ibidem*, p. 71 și urm.

[10] E. Kolnikova, *Slov Arch*, 15, 1, 1967, p. 189 și urm.; D. Țeicu, *op. cit.*, p. 142-143.

5 la care s-au găsit în morminte 5 inele din aur şi doi cercei din acelaşi metal preţios şi mai apoi cripta nr. 7 cu trei inele din argint, cu inele şi o pafta din argint. Podoabe de aceeaşi factură s-au găsit la mormintele din criptele 2, 6 şi 11.

Dificil de precizat, în absenţa unor mărturii scrise, cărei familii nobiliare româneşti i-a aparţinut fiecare criptă. Acestea au fost amenajate de fiecare familie nobiliară românească importantă din oraş. Fiecare familie nobilă sau ramura acesteia a avut probabil o criptă anume în incita bisericii minorite din oraşul Caransebeş. Oraşul era pomenit într-o mărturie a unui călător străin „reşedinţă de nobili"[11]. O parte din elitele româneşti din district au avut curţi feudale şi proprietăţi în oraş şi în vecinătatea acestuia. Documentul din anul 1429 atestă un loc de curte (*locum curiae)* lângă mânăstirea franciscană deţinut de nobilii Ladu, Nicolae şi Iacob de Bizere[12].

Reşedinţa nobiliară a familie Gârlişteanu se afla în incinta târgului medieval, fapt confirmat într-un document din mai 1487[13]. Familiile Racoviţă, cu posesiuni pe hotarul nordic al oraşului, precum şi nobilii din familiile Măcicaş şi Mâtnic, din vecinătate, au avut cu siguranţă curţi şi proprietăţi în târgul Caransebeş în secolele XV-XVI.

Amenajarea unor cripte în incinta mânăstirii franciscane din Caransebeş, pentru nobilii români de acolo, îşi găseşte o explicaţie firească dacă se are în vedere situaţia confesională a acestora în intervalul secolelor XIV-XVI. Mărturiile documentare nu lasă loc de dubii în această privinţă, elitele româneşti din Banat, până către finele veacului al XV-lea s-au integrat confesional în totalitate în sânul bisericii catolice. Acest proces istoric de integrare confesională, analizat temeinic şi cu detaşare confesională de V. Achim, s-a derulat pe durata unui veac întreg[14].

---

[11] *Călători străini despre Ţările Române*, editori: M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, N. Stoicescu, Mustafa Ali Mehmet; VI, 1976, p. 534-535.

[12] Pesty Fr., *A Szörény bánság és Szörény vármegye története*, III, Budapesta, 1878, p. 35.

[13] *Ibidem*, p. 95.

[14] V. Achim, *RI*, VII, 1-2, 1996, p.46-47; I. Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania.1440-1514*, Bucureşti, 2000, p. 175 şi urm.

Debutul acțiunii a avut loc în vremea regelui Ludovic I (1342-1384), promotorul unor acțiuni de impunere a catolicismului cu toate mijloacele și care s-au încheiat către sfârșitul veacului al XV-lea[15]. Această „defecțiune confesională" a elitelor românești din Banat, a cărei apartenență confesională inițială la biserica ortodoxă este mai presus de orice îndoială, a avut o amploare nemaintâlnită în alte zone românești, unde se regăsește în aceeași perioadă o nobilime românească compact ortodoxă[16]. Restrângând discuția la districtul Caransebeșului, constatăm, încă la sfârșitul veacului al XIV-lea, existența unor clerici români în locurile de adeverire din Banat și Transilvania. Astfel, Nicolae de Mâtnic este amintit la capitlul din Alba Iulia între 1391-1394, ceea ce denotă că această familie importantă adoptase catolicismul în a doua jumătate a veacului al XIV-lea[17]. Un alt membru al familiei de Bizere, Matia de Bizere, a fost lector la Arad între 1491-1550, iar un vlăstar al familiei de Timișel era preot în anul 1504. Odată integrate confesional, familiile nobile românești bănățene au găsit firească promovarea unor membri în rândul clerului catolic, așa cum de altminteri s-a întâmplat în perioada anterioară defecțiunii confesionale când erau ortodocși.

Poziția economică și socială dobândită în societatea locală, ori în cadrul regatului maghiar, au îngăduit ca unii dintre nobilii români să devină chiar susținători și protectori ai bisericilor și mânăstirilor catolice. Se detașează în această privință familiile Mâtnic și Măcicaș în cursul veacului al XV-lea. Iacob de Măcicaș și soția sa Ana au fost primiți în confraternitatea călugărilor minoriți în cursul anului 1455 de Ioan de Capistrano[18]. Același drum îl urmează Doroteea, soția lui Ioan de Mâtnic în anul 1490 și Angelica, văduva banului de Severin, Mihai de Mâtnic împreună cu fiii săi Petru și Nicolae și fiica Doroteea[19]. Funcțiile

---

[15] V. Achim, *op. cit.*, p. 46.

[16] A.A. Rusu, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997, p.32 și urm, cu discutarea specială a defecțiunilor confesionale în Hațeg; I. Drăganu, *op. cit.*, p. 177-179.

[17] I. Drăganu, *op. cit.*, p. 179.

[18] *Ibidem*, p. 179.

[19] *Ibidem*, p. 179.

importante deținute pe plan local, ori în ierarhia regatului de membrii sau familiile nobile din districtul Caransebeş în cursul secolelor XV-XVI, impuneau o apartenență necondiționată la confesiunea catolică. Petru Danciu din Caransebeş, Ştefan şi Mihai de Mâtnic, Iacob Gârlişteanu, Petru Vistier de Măcicaş, Nicolae de Bizere, Iacob de Mâtnic, Dionisie de Mâtnic au ocupat, începând de la mijlocul secolului al XV-lea şi până în primele două decenii ale veacului al XVI-lea, funcții ale banului de Severin, vicecomiți de Timiş, curteni, cavaleri ai curții şi familiari. Privită din perspectiva confesională, înmormântarea elitelor româneşti în criptele bisericii franciscane din oraşul Caransebeş apare ca un fenomen firesc în secolele XV-XVI. Splendoarea podoabelor din aur şi argint, purtate de nobilii români, comparabile cu cele purtate în aceeaşi perioadă în centrele aulice din Țara Românească şi Moldova, sugerează forța şi puterea economică pe care au dobândit-o şi care a meritat, poate, compromisul confesional făcut cândva.

Inele aparținând elitelor româneşti din Caransebeş, găsite la morminte, se detaşează prin număr şi metalul prețios din care au fost făcute, în ansamblul descoperirilor arheologice. Podoabele găsite la M_5, M_7 şi M_8 din cripta nr.5, lucrate din aur şi argint, cel de la M_8 din cripta 7, au fost inele sigilare. Moneda de la Sigismund de Luxemburg găsită împreună cu inelul de la M_7 oferă o posibilitate de datare mai exactă a acestui tip de inel. Există o mare asemănare tipologică între inelul de aur de la M_7, datat cu moneda de la Sigismund de Luxemburg şi inelul găsit la M_5, din aceeaşi criptă, lucrat din aur. Podoaba de la M_8 din cripta nr.5 are apropieri tipologice la piese de la sfârşitul veacului al XIV-lea şi din veacul al XV-lea din lumea feudală sârbească[20]. Inele de la M_{10} din cripta nr. 6 şi cele de la M_{12} din cripta nr. 7 au avut o funcție identică, aceea de inele sigilare. Podoaba de la M_{10}, lucrată din aur, are pe capul inelului o reprezentare heraldică sub forma unui scut în interiorul căreia sunt redate literele CM, străbătute de o săgeată (Fig. 3/3). El a fost atribuit unui membru al familiei Măcicaş. Tipologic aceasta aparține modelelor întâlnite în veacul al XV-lea[21] . Un inel din aur, cu aceleaşi

[20] D. Milosević, *Nakit od XII do XV veka iz zbirke Narodnog muzeja*, Belgrad, 1990, 82, categ. 83, 86, 112, 118.

[21] *Ibidem*, p. 126.

rosturi, şi care poate fi circumscris veacului al XV-lea, a fost găsit la M_4 înhumat în interiorul bisericii, aproape de intrarea vestică (Fig. 3/5). Decorul realizat floral cu opt elemente, încununat cu o piatră prețioasă, fac din inelul de aur găsit la M_2 din cripta nr.2 o piesă absolut deosebită ce aparține orfevrăriei veacului al XVI-lea.

Cerceii găsiți la M_4 şi M_6 din cripta nr.5, cât şi cei cunoscuți din inventarul funerar din criptele 2, 7 şi 11 aduc mărturii despre opulența şi gusturile artistice ale nobilimii româneşti bănățene din veacurile XV-XVI (Fig. 4). Cercelul din aur decorat cu rubine, dispuse într-un ciorchine este realizat într-un atelier de orfevrărie din veacul al XV-lea (Fig. 4/1). Cerceii din aur decorați cu perle şi rubine găsiți în cripta nr. 5, alături de inele din aur găsite în acelaşi context, întregesc imaginea despre produsele de artă venite de la ateliere din lumea central-europeană în Banat.

Descoperirea bisericii medievale din Caransebeş s-a dovedit a fi extrem de importantă nu numai pentru arhitectura ecleziastică, ci într-o măsură mult mai mare pentru cunoaşterea unui segment important din viața şi istoria elitelor româneşti din acest colț al Banatului Montan. Arheologia medievală a adus informații de primă importanță pentru cunoaşterea costumului şi a podoabelor purtate de elitele româneşti, elemente menite să diferențieze şi din acest punct de vedere un segment important al societății medievale româneşti din Banat.

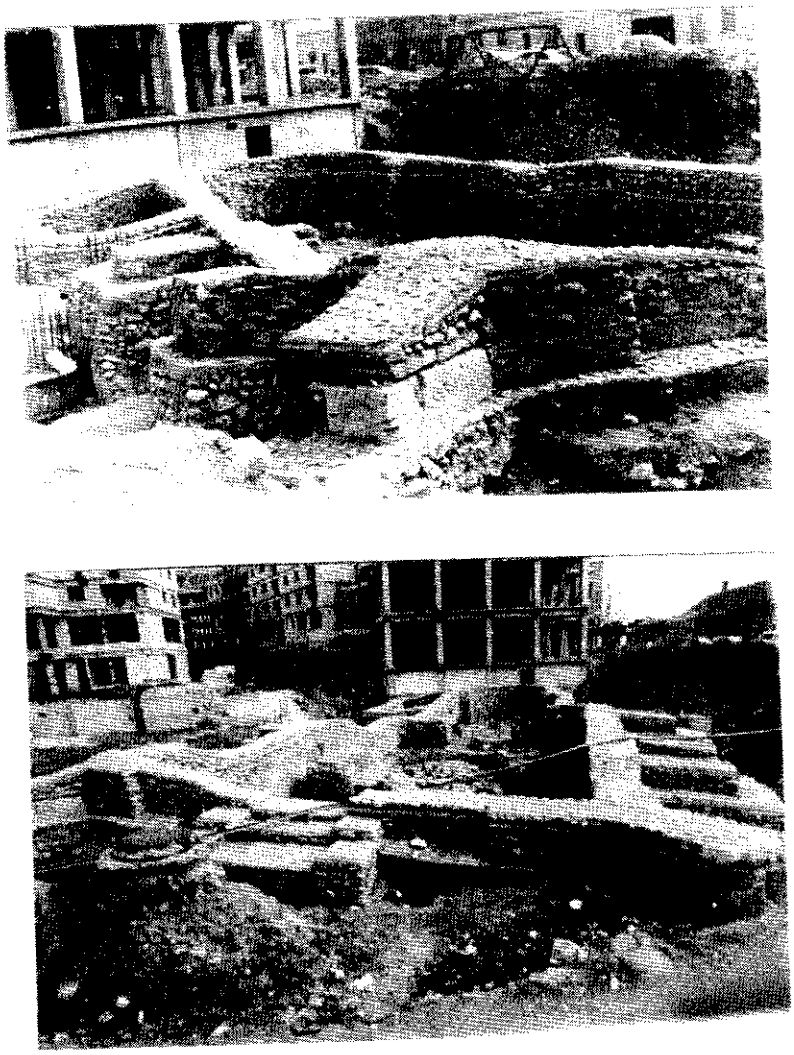

Fig. 1. Caransebeş. Biserica mănăstirii franciscane

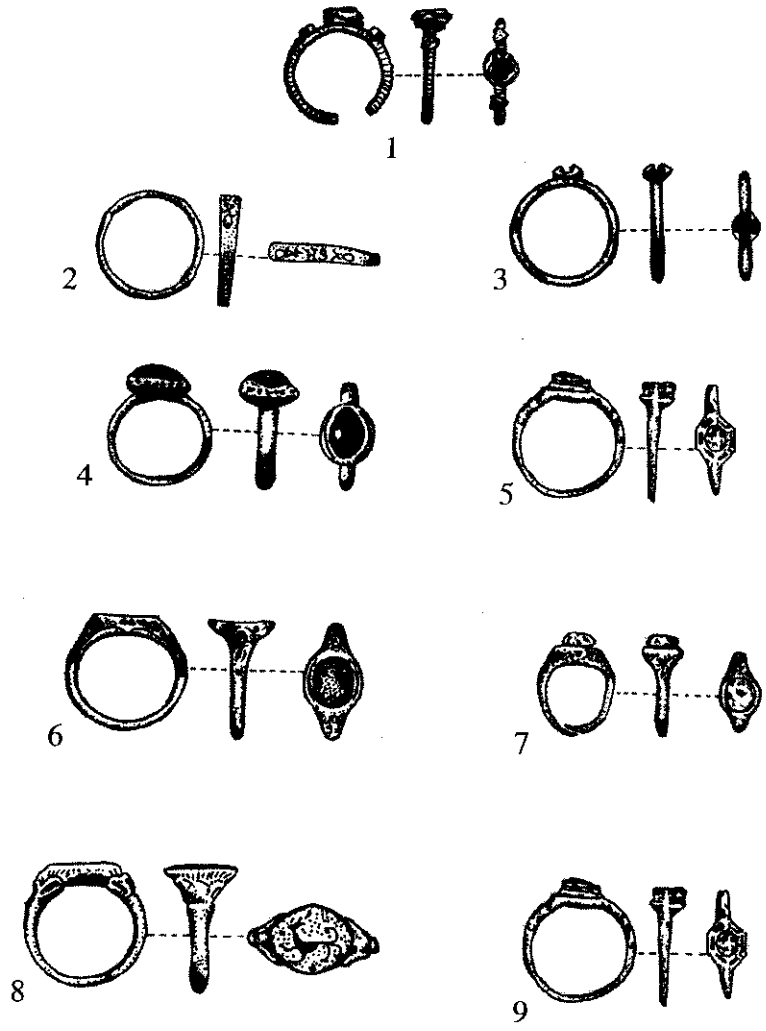

Fig. 2. Caransebeş. Inele de aur descoperite la mormintele din cripte

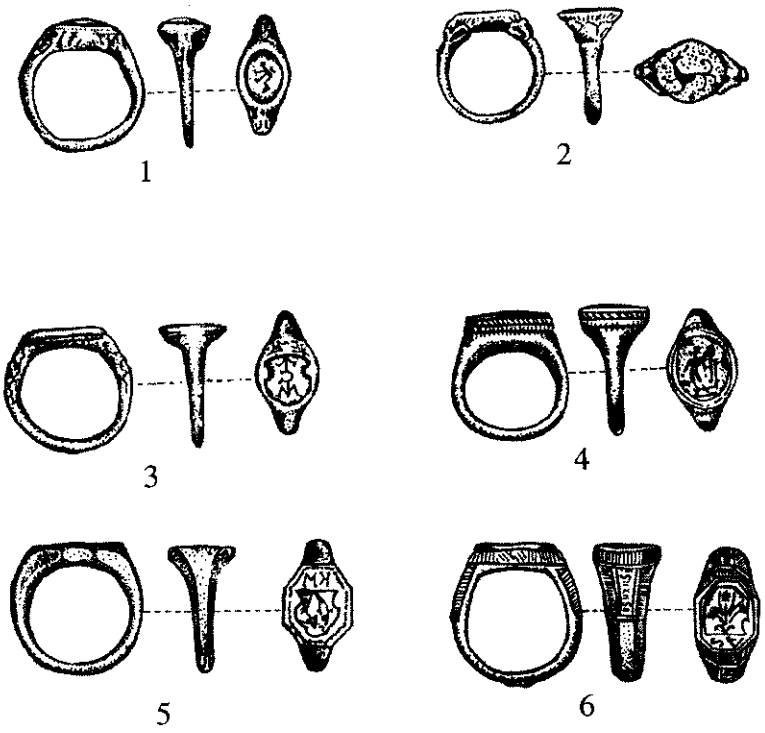

Fig. 3. Caransebeş. Inele de aur descoperite la mormintele din cripte

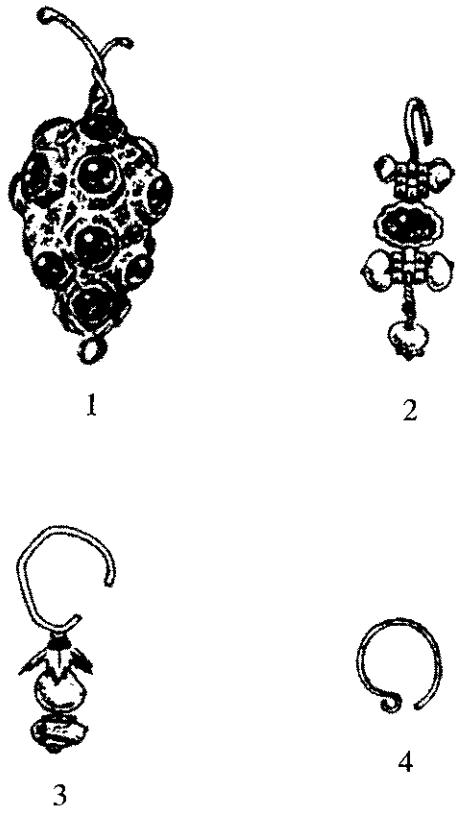

Fig. 4. Caransebeş. Cercei de la mormintele din cripte

MĂNĂSTIRI ORTODOXE MEDIEVALE DIN BANAT

Viaţa religioasă şi instituţiile ecleziastice ortodoxe din Banat în cursul Evului Mediu au constituit o preocupare veche a istoriografiei multiculturale bănăţene, sesizabilă la sfârşitul veacului al XIX-lea şi pe tot parcursul veacului următor[1]. Istoria mănăstirilor ortodoxe se detaşează ca o temă aparte în cadrul preocupărilor de cercetare a vieţii bisericeşti naţionale din acest spaţiu multietnic, ceea cea dat naştere, de altfel, unor opinii divergente. Interesul deosebit pentru această problemă, motivat de perspective confesionale şi naţionale, explică reluarea periodică, până la momentul actual, a discuţiei cu privire la mănăstirile medievale bănăţene. Izvoarele istorice oferă puţine informaţii despre începuturile organizării vieţii monahale în Banat, fapt remarcat deja, ceea ce conferă o notă sporită de dificultate tentativei de reconstituire istorică. Aceste limite ale documentelor medievale scrise, comune unui spaţiu mai larg al zonei româneşti, au fost relevate în cercetările mai vechi sau mai recente ale zonelor învecinate ale văii Mureşului şi ale Haţegului. Caracterul lacunar al surselor istorice din secolele XIV-XVI şi absenţa unor informaţii pentru perioada anterioară a secolelor X-XIII conferă o importanţă deosebită documentului arheologic. Arheologia medievală este chemată să joace un rol de primă importanţă şi în cazul problemei mănăstirilor medievale din Banat. Importanţa informaţiilor arheologice este relevantă în toată amploarea sa, dacă se are în vedere faptul că arhitectura ecleziastică medievală din Banat este cunoscută numai prin prisma cercetării arheologice[2].

Problema mănăstirilor bănăţene se regăseşte în scrierile istorice ale lui Nicolae Tincu Velia de la mijlocul veacului al XIX-lea[3]. El oferă

---

*Apărut în limba franceză în *Vilaietul Timişoarei (450 de ani de la întemeierea paşalâcului 1552-2002)*, Timişoara, 2002, p. 35-45.

[1] N. Bocşan, *Banatica*, 14, 1996, p. 265 şi urm.

[2] D. Ţeicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timişoara, 1998, p. 174 şi urm.

[3] N. Tincu-Velea, *Istoria bisericească politico-naţională*, Sibiu, 1865.

informații încă utile cu privire la monumentele existente pe valea Nerei, dar și în legătură cu mănăstirile dispărute, cum a fost bunăoară mănăstirea de la Vărădia, de pe dealul Chilii. În documentația pentru istoria așezămintelor monastice bănățene, la Nicolae Tincu Velia folosirea tradițiile istorice ocupă un loc important alături de alte surse documentare. Editarea documentelor medievale referitoare la comitatele bănățene, la sfârșitul veacului al XIX-lea, de către eruditul istoric maghiar Pesty Frigyes, a lărgit suportul necesar unor abordări științifice a problemei confesionale bănățene[4]. Studiile canonicilor J. Karacsony[5] și J. Szentklaray[6], apărute în primul deceniu al veacului al XX-lea, se circumscriu preocupărilor istoriografiei pozitiviste maghiare de promovare a istoriei medievale a regatului maghiar. Cu date istorice încă utile ele trădează însă o puternică motivație națională, specifică, de altminteri, perioadei în care au fost scrise. Acest fapt explică, bunăoară, atribuirea ridicării mănăstirilor ortodoxe din Banat numai elementului sârb, după opiniile lui Szentlaray Jenö[7] și Ilarion Zeremski[8]. Originea mănăstirilor bănățene era fixată, pe temeiul tradiției istorice, în secolele XII-XIII și se datora inițiativei regilor sârbi.

Interesul pentru această temă se menține în perioada interbelică și marchează realizări remarcabile în istoriografia multiculturală a zonei. Abordările din această perioadă prelungesc direcțiile de investigare mai vechi, dar evidențează acumulări în planuri noi, cum ar fi, bunăoară, critica izvoarelor bisericești, realizarea unor repertorii ale mănăstirilor din Banat și Transilvania. Interesul pentru mănăstirile medievale se manifestă cu pregnanță în istoriografia noastră după momentul 1918 din istoria României. Studiul lui Zenobie Păclișan[9] despre mănăstirile ardelene a deschis calea cercetărilor istorice în domeniu. Ștefan Meteș a reluat, din perspectiva ortodoxă, spre sfârșitul perioadei interbelice,

[4] Pesty Fr., *Krassö vármegye története*, III-IV, Budapesta, 1882-1883; idem, *A Szörény bánság és Szörény vármegye története*, III, Budapesta, 1878; idem, *A Szörény vármegye hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876.

[5] J. Kárácsony, *TRÉT*, 1905, p. 76-86.

[6] J. Szentkláray, *ETTK*, XIII, 1, 1908, p. 46-62.

[7] *Ibidem*, p. 51-53, 57.

[8] J. Zeremski, *Srpski manastiri u Banatu*, Sremski Karlovici, 1907.

[9] Z. Păclișanu, *Vechile mănăstiri românești din Ardeal*, Blaj, 1919.

problema mănăstirilor româneşti din Transilvania şi Ungaria[10]. Cei doi istorici români au fost preocupaţi de aspectele instituţionale ale organizării mănăstirilor româneşti, de legăturile lor cu provinciile româneşti, de rolul lor în cadrul societăţii româneşti din Transilvania şi Banat. Încercările de estimare a numărului mănăstirilor româneşti din spaţiul intracarpatic, întâlnite deopotrivă la Z. Păclişan şi Şt. Meteş, aveau menirea de a sugera amploarea prezenţei culturale româneşti în spaţiul multicultural şi multiconfesional al Transilvaniei şi Banatului. O recentă abordare îi plasa la locul pe care-l binemeritau cei doi istorici români în istoriografia problemei[11]. De altminteri, în perioada interbelică şi istoriografia germană din Banat a realizat contribuţii de primă importanţă pentru istoria diocezei Cenadului[12]. Studiile lui Koloman Juhasz conţin informaţii utile ce nu pot fi neglijate în abordarea organizării mănăstirilor în Banat la cumpăna anului 1000[13].

Istoria mănăstirilor sârbeşti din Banat, a izvoarelor istorice legate de această chestiune se regăsesc în preocupările istoriografiei sârbeşti dintre cele două războaie, ele prelungind interesul mai vechi manifestat faţă de această problemă.

Bilanţul cercetărilor istorice româneşti cu privire la mănăstirile medievale, din ultima jumătate de secol, nu marchează acumulări semnificative. Studiul lui Victor Vlăduceanu, din anul 1947, fără contribuţii notabile[14], se înscrie în limita realizărilor istoriografiei provinciale bănăţene din perioada interbelică. Începuturile mănăstirilor ortodoxe din Banat erau plasate în perioada secolelor XII-XIII, fără excepţie, doar în temeiul tradiţiei istorice. Ioan B. Mureşianu a reluat într-un volum de sinteză problema mănăstirilor ortodoxe din Banatul românesc[15]. Reconstituirea istoriei medievale a mănăstirilor nu depăşeşte

---

[10] Şt. Meteş, *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, 1936.

[11] *Dicţionarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş* (sub red. A. A. Rusu), Cluj-Napoca, 2000, p. 11-12.

[12] K. Juhasz, *Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter*, Münster, 1927, idem, *Das Tschanad - Temesvarer bistum im frühen Mittelalter 1030-1307*; Münster in Westfalen, 1930.

[13] K. Juhasz, *op. cit.*, p. 55-61; 71-80.

[14] V. Vlăduceanu, *Mănăstiri bănăţene*, Timişoara, 1947.

[15] I. B. Mureşianu, *Mănăstiri din Banat*, Timişoara, 1976.

însă stadiul informației și interpretărilor istoriografiei pozitiviste de la începutul veacului XX. Interpretările date unor descoperiri arheologice, bunăoară cele de la Ilidia, sunt lipsite de suportul documentar istoric. Problema mănăstirilor medievale bănățene se regăsește și într-o realizare remarcabilă a acestei perioade, datorată istoricului I. D. Suciu[16]. Informațiile istorice au fost preluate critic, înlăturând construcții istorice realizate doar pe temeiul tradițiilor[17].

Preocupări punctuale legate de mănăstirile sârbești din Banat sunt cu mult mai evidente în ultima vreme în istoriografia sârbească. Monografiile consacrate mănăstirilor de la Baziaș[18], Cusici[19] și Zlatița[20], cu evidente accente puse pe istoria târzie a secolelor XVIII-XIX, ori abordarea globală a problemei propusă de O. Zirojević și Miodrag Iovanović, ilustrează acumulările realizate[21]. Cercetările de arheologie medievală inițiate la Șemlacu Mic[22], Partoș[23], Voilovița[24], Cusici[25] au îmbogățit baza de date cu privire la mănăstirile bănățene, chiar dacă n-au oferit de fiecare dată informațiile așteptate cu privire la vechimea și evoluția acestor monumente. Se impune, în acest stadiu al cercetării, demararea unui program transfrontalier de cercetări sistematice la mănăstirile medievale bănățene, susținut de instituțiile științifice și ecleziastice din zonă. Informațiile obținute prin cercetările metodice la mănăstirile bănățene vor oferi răspunsuri la întrebări esențiale legate de începuturile arhitecturii mănăstirești în Banat, de legăturile acesteia cu lumea feudală bizantino-balcanică în sec. X-XII, sugerate de izvoarele narative maghiare și bizantine, de interferențele civilizației central europene cu cele balcanice. Documentația arheologică completă a unui

[16] I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1987, p. 70-72.
[17] *Ibidem*, p. 98-99.
[18] M. Iovanović, B. Matić *ZLU*, 5, 1969, p. 303 și urm.; V. Lupulovici, B. Cristić, *Manastir Bazias*, Timișoara, 1998.
[19] O. Radoslavlević, *Manastir Kusić*, Bela Crkva, 1993.
[20] Idem, *Manastir Zlatica*, Bela Crkva, 1997.
[21] O. Zirojević, *Târke i manastiri na podrućiu u Pećke patrijaršije do 1683 godine*, Belgrad, 1984; M. Jovanović, *Srpski manastiri u Banatu*, Novi Sad, 2000.
[22] G. Cantacuzino, *Mitropolia Banatului*, XXIV, 4-6, 1974, p. 300-309;
[23] L. Munteanu, *Mitropolia Banatului*, XXVIII, 0-12, 1978, p. 718-726.
[24] M. Brmbolić, T. Tasić, M. Milius, *Glasnik*, 6, 1995, Vârșeț, p. 80-84.
[25] Cercetări L. Munteanu nepublicate.

monument identificat şi cercetat oferă suportul raportării sale la structurile social-politice şi teritoriale, la legătura mănăstirii cu elitele feudale locale care-l patronau. Din această perspectivă ne găsim încă la începutul drumului, iar aprecierile care se pot face în stadiul actual al cercetării pot oferi doar imagini trunchiate.

Surse istorice de primă importanţă pentru reconstituirea regresivă a geografiei ecleziastice medievale le reprezintă documentele interne ale Mitropoliei din Sremski Karlovici, din anul 1757[26], şi ale Patriarhiei de Ipek, din anii 1660 şi 1666[27]. Cu toate că au fost emise târziu, ele îşi păstrează importanţa pentru că aduc date despre starea mănăstirilor bănăţene la momentul respectiv. Informaţiile din aceste izvoare istorice reprezintă un moment de la care se poate demara reconstituirea regresivă a istoriei monumentelor pe parcursul Evului Mediu.

Lumini nebănuite în această chestiune au adus documentele otomane din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, după cucerirea Banatului. Această bază de informaţii a oferit jaloanele necesare pentru reconstituirea geografiei istorice a sangeacului de Timişoara şi Moldova de către istoricul Engel Pál[28]. Se regăsesc aici informaţii istorice extrem de importante, care oferă o imagine nuanţată şi clară asupra habitatului medieval din Banat în perioada 1554-1579, date despre sate, numele şi numărul acestora, şi nu în ultimul rând despre mănăstirile existente la mijlocul secolului al XVI-lea[29]. Astfel, în cuprinsul sangeacului de Timişoara şi Moldova, care cuprindea cea mai mare parte a Banatului, de la Dunăre până la Mureş sunt consemnate nu mai puţin de douăzeci de mănăstiri ortodoxe. Sursele otomane menţionează lăcaşurile monahale, în cadrul structurilor administrative otomane în care se regăseau şi hramul fiecăreia dintre acestea. Apar, astfel, în conul de lumină mănăstiri despre care nu avem informaţii din alte surse istorice şi care au pierit în perioadele de conflict de la începutul secolului al XVIII-lea.

[26] S. Matić *Glasnik Istoriskoy društra u Novom Sadu*, 4, 1931. Ediţia românească la I. D. Suciu, N. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, Timişoara, 1980.

[27] I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, I, p. 222-238.

[28] Engel Pál, *A Temesvári és Moldavai Szandzsák törökori települései* (1554-1579), Szeged, 1996.

[29] *Ibidem*, p. 159-180.

Pe culoarul dunărean sunt consemnate mănăstirile de la Svinița, Drencova, Moldova Veche, Baziaș și Cuvin. O parte din acestea apar consemnate acum, la mijlocul veacului al XVI-lea, pentru prima dată. Mănăstirea de la Svinița, cu hramul „*Sfântul Nicolae*", este cunoscută numai din izvoarele turcești din anul 1579[30]. Toponimia și tradiția locală nu au păstrat amintirea acesteia. Aceeași sursă istorică consemna mănăstirea Sirinea, cu hramul „*Sf. Nicolae*", în districtul Moldova[31]. Valea Sirinea se află în imediata vecinătate a cetății medievale Drencova din Depresiunea Liubcova. Catastiful de mile al Patriarhiei sârbești de la Ipek a menționat în anul 1666 pe egumenul *mănăstirii Drencova*[32]. Fără doar și poate ne găsim în fața aceluiași așezământ monahal, consemnat în sursele turcești sub numele de Mănăstirea Sirinea, după apa din apropierea căreia a fost ridicată, în timp ce documentele sârbești o menționau, un veac mai târziu, sub forma Drencova. Cercetările noastre recente au identificat o biserică cu plan triconc pe valea Sirinea, la 1 km de la confluența acesteia cu Dunărea. Mănăstirea cu hramul *Sfinții Arhangheli* era menționată în zona dunăreană de la Moldova Veche. Ea a fost localizată de Engel Pál pe valea Târnova de la Moldova Veche[33]. Toponimia locală cât și tradiția au păstrat amintirea acesteia pe valea Varadului, nu departe de fluviu, în zona numită „La Mănăstire". Locul este situat foarte aproape de cetatea Sfântul Ladislau de la Pescari (Coronini). O istorie locală amintea mănăstirea Varadului, lângă Coronini, în perioada interbelică[34]. Așezământul monahal de la Baziaș exista, potrivit surselor otomane, în anul 1579 și avea hramul „*Sfântul Ilie*"[35]. El a suferit distrugeri repetate în perioadele care au urmat; deoarece în statistica bisericilor din Eparhia Caransebeșului din anul 1757 era consemnată cu hramul „*Înălțarea Domnului*"[36]. Cercetările

[30] *Ibidem*, p. 134.

[31] *Ibidem*, p. 128.

[32] I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 134.

[33] Engel Pál, *op. cit.*,p. 133,136.

[34] Al. Moisi, *Istoria și monografia Clisurii bănățene*, Oravița, 1937, p. 118, 128.

[35] Engel Pál, *op. cit.*, p. 26.

[36] I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 238 „așezată lângă Dunăre, a fost mai înainte metoh sub patriarhia sârbească de la Ipek"; V. Lupulović, B. Crstic, *op. cit.*, p. 147.

de arheologie medievală aflate încă în derulare aduc în discuție argumente arheologice legate de cronologia și etapele de amenajare a monumentului, care sunt discutate cu prudența necesară. Se disting în stadiul actual al cercetării două etape în amenajarea bisericii. Monumentul a avut inițial, la un moment cronologic care nu-l putem încă preciza cu toată certitudinea, planul unui triconc simplu. Într-o etapă ulterioară, foarte posibil în jurul anului 1721, după cum reiese dintr-o inscripție încastrată pe latura de sud a bisericii, pronaosul a suferit o alungire și tot atunci a fost ridicat un turn-clopotniță pe latura de vest a bisericii. Pronaosul bisericii a fost acoperit cu o boltă semicirculară transversală. Nava avea alipite trei abside semicirculare care sunt acoperite cu calote ca și tamburul turlei ridicat deasupra navei. Tamburul octogonal al turlei era susținut de pilaștrii ridicați în fața absidelor laterale. Analogiile de plan pentru biserica mănăstirii Baziaș cu monumentele sârbești de la sudul Dunării dar și cu monumentele oltenești, pledează pentru datarea monumentului păstrat în forma lui actuală în jurul anului 1400. Cercetarea mormintelor din jurul mănăstirii pot aduce argumente mai exacte pentru a răspunde la întrebările legate de momentul inițial al ridicării mănăstirii Baziaș. Rămânând în același spațiu al Dunării de jos apusene, la Cuvin, este amintită mănăstirea cu hramul „*Sfântul Dumitru*"[37]. Pe cursul inferior al Nerei sunt consemnate, la mijlocul veacului al XVI-lea, mănăstirile de la Cusici și Zlatița. Mănăstirea cu hramul „*Sfântul Sava*" era localizată lângă o așezare *Berčsal*[38]. Izvoarele bisericești din anul 1757 au consemnat mănăstirea Zlatița cu hramul „*Sfinții luminători sârbi Simion și Sava*". Mănăstirea „foarte veche să cadă" a fost metoh al mănăstirii Milisevo, din Hațegania, era o ctitorie a regilor sârbi, potrivit informațiilor din aceeași sursă istorică[39]. Cu siguranță că putem identifica mănăstirea „*Sfântu Sava*", cunoscută în izvoarele otomane în secolul al XVI-lea cu așezământul monahal de la Zlatița. Biserica actuală a mănăstirii sârbești Zlatița a fost construită în

[37] Engel Pál, *op. cit.*, p. 133.

[38] *Ibidem*, p. 29.

[39] I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 238; A. A. Rusu, *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, p. 285-286; O. Ziroević, *op. cit.*, p. 107,124.

a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Rămâne în sarcina arheologiei medievale verificarea informațiilor.

Se regăsesc informații, în sursele otomane, despre așezăminte monahale pentru care cercetarea istorică și arheologia medievală va trebui să ofere informații primare privind localizarea, planimetria și datarea acestora. Au fost menționate, la mijlocul secolului al XVI-lea, mănăstiri în sudul Banatului la Voivodinț, la Vărădia sau la Vârșeț, la Podporani despre care se cunoaște uneori doar hramul. Astfel, mănăstirea de la Podporani[40] avea hramul „*Sfântul Ioan*" în timp ce monumentul de la Voivodinț[41] era numai consemnat ca atare. Mănăstirea cu hramul „*Sfântul Nicolae*" a fost localizată la Vârșeț de către Engel Pál[42]. Tradițiile locale, consemnate încă din secolul al XIX-lea, dar și cercetări arheologice recente au identificat ruinele unui așezământ monahal la Vărădia, pe dealul Chilii, ceea ce pledează, după opinia noastră, pentru o localizare a mănăstirii „*Sfântul Nicolae*" mai degrabă în acest loc[43]. Aceleași surse otomane oferă un reper semnificativ în legătură cu mănăstirea de la Șemlacu Mic, cunoscută mai degrabă sub numele de *Mănăstirea Săracă*. Situată pe valea pârâului Moravița, ea apare în documentele otomane, începând cu anul 1569 sub forma *mănăstirea Moravița*[44]. Actul din anul 1757, invocat deja de noi în repetate rânduri, a consemnat-o sub numele de mănăstirea Șemlac, cu hramul „*Intrării în biserică a Preasfintei Născătoare de Dumnezeu*"[45]. Așezarea Șemlac apare într-un document de cancelarie din anul 1597 sub ambele nume „Somlyung alias Morava"[46], ceea ce și explică atestarea mănăstirii sub o formă sau alta. Biserica mănăstirii Șemlac, cu planul său cruciform, s-a bucurat de atenția specială a istoricilor[47]. Ea rămâne printre rarele monumente ecleziastice bănățene din veacul al XV-lea, ridicat sub

[40] Engel Pál, *op. cit.*, p. 134.
[41] *Ibidem*, p. 149.
[42] *Ibidem*, p. 147.
[43] L. Munteanu, *Mitropolia Banatului*, XXXVIII, 2, 1998, p. 77-81.
[44] Engel Pál, *op. cit.*, p. 91.
[45] I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 238.
[46] Pesty Fr. *op. cit.*, IV, p. 193.
[47] V. Țigu, L. Oprișa, *Mănăstirea Săraca*, București, 1971; I. Miloia, *AnB*, IV, 2-4, 1931, p. 86-95; T. Sinigalia, *AnB* - Artă, III, 1998, p. 27-38.

influentele şcoli sârbeşti de arhitectură, care a supravieţuit vitregiei vremurilor până în zilele noastre. Mănăstirea Mesici[48], înrudită îndeaproape cronologic şi tipologic cu mănăstirea Şemlac, apare consemnată din anul 1569 cu hramul „*Sfântul Ioan Prodomul.*". Catastiful de mile al Patriarhiei din Ipek din anul 1660, menţiona pe egumenul Macarie al mănăstirii Mesici cu hramul „*Sfântul Ioan Prodomul*". Documentele turceşti amintesc, în districtul Vârşeţului, la 1579 mănăstirea *Qirnya*, identificată ca mănăstirea Srediştea[49].

În zona de câmpie din nordul şi vestul Banatului, aceleaşi surse otomane fac dovada existenţei unor mănăstiri la mijlocul secolului al XVI-lea, rămase apoi în afara conului de lumină al izvoarelor istorice. Astfel, la Remetea Mare, aşezare din Câmpia Timişului, exista o mănăstire cu hramul „*Sfântul Gheorghe*"[50] şi, în imediata vecinătate, la Izvin, se afla un alt aşezământ cu hramul „*Sfântul Ilie*"[51]. Mănăstirile de la Cebza, cu hramul „*Sfântul Ioan*" şi mănăstirea *Sfântul Dimitrie* de la Rudna erau situate pe cursul Timişului, nu departe de Ceacova[52]. Mănăstirea din Cebza păstrează o biserică din lemn, care a fost ridicată cel mai devreme în veacul al XVIII-lea. Alte mănăstiri au existat la mijlocul secolului al XVI-lea la Partoş[53], Gilad[54], Uzdin[55] despre care lipsesc mărturii istorice.

Toponimia şi tradiţiile locale au păstrat amintirea unor mănăstiri dispărute din spaţiul bănăţean. Numele aşezărilor Remetea Mare şi Remetea Pogăniş perpetuează existenţa unor mănăstiri ori sihăstrii de la începutul Evului Mediu. În hotarul actual al satului Berzovia s-a aflat, pe malul nordic al râului Bârzava, aşezarea medievală dispărută Remetea. Cercetările arheologice au identificat două faze de funcţionare a cimitirului din jurul bisericii din veacul al XIV-lea, din care una era anterioară zidirii bisericii[56]. Numele aşezării şi documentaţia arheologică

[48] Egel Pál, *op. cit.*, p. 134; O. Ziroević, *op. cit.*, p. 132.
[49] Engel Pál, *op. cit.*, p. 76.
[50] *Ibidem*, p. 133-134.
[51] *Ibidem*, p. 134.
[52] *Ibidem*, p. 133.
[53] *Ibidem*, p. 105.
[54] *Ibidem*, p. 56.
[55] *Ibidem*, p. 22, localizată în zona românească de lângă Vârşeţ.
[56] Ţeicu, *Arheologia satului medieval din Banat*, 1996, p. 38.

sugerează existența unei mănăstiri la sfârșitul veacului al XIII la Berzovia, pe malul nordic al râului Bârzava. Tradiția locală mai păstrează amintirea unor mănăstiri dispărute la Moceriș și Sasca Montană, pe valea Nerei, într-o zonă împădurită. Urmele acestor modeste lăcașuri mănăstirești cu greu vor putea fi identificate pe teren. Existența unor sihăstrii în spațiul montan sud bănățean în veacul al XIV-lea este confirmată uneori și în documentele de cancelarie.

De-a lungul vechilor căi de comunicație care legau Banatul de spațiul sud-est european au circulat oameni ai bisericii, încă de la cumpăna secolelor X-XI, care au adus odată cu ei idei legate de monahismul bizantin și care au întemeiat, de altfel, în jurul anului 1000, la Cenad, pe malul Mureșului o mănăstire închinată Sfântului Gheorghe[57]. În strânsă legătură cu circulația preoților și călugărilor, pe vechile căi de legătură socotite pe bună dreptate „coridoare culturale", s-au identificat influențe ale cultului unor sfinți militari, precum Sfântul Gheorghe și Sfântul Dimitrie venite după veacul al XI-lea în spațiul Dunării de jos[58]. Mănăstiri ortodoxe bănățene cu hramul Sfântului Gheorghe au avut un număr restrâns de lăcașuri, cu predilecție în zona nord bănățeană, în timp ce adoptarea hramului Sfântului Dimitrie este cunoscută doar la mănăstirea de la Cuvin. Se constată o anume predilecție însă pentru Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril, pentru mănăstirile din sudul Banatului. Desfășurată într-un lung interval de timp, pentru ale cărui începuturi sursele istorice aduc puțină lumină, cristalizarea monahismului local bănățean a devenit evidentă în cursul veacului al XIV-lea. Se afla acum în plină afirmare o puternică feudalitate românească, extrem de activă îndeosebi în spațiul sud bănățean, capabilă să întemeieze și să susțină în preajma ei lăcașuri mănăstirești. Din rândurile acestei feudalități s-au format fără îndoială o parte din elitele ecleziastice locale.

Existența și activitatea mănăstirilor bănățene, care se conturează deocamdată firav în conul de lumină al istoriei, trebuie văzută în contextul de ansamblu al istoriei politice, culturale și confesionale de la Dunărea

[57] R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, 1974, p. 342-343.

[58] *Ibidem*, p. 343.

de Jos din a doua jumătate a veacului al XIV-lea. Perioada a fost marcată de conflicte confesionale, de o presiune evidentă a lumii catolice, având în frunte pe regele Ludovic I al Ungariei, asupra ortodocşilor români, sârbi şi bulgari din această zonă europeană. Perioada finală a veacului al XIV-lea, deceniile opt-zece, au marcat constituirea fermă, într-o formă instituţionalizată, a monahismului local în lumea românească de la sud de Carpaţi[59]. Atunci au fost ridicate cele dintâi biserici mănăstireşti în ţinuturile oltene, învecinate Banatului. Cercetări recente în Banatul Montan, aflate încă în curs de desfăşurare, la Baziaş şi Drencova, ori cele mai vechi de la Mraconia, evidenţiază un grup de biserici mănăstireşti, cu plan triconc, ridicate foarte probabil la cumpăna veacurilor XIV-XV, deci contemporane cu cele din spaţiul de la sud de Carpaţi. Apariţia unor monumente ecleziastice cu plan tricoc, în deceniile opt-zece al veacului al XIV-lea în mediul ortodox românesc a fost pusă pe seama unor impulsuri venite din lumea feudală a Serbiei[60]. Bisericile mănăstirilor de la Baziaş, Drencova, Mraconia şi Vodiţa jalonează, de-a lungul culoarului Dunării, drumul triconcului spre spaţiul sud carpatic. Cercetări viitoare de arheologie medievală vor trebui să aducă clarificări într-o serie de întrebări legate de etapele triconcului în spaţiul bănăţean şi o nuanţare a raporturilor culturale şi ecleziastice cu spaţiile învecinate ale Ţării Româneşti şi Serbiei la sfârşitul secolului al XIV-lea şi în cursul veacului următor.

Existenţa unui cler monahal ortodox, extrem de activ între românii şi slavii din spaţiul Dunării de Jos apusene, este dovedită de scrierile polemice ale lui Bartolomeu de Alverna, vicarul franciscan al Bosniei în perioada 1367-1407[61]. Nemulţumirea şi aversiunea acestuia împotriva călugărilor ortodocşi îmbracă forme severe, chiar pentru o scriere polemică.

Demersul nostru în problema mănăstirilor medievale din Banat şi-a propus doar semnalarea unor probleme legate de geografia istorică

---

[59] R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 343.

[60] V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale în Ţările Române*, Bucureşti, 1959, p. 517; N. Ghika Budeşti, *BCMI*, XXXV, 1-2, 1942, p. 12-15; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 297-298; idem, *Itinerarii medievale*, Bucureşti, 1979, p. 141 şi urm.

[61] S. Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 209-215.

ecleziastică a provinciei în secolele XIV-XV, a unor acumulări recente în cercetările de arheologie medievală în această direcție. Documentația arheologică pentru fiecare monument cercetat sistematic, încadrat cronologic exact, va oferi suportul unor reconstituiri viabile ale istoriei sociale, ale istorie politice şi confesionale a Banatului în Evul Mediu.

BISERICA MEDIEVALĂ DE LA MEHADIA

Localitatea Mehadia se află situată pe marginea estică a Depresiunii Domaşnea-Mehadica. Această depresiune intramontană, delimitată de culmile Munţilor Cernei, Munţilor Almăjului şi Munţilor Semenic, se regăseşte de-a lungul marelui culoar tectonic Cerna-Timiş[1]. Poziţia naturală deosebită, pe o străveche arteră de circulaţie spre sudul Dunării şi deopotrivă spre spaţiul Mării Negre, a favorizat ridicarea de fortificaţii la Mehadia, din epoca romană şi până la începutul epocii moderne[2]. Donjonul de pe dealul Grad, construit de regalitatea maghiară la începuturile veacului al XIV-lea, domină, de departe, Bazinul Belareca.

Cercetările de arheologie medievală de la Mehadia au fost de mică amploare şi au vizat cu precădere fortificaţiile medievale de pe dealul Grad şi de Şanţu Mic[3]. Ruinele unei biserici din zid, de pe malul râului Belareca, cunoscute de multă vreme, au fost investigate sumar în vara anului 1985[4]. Biserica medievală se află situată pe malul stâng al râului Belareca, nu departe de confluenţa cu pârâul Valea Bolvaşniţa sau Lubioara, cum se mai numeşte. Pe malul estic, Belareca are o luncă îngustă, în această zonă a Mehadiei numită *Ulici*, care a favorizat amenajarea vetrei unui sat medieval la cumpăna secolelor XII-XIII. Urmele satului medieval au fost sondate arheologic în anul 1985, evidenţiind parţial două locuinţe din această epocă[5]. Biserica de la

---

*Apărut în limba franceză în *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania*, II, Satu Mare, 2002, p. 111-122.

[1] Ioan Corneliu Scheuşan, *Depresiunea Domaşnea-Mehadia*, Reşiţa, 1997, p. 3 şi urm; V. Sencu, I. Băcănaru, *Judeţul Caraş-Severin*, Bucureşti, 1976, p. 42-43.

[2] O. Răuţ, V. Ioniţă, *Studii şi cercetări de istorie şi toponimie*, Reşiţa, 1976, p. 6 şi urm.; M. Macrea, N. Gudea, I. Moţu, *Praetorium. Castrul şi aşezarea romană de la Mehadia*, Bucureşti, 1993.

[3] Şt. Matei, *Studii de istoria artei*, Cluj-Napoca, 1982, p. 110-112.

[4] Cercetări arheologice inedite, Şt. Matei, D. Ţeicu.

[5] Cercetări arheologice conduse de Şt. Matei şi D. Ţeicu în anul 1985.

Mehadia-*Ulici* a fost semnalată de Nicolae Stoica de Hațeg în *Cronica Mehadiei*, scrisă în anul 1829[6]. Ruinele au fost atribuite, de cronicar, unui templu roman, cu toate că păstra în bună parte zidurile altarului, orientate spre răsărit și ale sacristiei de pe latura nordică a acestuia[7]. Prezența ruinelor de la Mehadia-*Ulici*, numite încă de pe atunci, în graiul popular „biserica ungurească", a stârnit curiozitatea localnicilor care au săpat în jurul lor în repetate ocazii. Nicolae Stoica de Hațeg însuși a făcut săpături în interiorul bisericii, în anul 1815, după cum o mărturisește în amintita cronică[8]. În preajma bisericii medievale s-au găsit monede schifate bizantine, iar în data de 5 septembrie 1823, acolo s-a găsit întâmplător un tezaur cuprinzând cinci vase de cult din argint, unele aurite în exterior. Două vase aveau forma unor străchini mai mari, alte două, de aceeași formă, au avut dimensiuni mai mici, după cum aflăm din descrierea sumară făcută de Stoica de Hațeg care a văzut tezaurul. Din același tezaur a făcut parte un potir cu picior inelar, lucrat din argint[9]. Informația cu privire la acest tezaur de vase de cult, trebuie luată cu prudență, în absența pieselor sau a unor desene după acestea, a informației sumare cu privire la condițiile descoperirii. Se cuvine reținut faptul că în jurul bisericii s-au găsit și monede schifate bizantine, care au circulat în secolul al XII-lea.

În starea actuală a ruinelor bisericii de la Mehadia se păstrează pereții navei, pe latura de nord și sud până la o înălțime de 4,20 m în timp ce zidurile altarului au rămas pe alocuri la înălțimea de 1,00 m. Pereții sacristiei, de pe latura de nord a altarului, au fost demantelați până la nivelul fundației (Fig. 3).

Monumentul de cult de la Mehadia se înscrie tipologic în seria bisericilor sală cu altar pătrat. Nava bisericii a avut dimensiunile interioare de 7,60/7,40 și altarul de 6/5,20 m. Într-o etapă ulterioară momentului construcției bisericii a fost ridicată sacristia, care măsura 5/6 m la interior (Fig. 1). Biserica a fost construită din rocă locală cioplită,

---

[6] Nicolae Stoica de Hațeg, *Scrieri. Cronica Mehadiei și a Băilor Herculane*, ediție întocmită de Damaschin Mioc și Costin Feneșan, Timișoara, 1982, p. 56.

[7] *Ibidem*, p. 56.

[8] *Ibidem*, p. 56.

[9] *Ibidem*, p. 56-57.

din ţigle şi cărămizi romane. Ruinele castrului roman aflate în imediata vecinătate, în zona *Zidina*, de pe malul Belarecăi, au constituit, fără îndoială, o sursă practică şi ieftină aflată la îndemâna constructorilor medievali. Se remarcă utilizarea blocurilor ecarisate la muchiile navei şi altarului.

Cercetarea arheologică din anul 1985 a fost de mică amploare şi a vizat spaţiul de la est de altar, de sudul navei şi zona sacristiei. La circa 50 m vest de biserică, în lunca îngustă a râului Belareca, a fost identificată vatra unui sat medieval din sec. XII-XIII. Investigaţia din jurul monumentului a evidenţiat o necropolă, din care au fost localizate 16 morminte. Inventarul funerar a fost extrem de modest, doar la un mormânt, notat în plan M_{12}, a fost găsit un inel sigilar din argint. Piesa a fost lucrată dintr-o bară circulară, pe care au fost lipite o placă rotundă cu un diametru de 2,2 cm, pe care a fost gravată imaginea unui vultur bicefal cu aripile deschise (Fig. 2). Tipologic piesa de la Mehadia îşi găseşte analogii apropiate în grupul de inele sigilare, din veacul al XIV-lea de la Reşiţa[10] şi Ilidia[11] bunăoară, dar şi din alte zone ale lumii feudale româneşti din aceeaşi epocă[12].

Apariţia vulturului bicefal în iconografia artei bizantine în cursul veacului al XI-lea se leagă de influenţa modei orientale[13]. Treptat, sub influenţa artei bizantine, imaginea vulturului bicefal se răspândeşte în lumea slavă a Peninsulei Balcanice. Monumente şi piese din veacul al XIII-lea din Serbia marchează receptarea acestui simbol[14]. Reprezentarea acvilei bicefale în sculptura bisericii de la Cozia cât şi pe costumul lui Mircea cel Bătrân, în tabloul votiv al bisericii, se leagă nemijlocit de titlul de despot purtat de domnul român[15].

---

[10] D. Ţeicu, *SCIVA*, 40, 1, 1989, p. 62-65, fig. 5.

[11] Idem, *Banatica*, 12/1, 1993, p. 247-248, fig. 14.

[12] R. Popa, *Cnezatul Marei*, Baia Mare, 1969, p. 36, fig. 15.

[13] A.V. Soloviev, *Seminarium Kondakovianum*, 7, 1935, p. 129-130, 163.

[14] *Ibidem*, p. 137-145; N. Ovciarov, *Arheologia*, Sofia, 1994, 36, 3-4, 20-24; S. Atanasova, *Izvestia na istoriceki muzei*, Veliko Târnovo, 1997, 12, p. 184-190; D. Miloševič, *Nakit od XII do XV veka iz zbirke Narodnog Muzeja*, Belgrad, 1990, p. 78-79; B. Ivanič, *Prstenie srpske srednovekovne vlastele*, Belgrad, 1998, p. 25.

[15] R. Theodorescu, *Itinerarii medievale*, Bucureşti, 1979, p. 137-139.

Revenind la piesa de la Mehadia, ea îşi găseşte analogii în arta minoră din Bulgaria şi Serbia veacului al XIV-lea. Tipologia piesei şi asemănările cu o serie de inele sigilare, cu reprezentarea heraldică a acvilei bicefale, pledează pentru atribuirea inelului de la Mehadia perioadei secolului al XIV-lea[16]. Am zăbovit asupra podoabei descoperite în necropola din jurul bisericii pentru că aceasta poate oferi, în contextul informaţiilor istorice referitoare la zonă, un jalon în fixarea cronologiei bisericii sală de la Mehadia.

Biserica de la Mehadia se înscrie într-o serie de monumente de cult cu un plan simplu, arhaic, care au cunoscut însă o lungă vieţuire. Biserica sală cu altar pătrat a cunoscut o largă difuziune în spaţiul central european, încă la finele primului mileniu. Acest plan a fost adoptat de timpuriu, odată cu veacul al XII-lea în mediul feudal românesc din Transilvania[17]. Biserica sală cu altar pătrat, formă tipică perioadei romanicului târziu, se regăseşte la bisericile de la Haţeg[18]. Corul pătrat s-a menţinut însă sporadic în arhitectura ecleziastică transilvană pe tot parcursul secolului al XIV-lea şi după mijlocul secolului al XV-lea[19]. Biserica de la Mehadia se înscrie, din acest punct de vedere, în ambientul artei transilvane de la cumpăna veacurilor XIV-XV. S-a dovedit deja, pentru monumentele româneşti, persistenţa formelor arhaice ale romanicului târziu, pe care se grevau elementele gotice[20]. Lumea românească din Banat a adoptat această formă de plan simplă odată cu veacul al XIII-lea. Biserica sală de la Ilidia-*Cetate*, construită în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, constituie, deocamdată, cel mai timpuriu

---

[16] N. Ovciarov, *op. cit.*, p. 21-22, fig. 5 cu inelul de la Mănăstirea Lesnovo; D. Miloševič, *op. cit.*, p. 89, nr. 95, nr. 77; D. Ţeicu, *Banatica*, 12,1, 1993, p. 247-248.

[17] R. Popa, *BMI*, 1978, 1, p. 10 şi urm.

[18] V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale în Ţările Române*, Bucureşti, 1959, p. 73 şi urm; idem, *Studii de artă veche românească şi universală*, Bucureşti, 1987, p. 9 şi urm; Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Bucureşti, 1982, p. 124, 145-144; A. A. Rusu, *Ctitorii şi biserici din Ţara Haţegului până la 1700*, Satu Mare, 1997, p. 185, 238, 259, 304, 310.

[19] V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 244; E. Greceanu, *SCIA*, 18,1, 1971, p. 36-38 menţionează o persistenţă constantă, în secolele XIII-XIV, a corului pătrat la bisericile româneşti din Transilvania indiferent de epoca zidirii acestora.

[20] V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 122.

monument pe care-l cunoaştem[21]. La mijlocul secolului al XIV-lea, cnezii de la Ţerova şi-au ridicat o mică biserică ce servea, fără îndoială, drept capelă de curte (Fig. 5/3). Monumentul de la Cârnecea, datat la cumpăna secolelor XIV-XI, a avut o structură simplă compusă dintr-o navă şi un altar rectangular[22]. Momentan, în stadiu actual al cercetării ruinelor de la Mehadia-*Ulici*, se poate aprecia că biserica a fost deja construită în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, când se făceau înmormântări în jurul său. Nu putem face, după opinia noastră, o conexiune directă pentru momentul de început al bisericii şi monedele schifate bizantine, descoperite în preajma acestora. Cu toate că apare extrem de tentantă ipoteza legării momentului construcţiei bisericii de existenţa vetrei satului din secolele XII-XIII, a monedelor bizantine, nu avem elemente clare oferite de cercetarea arheologică care să susţină această ipoteză.

Documente de cancelarie din a doua jumătate a veacului al XIV-lea aduc în conul de lumină o frământată lume românească în extremitatea sud-estică a Banatului. Cnezii din districtul Mehadia au fost angrenaţi în conflictele izbucnite, după anul 1365, între regele Ludovic I şi domnul Ţării Româneşti Vladislav I [23]. În timpul luptelor de la sudul Dunării, cât şi pentru controlul cetăţii Severinului, ocupată de către domnul muntean Vladislav, cnezii români din districtul Mehadiei şi a Caransebeşului s-au distins în lupte. Erau „cavaleri bănăţeni" ai regelui angevin, cum îi numea Nicolae Iorga, pe care-l serveau în calitatea lor de vasali[24]. Regele Ludovic I a dăruit, prin actul din 19 iulie 1376 „moşia Valea Bolvaşniţei, de pe râul Bolvaşniţa, care se afla în districtul Mehadiei" unor cnezi români, care a fost confiscată în urma „trădării" lui Ladislau fiul lui Lehach[25]. El răsplătea serviciile credincioase aduse de „românii noştri, Surian, Bogdan, Dimitrie, Toma şi Vlasiu, fiii lui Baic" cu prilejul campaniilor din Bulgaria şi Serbia „dar mai ales la redobândirea oraşului şi a Ţării Severinului"[26]. Biserica de la Mehadia,

[21] Şt. Matei, I. Uzum, *ActaMN*, 9, 1972, p. 555-559.

[22] D. Ţeicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timişoara, 1998, p. 177.

[23] M. Holban, *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, Bucureşti, 1981, p. 160-165, 188-198; D. Ţeicu, *op. cit.*, p. 455-456.

[24] N. Iorga, *Observaţii şi probleme bănăţene*, Bucureşti, 1940, p. 33.

[25] C. Feneşan, *Banatica*, 5, 1979, p. 266-273.

[26] *Ibidem*, p. 272.

aşa cum precizam la început, este situată foarte aproape de confluenţa pârâului Bolvaşniţa cu Belareca. Ea se află fără îndoială pe moşia Valea Bolvaşniţa sau pe pertinenţele acesteia şi a putut fi ridicată de una din familiile cneziale, care au stăpânit aici în cursul veacului al XIV-lea. Legat de activitatea elitelor româneşti din districtul Mehadia trebuie menţionată atestarea, în prima jumătate a veacului al XV-lea, a existenţei unui voievod Milutin Mihail[27]. Menţiunile sumare în actele de cancelarie dintre anii 1439-1452 lasă extrem de puţine surse istoricului pentru reconstituirea rostului voievodului din Mehadia în lumea feudală românească, după cum remarca V. Achim în analiza consacrată voievozilor din districtele bănăţene[28].

Inelul cu acvila bicefală a putut fi adus de cnezii de la Mehadia din Serbia sau Bulgaria, în campaniile la care au participat, însă, la fel de bine însemnul heraldic ar fi putut fi adoptat, sub influenţe culturale venite din spaţiul sud-dunărean, de feudalii români de la Mehadia. Prezenţa acestui simbol heraldic la Mehadia, pe un inel, pare cu totul firească, având în vedere legăturile zonei cu lumea sud-dunăreană a ţaratului Asăneştilor în secolul XII-XIII sau cu cea a Serbiei dunărene[29]. Reprezentarea vulturului bicefal a cunoscut o remarcabilă difuziune în Bulgaria şi Serbia secolelor XIII-XIV[30]. Nu putem încheia prezentarea monumentului de cult de la Mehadia fără a aduce în discuţie o chestiune vehiculată uneori în istoriografie, legată de existenţa unui centru episcopal la Mehadia, în cursul secolului al XIV-lea până către începutul secolului al XV-lea[31]. I. D. Suciu, care a reluat în discuţie problema centrului episcopal de la Mehadia, a remarcat că absenţa atestărilor documentare ferme, impun prudenţă în această problemă. Existenţa unui cler monahal a unor structuri ecleziastice implicite şi la românii bănăţeni în a doua jumătate a secolului al XIV-lea este confirmată de un izvor de

[27] V. Achim, *Banatului în Evul Mediu*, Bucureşti, 2000, p. 111-112.

[28] *Ibidem*, p. 112.

[29] D. Ţeicu, *ActaMN*, 18, 1981, p. 491, 500; V. Achim, *op. cit.*, p. 161-175 şi harta de la p. 173 cu prezentarea Crainei, o regiune de frontieră de la sfârşitul sec.XIII.

[30] V. Soloviev, *op. cit.*, p. 137-144; R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 138-139; N. Ivanov, *op. cit.*, p. 24.

[31] I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara, 1977, p. 64.

primă importanță, cum sunt bunăoară scrierile lui Bartolomeu de Alverna conducătorul Vicariatului franciscan al Bosniei[32]. Organizarea vieții monahale, crearea celei de-a doua episcopii a Țării Românești, în părțile Severinului, în anul 1370[33], au fost evenimente majore în viața statului român de la sud de Carpați, care s-au răsfrânt și asupra vieții religioase a românilor bănățeni. Caracterul lacunar al izvoarelor referitoare la viața religioasă a românilor bănățeni în Evul Mediu, a structurilor ecleziastice și a monumentelor de cult nu îngăduie reconstituiri mai nuanțate în această privință. Arheologia medievală a oferit documentația în temeiul căreia s-a propus o reconstituire a evoluției arhitecturii ecleziastice din Banat la începuturile Evului Mediu[34]. Datorăm, în întregime, cercetării arheologice informațiile pe care ne-am susținut demersul de reconstituire a vieții monumentului de cult de la Mehadia. Cu siguranță, în acest stadiu al cercetării rămân deschise o serie de chestiuni legate de cronologia bisericii de la Mehadia, de rostul ei în cadrul districtului cu același nume și poate de rostul ei ca centru episcopal. Prezența inelului cu reprezentarea vulturului bicefal aduce în discuție, odată în plus, legăturile acestei zone de frontieră a Banatului Medieval cu lumea feudală a sud-estului european.

---

[32] S. Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 215-218.

[33] R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident. La începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, 1974, p. 207; N. Iorga, *Istoria românilor. Ctitorii*, București, 1993, p. 98.

[34] D. Țeicu, *op. cit.*, p. 174-184.

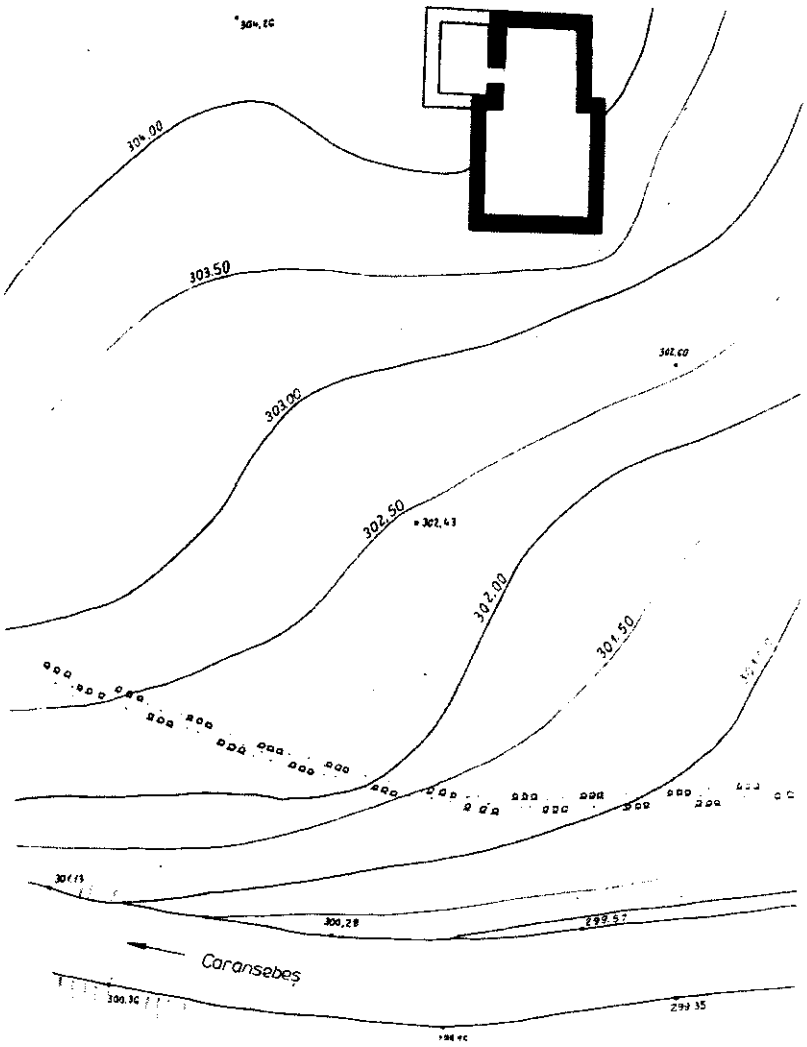

Fig. 1. Mehadia-*Ulici*. Plan de situație cu amplasarea bisericii medievale

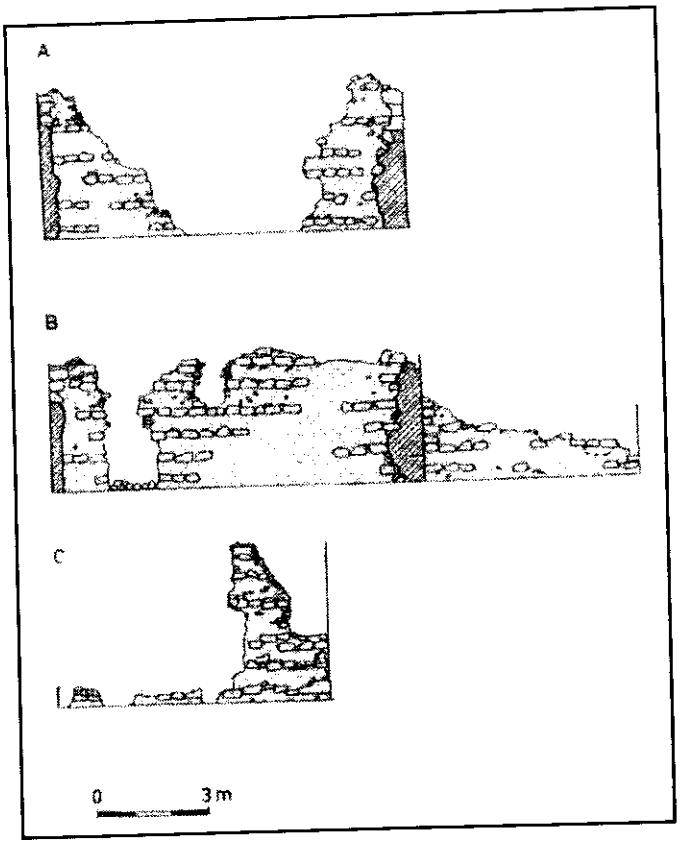

Fig. 2. Mehadia. Vedere cu starea actuală a ruinelor bisericii medievale

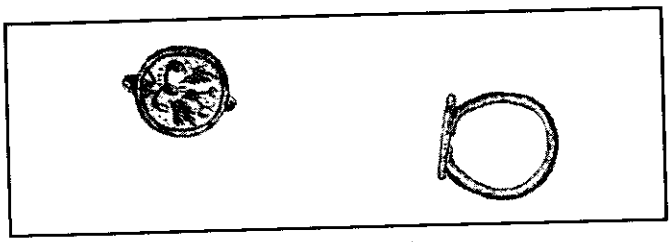

Fig. 3. Inel sigilar

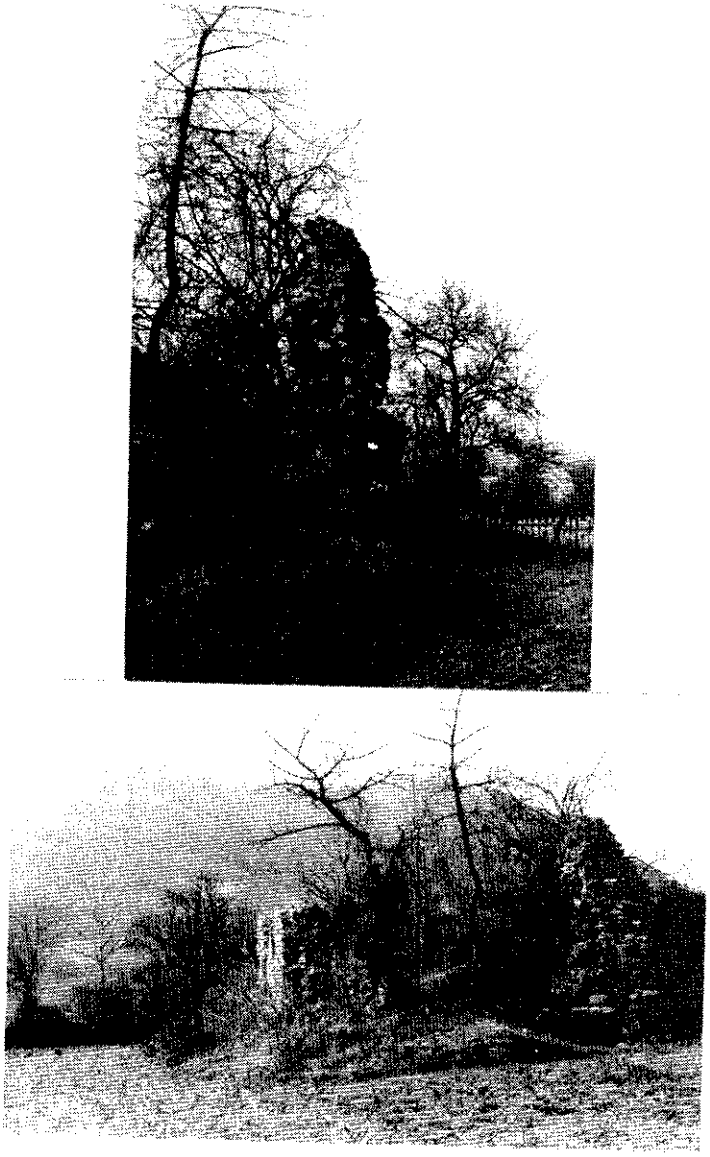

Fig. 4. Mehadia. Ruinele bisericii medievale

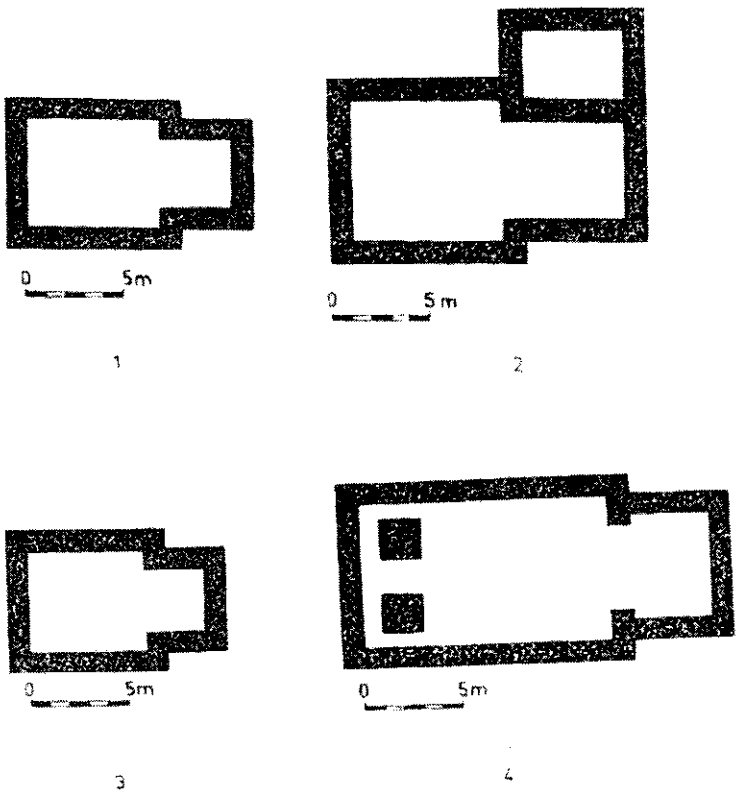

Fig. 5. Biserici sală (sec. XIII-XV) din Banatul de sud:
1. Cârnecea; 2. Mehadia; 3. Reşiţa; 4. Ilidia

BISERICA SATULUI DISPĂRUT BIZERE

Abordări recente ale istoriei elitelor româneşti din Banat în Evul Mediu, cât şi cercetări de geografie istorică medievală, au adus în conul de lumină familia nobililor de Bizere şi posesiunile acesteia din bazinul Bistrei şi Pogănişului[1].

Documentele de cancelarie din anul 1411 amintesc întâia dată pe membrii familiei Bizere[2]. Ioan şi Ladislau, fiii lui Ladislau de Bizere au participat, în calitate de oameni de încredere ai regelui, la delimitarea moşiei Ciuta, situată pe malul drept al râului Bistra, aproape de confluenţa acestuia cu Timişul. Documentul sus amintit aduce dovada sigură a începuturilor acestei familii la mijlocul veacului al XIV-lea, dacă nu mai devreme, aşa cum remarca Dragoş L Ţigău[3]. Informaţii mai dense, începând cu anul 1429, atestă statutul nobiliar al acestei familii româneşti din districtul Caransebeşului. Se remarcă în acest caz, spre deosebire de alte familii româneşti din Banat, o cezură documentară ce nu îngăduie reconstituirea drumului parcurs de cnezi până la statutul nobiliar.

Interesul pentru această familie românească a fost determinat, din punctul nostru de vedere, de identificarea pe teren, a moşiilor şi satelor dispărute ce au format în cursul veacului al XV-lea domeniul nobililor de Bizere[4]. Nucleul domeniului feudal al Bizereştilor, la începutul veacului al XV-lea a fost format din satele şi moşiile stăpânite pe cursul inferior al Bistrei, la Poalele Munţilor Poiana Ruscă[5]. Satele

[1] L. Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI. Origine, statut, studiu genealogic*, Reşiţa, 2002, p. 172-190; D. L. Ţigău, *Banatica*, 15/2, 2000, p. 31 şi urm.; C. Feneşan, *Sargaţia*, 16-17, 1982-1983, p. 267-279; I. Dragan, *Nobilimea românească din Transilvania, 1440-1514*, Bucureşti, 2000, p. 348-362.

[2] Pesty Fr., *Krasso vármegye története*, III, Budapesta, p. 274.

[3] D. Ţigău, *op.cit*, p. 33.

[4] D. Ţeicu, *Arheologia satului medieval din Banat*, Reşiţa, 1996, p. 48 şi urm.

[5] D. Ţigău, *op. cit.*, p. 62.

medievale dispărute Calova, Vârciorova, Ramna, Bizere, consemnate în actul din 6 decembrie 1433, se localizează de-a lungul malului drept de pe cursul inferior al râului Bistra. Microtoponimia, tradiția locală și ruinele monumentelor au fost martori importanți în reconstituirea geografiei istorice a zonei. Arătam, cu alt prilej, că așezarea eponimă Bizere trebuie localizată în lunca nordică a Bistrei din hotarul actual al localității Obreja[6]. Frontul sudic al Munților Poiana Ruscă, format din culmile unor dealuri (Pleșa Mică, Pleșa Mare), cu înălțimi cuprinse între 400-500 m, este fragmentat de văile adânci ale pârâurilor Calova, Pleșa, Vârciorova, Ramna, Glimboca, Ohabița (Fig. 1). Lunca Bistrei la vest de Glimboca și până la Ciuta are lățimi de 1,5 km. Râul, în acest sector, are meandrări și a cunoscut pe parcursul Evului Mediu schimbări de albie, dar care în esență au afectat în mică măsură habitatul medieval.

Cercetările de arheologie medievală, derulate cu intermitențe între anii 1996–2000, la Obreja, au identificat planul unei biserici parohiale și al necropolei înconjurătoare[7]. Vatra satului medieval, contemporan cu biserica, se afla în imediata vecinătate spre nord, unde s-a constatat o anume aglomerare de ceramică medievală din secolele XIV-XV. Această zonă de habitat medieval, delimitată de monumentul de cult, necropolă, vatra satului, se identifică pe teren pe o zonă restrânsă între valea pârâului Vârciorova și valea Pleșii, nu departe de confluența acestora cu Bistra. Ruina bisericii medievale a fost localizată în zona numită *Câmpu Mare* și *Satul Bătrân*. Într-o suprafață de 400 mp a fost cercetată ruina bisericii medievale și o parte a necropolei înconjurătoare. Biserica a avut un plan simplu, format dintr-o navă rectangulară, care măsura la interior 6/6,25 m și un altar sub forma unei abside semicirculare, care se sprijinea direct pe pereții laterali ai navei. Dimensiunile exterioare ale monumentului erau de 9,90m/7,10 m. Fundația a fost făcută din bolovani de râu, aduși din albia Bistrei (Fig. 5-6). În ceea ce privește caracteristicile tehnice ale acesteia, în timpul cercetării arheologice s-au putut face câteva constatări asupra cărora vom zăbovi. Grosimea zidului în elevație era de 0,90 m în timp ce fundația era cu 0,35-0,45 m mai lată

---

[6] D. Țeicu, *op. cit.*, p. 50-51

[7] D. Țeicu, D. Rancu, *In memoriam RADU POPA. Temeiuri ale civilizației românești în context european*, 2003, p. 455-457.

(Fig. 5b). Piatra de râu utilizată pentru zidul în elevație era cioplită sumar pe una din fețe și înecată în mult mortar. Adâncimea fundației era de 0,75 m. Zidurile bisericii au fost profund afectate de lucrările agricole, îndeosebi în zona altarului dar și pe latura de vest și de nord a navei (Fig. 2b; 5a). Zidurile erau demantelate până la fundație uneori, la zidul vestic al navei, bunăoară, a fost dezafectată inclusiv fundația (Fig. 5). Problema delicată a fost aceea a reconstruirii traseului absidei semicirculare a altarului. Zidul de fundație a fost complet dezafectat într-o zonă a altarului, încât traseul acestuia a fost reconstituit pe temeiul urmei șanțului de fundație. Prăbușiri masive, cu fragmente mari, compacte, din pereții bisericii au fost sesizate pe marginea de vest și nord a bisericii (Fig. 4). Gropile recente, surprinse în S_3, dar și în profilul secțiunii 1, au afectat stratigrafia și înmormântările din jurul bisericii. Într-o etapă ulterioară din timpul funcționării bisericii, dar care nu poate fi circumscrisă mai exact din punct de vedere cronologic, au fost construite câte două perechi de contraforturi pe latura de nord și respectiv de sud a navei bisericii. Contraforturile ridicate la extremitatea vestică a navei, bine păstrate, au avut 1,10m/1,05m (Fig. 5-6). Ele au fost construite din același material rulat de albia râului Bistra.

Necropola din jurul bisericii, prezentată deja, a fost cercetată parțial din motive ce țin de dreptul de proprietate asupra terenului pe care a fost identificată biserica și necropola. În ceea ce privește raportul cronologic, între cimitir și biserică cercetarea arheologică a evidențiat un element important în această privință. Mormântul 31, notat în plan M31, a fost suprapus de zidul vestic al navei, fără să fie deranjat, el fiind evident anterior momentului construcției bisericii (Fig. 7 și 10). A existat așadar o etapă de înmormântări înaintea ridicării bisericii din zid de la Obreja. Nu se pot face aprecieri exacte, în condițiile de ansamblu ale cercetării, cu privire la momentul de început al înmormântărilor în zonă cât și la amploarea acestora. Un fragment de brățară de metal, găsită în groapa mormântului 24 ar putea oferi un reper în această privință. Brățara lucrată din platbandă și decorată cu motive geometrice are caracteristicile podoabelor de acest gen din veacul al XIII-lea sau poate chiar mai timpurii. Ea a fost găsită în umplutura gropii mormântului și nu pe braț, motiv pentru care prezența și semnificația ei cronologică

trebuie privite cu prudența cuvenită. Cele 34 de morminte investigate se dispun în plan pe latura de vest, de sud și câteva pe marginea nordică a navei bisericii. Inventarul funerar a fost extrem de modest. Se remarcă doar moneda de la Iancu de Hunedoara găsită în groapă la M_{18}. Având în vedere limitele cercetării nu putem face aprecieri ferme cu privire la durata înmormântărilor în jurul bisericii cât și la numărul acestora. Observațiile stratigrafice din zona de înmormântări de la vest de navă au evidențiat morminte suprapuse, deranjate de înmormântări ulterioare care nu s-au putut produce decât pe durata a cel puțin două-trei generații (Fig. 9-10). Necropola de la Obreja din jurul bisericuței, prin inventarul funerar modest, se integrează grupului de necropole rurale din jurul bisericilor parohiale din sec. XIV-XV din sudul Banatului de la Cârnecea[8], Berzovia[9], Pojejena[10], Gornea[11] etc.

Biserica de la Obreja-*Satu Bătrân* se înscrie tipologic în seria bisericilor sală cu altarul semicircular. Monumentele de acest tip, puțin numeroase în spațiul Transilvaniei și Banatului, ridică încă multe întrebări legate de cronologia și originea acestui tip de monument ecleziastic[12]. Biserici sală cu altar semicircular sunt cunoscute în mediul feudal românesc la Cladova, pe Mureș[13], la Vad[14] și Nucșoara[15] în Țara Hațegului ori la Almașul Mare – Joseni[16]. Absența cercetării arheologice a menținut o stare de incertitudine în datarea bisericii de la Nucșoara, bunăoară. Datorită aspectului arhaizant ea a fost plasată din secolele XIII-XIV și până în perioada premodernă (sec. XVII-XVIII)[17].

[8] Cercetarea integrală a necropolei și conservarea bisericii a fost împiedicată de unul din proprietarii terenului, care a cerut despăgubiri exorbitante pentru a permite extinderea cercetării.

[9] *Ibidem*, p. 38.

[10] I. Uzum, *Tibiscus*, 3, 1974, p. 161-162.

[11] Idem, *Banatica*, 3, 1975, p. 131 și urm.

[12] A. A. Rusu, G. Pascu Hurezan, *Biserici medievale din județul Arad*, 2000, p. 44-45.

[13] *Ibidem*, p. 76-77.

[14] A. A. Rusu, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Satu Mare, 1997, p. 324-325.

[15] *Ibidem*, p. 235-236; C. Moisescu, *Arhitectura românească veche*, I, București, 2001, p. 176.

[16] C. Moisescu, *op. cit.*, p. 178.

[17] A. A. Rusu, *op. cit.*,p. 236;

Biserica din Vad II a fost încadrată cândva între 1550-1650[18], în timp ce monumentul din Almăjul Mare este atribuit unei perioade ante 1418[19], iar cea de la Cladova, sfârşitului veacului al XIII sau mai degrabă veacului următor[20]. În mediul catolic, în comitatele estice ale Regatului maghiar, biserici sală cu altar semicircular nedecroşat se cunosc la Besztere[21], Bolt[22], Csécs[23] şi Laskod[24] în timp ce la Ohat[25], biserica are altarul sub forma unei abside semicirculare decroşate. Dacă biserica mănăstirii Besztere a fost consemnată în documente în ultimii ani ai veacului al XIII-lea, majoritatea bisericilor parohiale amintite mai sus aparţin veacului al XIV-lea. Biserica satului dispărut Bizere, în contextul oferit de informaţia istorică şi arheologică, a fost ridicată la începutul veacului al XV-lea. A fost o biserică parohială, ridicată de nobilii români Bizere, pentru nevoile comunităţilor româneşti concentrate în această zonă de pe malul râului Bistra. Nava bisericii a avut, probabil, o boltă semicilindrică în timp ce altarul era acoperit cu o semicalotă. Biserica satului Bizere a reprezentat un element de noutate, la momentul respectiv, în arhitectura ecleziastică bănăţeană. Întrebarea, la care cercetarea arheologică nu poate oferi un răspuns mulţumitor în stadiul actual al cunoaşterii, este aceea a direcţiei de unde a venit acest impuls. A fost deja remarcată persistenţa unor forme de plan specifice arhitecturii catolice central europene în mediul ortodox din Transilvania şi Banat în secolele XIV-XV[26]. Adoptarea bisericii sală cu sanctuar dreptunghiular, pe care s-au grefat influenţele goticului, în lumea ortodoxă din Transilvania şi Banat, a fost pusă pe seama unor constrângeri mai mult sau mai puţin severe, care au venit începând cu a doua jumătate a veacului

---

[18] *Ibidem*, p. 325.

[19] C. Moisescu, *op. cit.*, p. 178.

[20] A. A. Rusu, G. Pascu Hurezan, *op. cit*, p. 45.

[21] *Ibidem*, p. 45 pentru regiunile vecine *Banatului*; P. Németh, *A Középkori Szabolcs megye települései*, Nyireghàza, 1997, p. 40-41.

[22] P. Németh, *op. cit.*, p. 46-47.

[23] *Ibidem*, p. 52.

[24] *Ibidem*, p. 119.

[25] *Ibidem*, p. 144-145.

[26] E. Greceanu, *SCIA*, 18/1, 1971, p. 35 şi urm; A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 150.

al XIV-lea din partea regilor angevini maghiari[27]. Alături de formele împământenite au fost deja sesizate, pentru perioada de sfârşit a veacului al XIV-lea şi prima jumătate a veacului următor, exercitarea unor influenţe venite din arhitectura sârbească a şcolii din Raška, la biserica Mănăstirii Mesić şi Şemlacu Mic[28], dar mai evidentă a fost influenţa şcolii din valea Moravei, promovată în mediul ortodox românesc de călugărul Nicodim[29]. Mănăstirile cunoscute prin cercetările de arheologie medievală în sudul Banatului, construite în jurul anului 1400, au avut un plan triconc, de evidentă influenţă sârbească. Cercetările de arheologie medievală readuc, treptat, mărturii ale civilizaţiei medievale, monumente dispărute care scot Banatul, această provincie situată la graniţa de apus a lumii româneşti[30] din situaţia nefirească în care s-a găsit atâta vreme în privinţa arhitecturii medievale.

---

[27] V. Vătăşianu, *Studii de artă veche românească şi universală*, Bucureşti, 1987, p. 38-39.

[28] T. Sinigalia, *AnB,- Artă*, III, 1998, p. 28 şi urm; V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 513-515.

[29] N. Ghika-Budeşti, *BCMI*, XX, 1927, p. 129-131; idem, *BCMI*, XXXV, 1-2, 1942, p. 12-14; V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 517; C. Moisescu, *op. cit.*, p. 129.

[30] I. D. Ştefănescu, *Arta veche a Banatului*, Timişoara, 1981, p. 15.

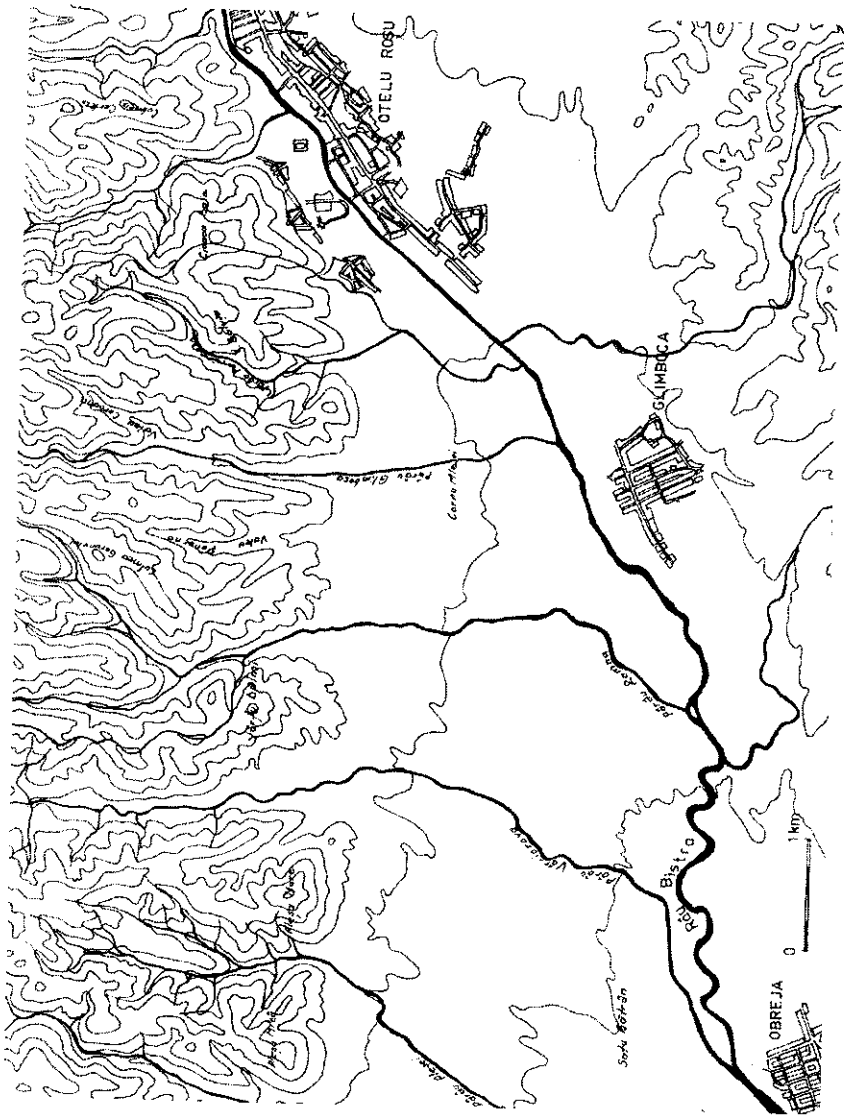

Fig. 1. Valea inferioară a Bistrei. Plan de situaţie.

a.

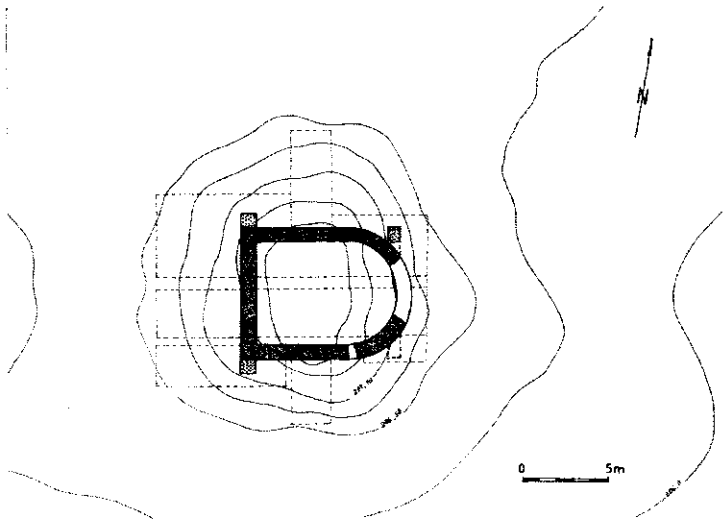

b.

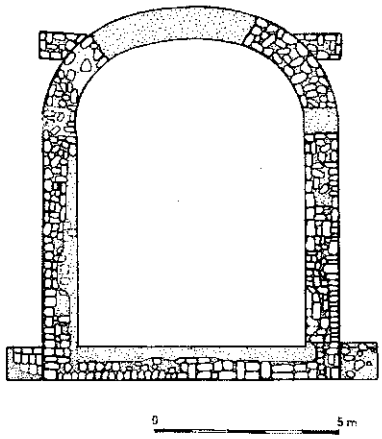

Fig. 2. a. Planul săpăturilor la biserica satului dispărut Bizere de la Obreja; b. Planul bisericii dispărute de la Obreja – *Satu Bătrân*.

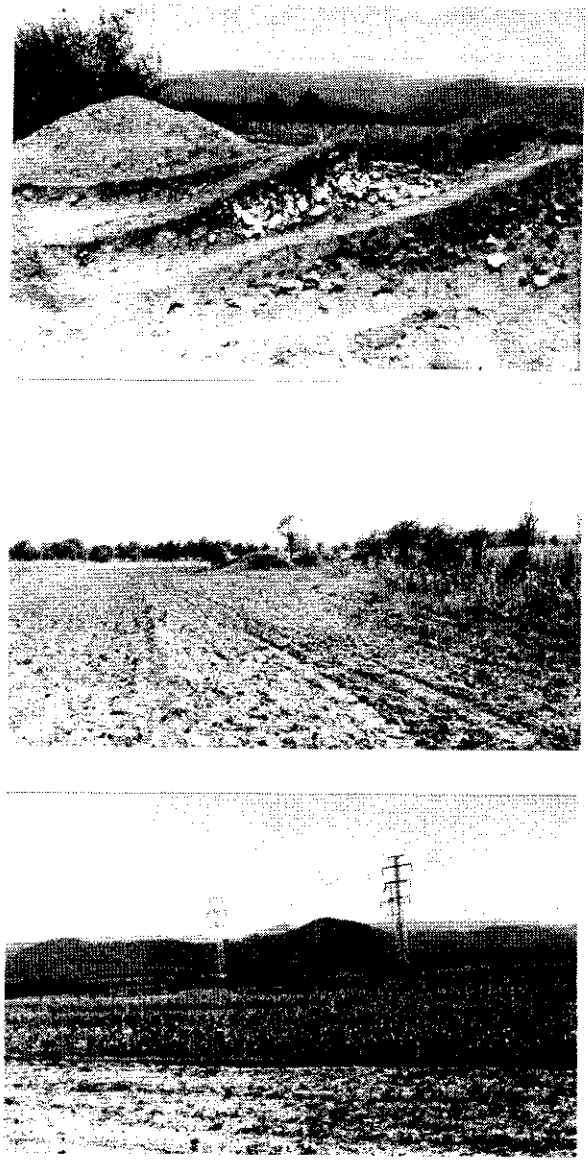

Fig. 3. Obreja – *Satu Bătrân*. Zona de locuire medievală.

Fig. 4. Obreja – *Satu Bătrân*. Cercetări la biserica satului dispărut Bizere.

Fig. 5. Obreja – *Satu Bătrân*. a. Zidul de vest al bisericii; b-c. Zidul de nord cu detalii de la contrafort.

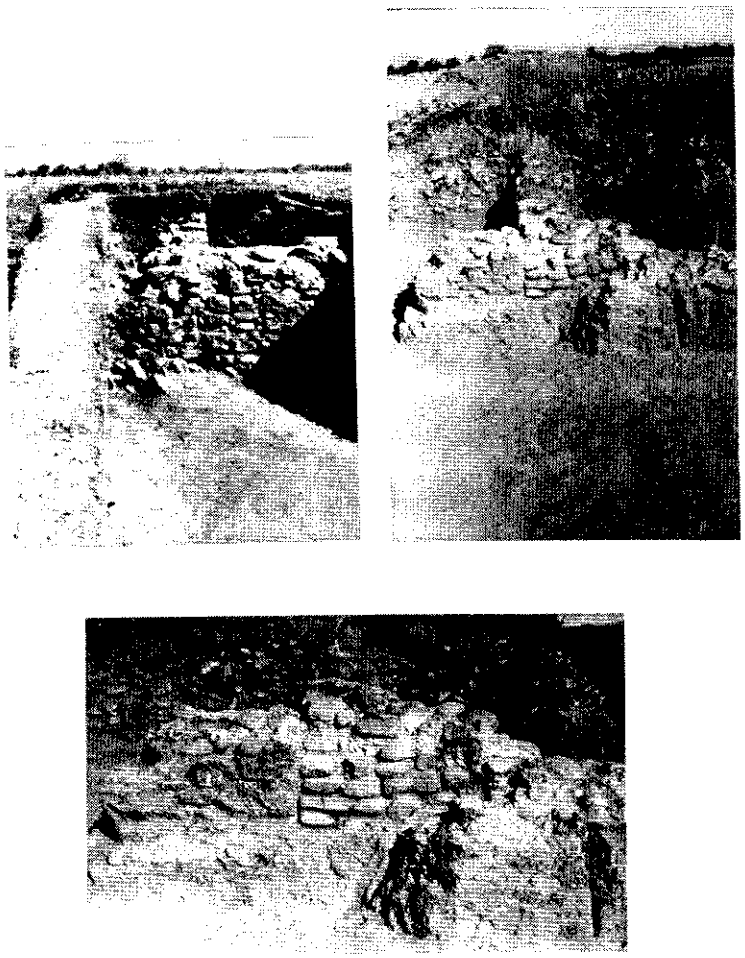

Fig. 6. Obreja – *Satu Bătrân*. a. Zidul sudic al navei bisericii şi contrafortul; b-c. Detalii dc la zidul de vest şi nord al navei bisericii.

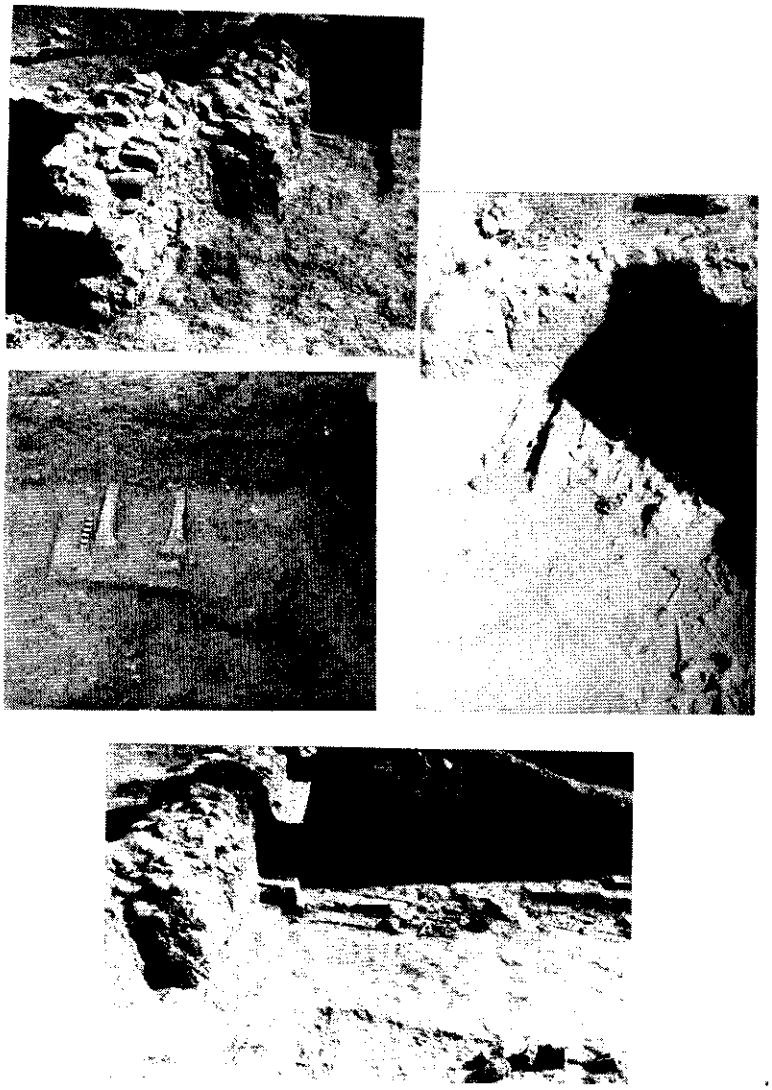

Fig. 7. Necropola din jurul bisericii satului dispărut Bizere.

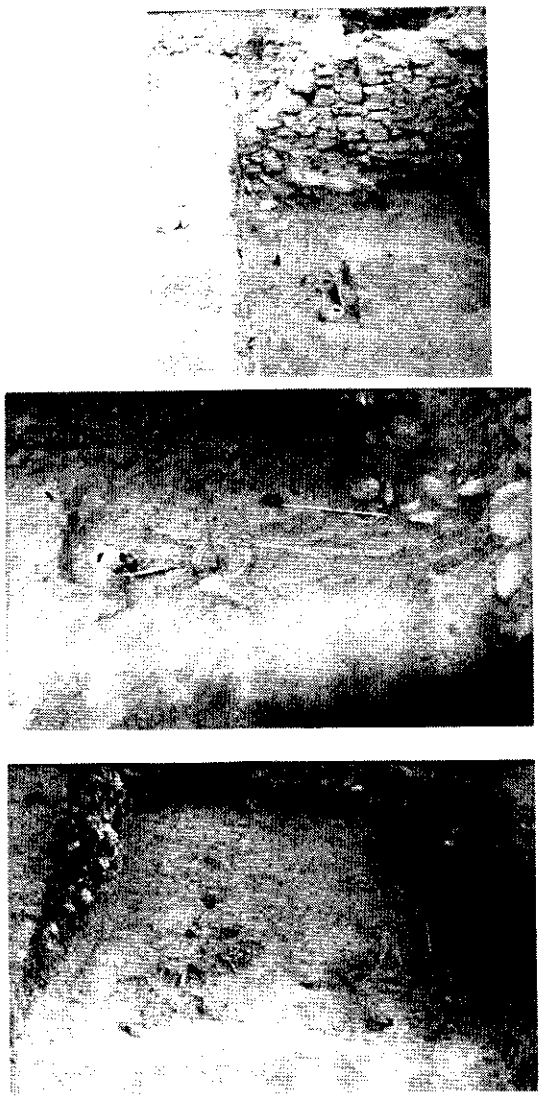

Fig. 8. Morminte cercetate la vest de nava bisericii.

Fig. 9. Detalii de cercetare din necropolă (M_{27}-M_{34}).

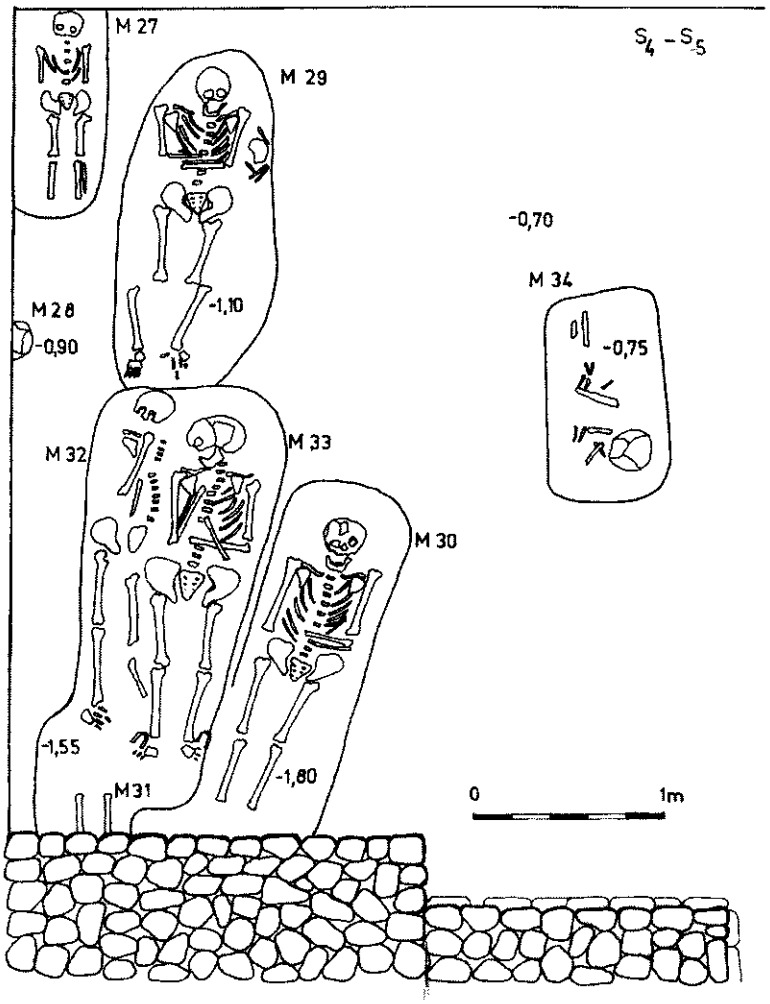

Fig. 10. Plan de situație cu mormintele notate în plan M_{27}-M_{34}.

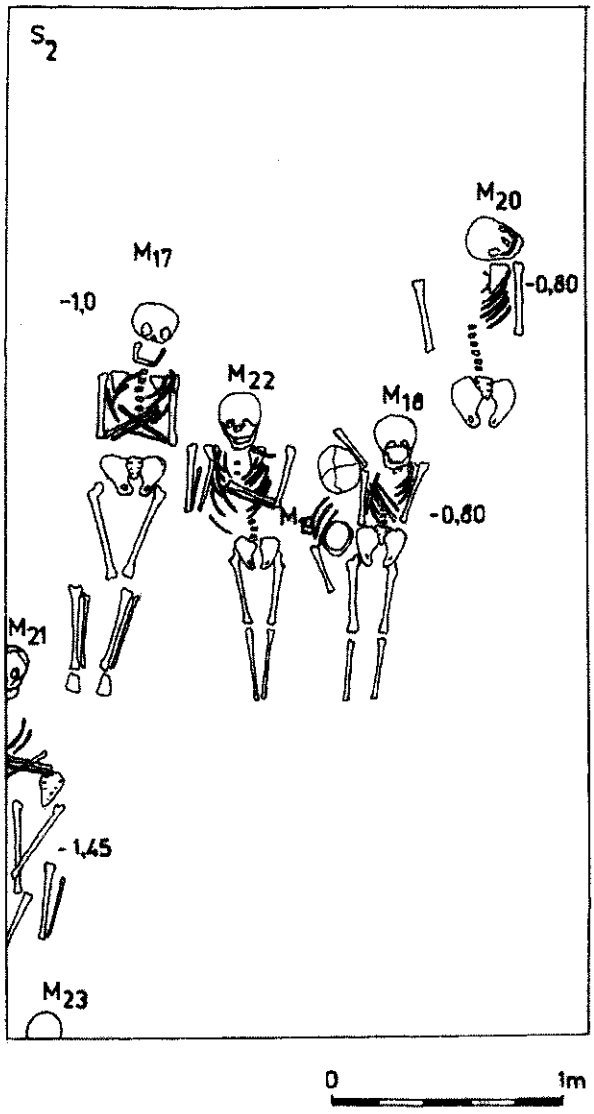

Fig. 11. Plan de situație cu mormintele M_{17}-M_{23}.

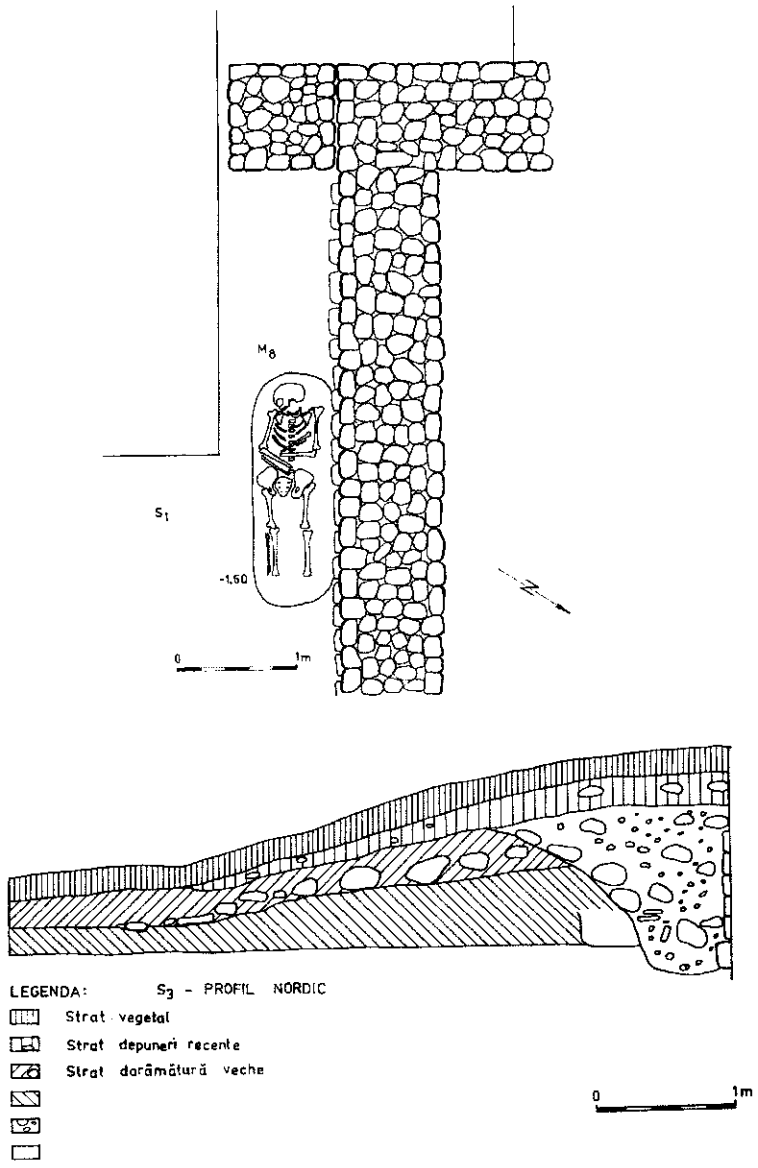

Fig. 12. a. Plan de situație cu zidul sudic al navei și M_8; b. Profil nordic al secțiunii 3.

DESPRE ARHITECTURA ECLEZIASTICĂ DIN CLISURA DUNĂRII

Dunărea străbate între Baziaş şi Gura Văii, pe o distanţă de 136 km, un defileu extrem de spectaculos, dar cu multe obstacole în calea navigaţiei. Tăind lanţul Carpaţilor, în această zonă Dunărea leagă două mari spaţii europene, Depresiunea Panonică şi Depresiunea Pontică. Clisura Dunării, toponim local cu rezonanţe ce trimit la începuturile Evului Mediu, delimitează segmentul bănăţean al Dunării de jos apusene. Vadurile Dunării, de la gurile Caraşului şi Nerei cât şi cele din extremitatea răsăriteană ale culoarului Cernei, au reprezentat punţi de legătură de-a lungul unor vechi artere care legau Peninsula Balcanică peste spaţiul bănăţean cu Europa centrală[1]. Rolul de culoar geografic dar şi cultural al Dunării de jos apusene, sintagmă de mult cunoscută în istoriografia română, a fost deja evocat în repetate rânduri[2].

Abordarea problemei arhitecturii ecleziastice din secolele XIV-XV din Clisura Dunării se leagă nemijlocit de informaţii istorice din surse otomane de la mijlocul veacului al XVI-lea cât şi de confirmări recente ale arheologiei medievale a unor informaţii provenind din defterele otomane[3]. Au apărut astfel în conul de lumină al istoriei Evului Mediu aşezăminte medievale despre care nu avem informaţii din alte surse istorice şi care au pierit apoi în confruntările militare de la începutul veacului al XVIII-lea care au cuprins Banatul. Existau deja între anii

[1] R. Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X-XIV)*, Bucureşti, 1974, p.61; Gy. Györffy, *Az Arpad-Kori Magyarország története földrajza*, III, Budapesta, 1987, p.469; Th. Trâpcea, *Românii dintre Timoc şi Morava*, ed. II, 1999, p.18-26; N. Iorga, *Chestiunea Dunării*. (Istorie a Europei răsăritene în legătură cu această chestiune), Ediţie îngrijită de Victor Spinei, p.84-88.

[2] R. Theodorescu, *op.cit.*, p.346-347.

[3] Engel P., *A Temesvári és Moldovai Szandzák települései (1554-1597)*, Szeged, 1996; O. Ziroević, *Târkve i manastiri na podruciu Pećke patrijaršije do 1683 godine*, Belgrad, 1994;

1554-1579, când apar consemnate în defterele otomane, mănăstirile de la Svinița și Sirinia, amândouă cu hramul *Sfântul Nicolae*[4], mănăstirea *Sfinții Arhangheli* de la Moldova Veche[5], mănăstirea Baziaș cu hramul *Sfântul Ilie*[6] precum și mănăstirile Zlatița și Cusici de la gurile Nerei[7]. Pornind de la aceste date sumare din sursele documentare ne-am propus, cu ajutorul arheologiei medievale, abordarea unor aspecte ale evoluției arhitecturii ecleziastice în Clisura Dunării. Identificarea tuturor monumentelor cunoscute, cercetarea sistematică a acestora, va îngădui aprecieri ferme în chestiunea evoluției arhitecturii ecleziastice la Dunărea de jos apuseană. Arheologia medievală reprezintă în cazul bănățean singura opțiune de constituire a unei documentații serioase cu privire la mănăstirile și bisericile medievale. Arătam, în alte împrejurări, că datorăm în exclusivitate arheologiei medievale din ultimele trei decenii imaginea actuală despre arhitectura medievală din Banat. Descoperiri mai vechi din prima jumătate a veacului trecut de la Turnu-Severin și de la Vodița, făcute în condițiile de pionierat ale arheologiei românești, atrăgeau de pe atunci atenția asupra unor monumente semnificative pentru începuturile arhitecturii ecleziastice și în egală măsură ale organizării monahale în spațiul nord dunărean. Cercetările de mare amploare din deceniul al optulea al veacului trecut de pe ambele maluri ale Dunării au adus clarificări în privința monumentelor medievale[8]. Descoperirile de pe malul sârbesc de la Hajdučka Vodenika[9], Peska Bara[10], Manastir[11], Ribnica și Donje Milanovac[12] au oferit detalii cu privire la planul unor biserici sală parohiale din secolele XII-XV din Clisură. Biserica de la

---

[4] Engel P., *op.cit*, p. 128-134.

[5] *Ibidem*, p.133.

[6] *Ibidem*, p.26.

[7] *Ibidem*, p.29.

[8] Cercetările de pe malul sârbesc se regăsesc publicate în *Djerdapske Sveske*, II, Belgrad, 1984; III, 1986; Cercetările de pe malul românesc au rămas definitiv în afara circuitului științific.

[9] Sl. Ercegović-Pavlović, *Les sites d'habitations et les necropoles médièvaux de Bolgetin et de Hajdučka Vodenica*, Belgrad, 1986, p.108.

[10] D. Minić, Sl. Ercegović-Pavlović, *Starinar*, 33-34, 1982-1983, p.302.

[11] *Starinar*, 33-34, 1982-1983, p.155.

[12] *Starinar*, 33-34, p.262, fig.4.

Ribnica, de lângă Donji Milanovac, cu rosturi de biserică parohială aparţine veacului al XIV-lea. Ea a avut o structură simplă, formată dintr-o sală dreptunghiulară şi un altar semicircular decroşat (Fig. 11). Monumentele de la Peska Bara au fost ridicate la cumpăna dintre sfârşitul veacului al XIV-lea şi începutul veacului al XV-lea. Se remarcă biserica de la Manastir, cu dimensiuni mai mari de 13 m/5,80, care a avut o navă dreptunghiulară, încununată cu o turlă aşezată pe pilaştri şi un altar semicircular nedecroşat (Fig. 11/6). Planimetria monumentului converge spre biserici similare ridicate sub influenţa şcolii morave, în prima parte a veacului al XV-lea. Reluarea cercetărilor în aceeaşi perioadă, la mănăstirea Vodiţa a dus la stabilirea mai exactă a etapelor de amenajare a celei dintâi mănăstiri ortodoxe de la Dunărea de jos apuseană[13] (Fig. 2A).

Demersul nostru în această chestiune a vizat identificarea pe teren a mănăstirilor atestate documentar la mijlocul veacului al XVI-lea, urmat mai apoi de cercetarea sistematică a acestora. Rămân încă neidentificate pe teren ruinele mănăstirilor de la Svinița şi Moldova Veche. Cercetările de la Baziaş şi Sirinia[14], deşi sunt încă în derulare, considerăm că au oferit repere semnificative privind arhitectura ecleziastică, care sunt discutate acum în contextul de ansamblu al datelor privind arhitectura bisericilor şi mănăstirilor din Clisura Dunării.

Desigur încheieri ferme, care să ofere răspunsuri la întrebări esenţiale legate de momentul când apar cele dintâi biserici din zid şi primele mănăstiri în spaţiul sud bănăţean, a impulsului sub care au luat naştere vor fi formulate doar la finalizarea cercetărilor sistematice de la monumentele de la Dunărea de jos apuseană.

Mănăstirea Baziaş, situată în extremitatea vestică a Clisurii, sub culmile joase şi tocite ale Munţilor Locvei, a fost consemnată în defterele otomane dintre anii 1569-1579. Mănăstirea, închinată iniţial *Sfântului Ilie*, a rămas în zona de umbră a istoriei pentru o vreme îndelungată, până la începutul veacului al XVIII-lea[15]. O regăsim consemnată, însă,

[13] C. Cantacuzino, *SCIV*, 22, 3, 1966, p.473 şi urm.

[14] Cercetări iniţiate în anul 2002 de D. Ţeicu şi D. Rancu.

[15] Engel P., *op.cit.*, p.26; O. Ziroević, *op.cit.*, p.47; V. Lupulović, B. Crstić, *Manastir Bazias*, Timişoara, 1998, p.17-22.

cu hramul schimbat, începând cu anul 1724, alături de alte mănăstiri din Eparhia Timişoarei în anul 1751. Biserica a fost construită având planul unui triconc simplu, cu o singură turlă ridicată deasupra navei. Spaţiul de vest al bisericii se închide printr-un turn clopotniţă încorporat în pronaosul actual al bisericii, care domină prin masivitate ansamblul monumentului (Fig. 8). Cercetările de arheologie, derulate momentan numai pe spaţiul nordic al bisericii, au surprins două etape distincte de amenajare. Iniţial biserica a avut planul unui triconc simplu cu dimensiunile exterioare de 13,20/8,20 m. Biserica a suferit transformări, foarte probabil, în jurul anului 1721, după cum se precizează într-o inscripţie încastrată în zidul de sud al navei. Atunci, biserica a fost mărită prin alipirea unui spaţiu de formă de formă pătrată (6,40/6,40) cu un turn clopotniţă interior. Turnul, ridicat în interior, se susţinea pe zidul de vest cât şi pe cei doi stâlpi masivi de zidărie din interior (Fig. 8). Observaţiile stratigrafice confirmă cele două etape de amenajare a bisericii, fără a oferi momentan şi indicii cronologice pentru datarea etapelor. Adâncimea zidului de fundaţie al turnului coboară până la 1,30 m, în timp ce fundaţia zidului navei nu depăşeşte 0,60 m (Fig. 9), măsurat de la nivelul actual de călcare. Inventarul funerar al celor paisprezece morminte, cercetate arheologic pe latura de nord a bisericii, nu oferă jaloanele cronologice aşteptate, atât pentru necropolă cât şi pentru stabilirea relaţiei cu momentul. Moneda găsită în umplutura gropii M_1, emisă de regele Bela al IV-lea (1235-1270) nu poate constitui, datorită contextului în care a fost descoperită, un reper în chestiunea discutată mai înainte.

Biserica cu plan triconc avea traveea centrală sub forma unui dreptunghi, flancată pe latura de nord şi sud de două abside semicirculare. Altarul era realizat, de asemenea, sub forma unei abside semicirculare alipite pe extremitatea de răsărit a navei. Se remarcă, în cazul Baziaşului, traseul semicircular al celor trei abside atât la interior cât şi la exterior, cei patru pilaştri masivi, care flanchează extremităţile absidelor laterale ale navei care susţineau arcurile şi pandativii pe care a fost ridicată turla. Tamburul turlei care încununează nava are o formă octogonală la exterior şi circulară la interior şi este acoperit cu o calotă semisferică. Ferestre înalte, cu fanta îngustă spre exterior, străpung cele opt laturi

ale prismei tamburului. Diametrul turlei, ridicată deasupra traveei centrale a naosului măsoară 2,80 m. Absidele laterale ale navei şi cea a altarului au fost acoperite cu semicalote, în timp ce la navă întâlnim o boltă semicirculară longitudinală pe arce la extremităţi. Spaţiul dintre pilaştri şi altar este acoperit cu o boltă semicilindrică transversală. Biserica mănăstirii Baziaş, cu elementele sale arhitecturale păstrate, prezintă silueta unui monument unic din arhitectura medievală ecleziastică a Banatului. Ea se înscrie, prin planul triconc cu pilaştrii adosaţi în flancurile absidelor laterale, în tipul clasic al triconcului sârbesc, cum a fost adeseori numită în istoriografie această categorie de monumente. Analogiile formale de plan cu monumente din spaţiul Dunării de jos apusene de la Vodiţa II[16], Topolniţa[17], Vişina[18], dar şi de la sudul Dunării, cu bisericile mănăstirii din Gorniak (1379), Lipovac (1399) ori cea de la Brezavica-Beška (1440) din valea Moravei[19], pledează pentru înscrierea acestui monument în seria bisericilor cu plan triconc ridicate la sfârşitul veacului al XIV-lea ori la începutul veacului al XV-lea, cândva în jurul anului 1400, în culoarul Dunării de jos apusene. Finalizarea cercetărilor de arheologie medievală la Baziaş va aduce şi precizările aşteptate legate de momentul construcţiei bisericii.

Biserica mănăstirii Sirinia, foarte recent identificată prin cercetări de arheologie medievală, prezintă un plan asemănător celei de la Baziaş (Fig. 1). Mănăstirea Sirinia, cu hramul *Sfântul Nicolae*, este cunoscută doar din defterele otomane de la mijlocul veacului al XVI-lea. Ea a fost consemnată în anii 1554-1579 odată cu mănăstirea Baziaş, Cusici, Zlatiţa, Sviniţa şi Moldova Veche. Remarcabil pentru cunoaşterea arhitecturii ecleziastice rămâne faptul că bisericile mănăstirilor de la Cusici[20], Baziaş şi Sirinia au avut un plan triconc (Fig. 2). Mănăstirea a fost ridicată la gura văii Sirinia, un afluent al Dunării, care coboară

---

[16] V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale în Ţările Române*, Bucureşti, 1959, p.187; R. Theodorescu, *op.cit.*, p.296-297.

[17] C. Moisescu, *Arhitectura românească veche*, I, Bucureşti, 2001, p.126-127.

[18] *Ibidem*, p.129.

[19] A. Deroko, *Monumentalna i dekorativna arhitektura u srednovekovno Srbii*, Belgrad, 1962, p.176-178, fig.379, 387, 398.

[20] C. Moisescu, *op.cit.*, p.189-190, fig. 230.

din Munții Clisurii, în vecinătate de Cozla, în Depresiunea Liubcova. Monumentul păstrat la nivelul fundației prezintă planul unui triconc cu dimensiunile de 15/9 m. Pronaosul a avut o formă trapeziodală cu dimensiunile interioare de 4,80/4,10/4,40 m, având baza mică alipită direct pe absidele laterale ale naosului (Fig. 3). Se remarcă dealtminteri un decroș sub forma unei șănțuiri la exterior între pereții navei și ai pronaosului. O sală dreptunghiulară (4/3,80 m) flancată de două abside semicirculare, egale în dimensiuni, forma naosul bisericii. Două firide laterale, apărute între perechea de pilaștri din estul navei și absida semicirculară a altarului, despărțeau spațiul naosului de altar.

În spațiul navei se detașează poziția celor două perechi de pilaștri, care aveau rolul să susțină turla ce încăleca nava. Perechea de pilaștri din vestul navei era așezată direct pe frontul de est al zidului de la pronaos, ceea ce aici a dus la eliminarea unor firide asemănătoare celor create în spațiul dintre navă și altar. Tamburul turlei, ridicate deasupra traveei centrale a naosului, cu diametrul de 3 m, se sprijinea pe arcele care uneau pilaștrii. Fundația și zidurile bisericii au fost construite din piatră de calcar cioplită, aflată din abundență la îndemână pe valea Siriniei, în timp ce pentru bolta navei și turlă s-a folosit travertinul, exploatat din imediata vecinătate de la Cozla. Blocuri de travertin, cioplite sub forma unor bolțari cu dimensiunile de 0,50/0,45/0,15 m, 0,70/0,40/0,25 m, altele cu dimensiuni asemănătoare s-au găsit într-un număr extrem de mare la interiorul bisericii. Acești bolțari din travertin proveneau de la calota care acoperea pronaosul, de la bolta turlei și a absidelor navei și altarului. Fundațiile bisericii aveau o lățime de 1,10 m și erau săpate până la adâncimea de 0,80 m, măsurată de la nivelul de călcare medieval. Pereții bisericii au fost demantelați până aproape complet. Doar în puține segmente ei s-au păstrat în elevație între 0,30-0,70 m (Fig. 5).

Spațiul interior al bisericii a fost puternic bulversat, uneori până la adâncimea fundațiilor, iar materialul arheologic descoperit este puțin și neconcludent. Ceramica uzuală, fragmentară nu poate oferi repere de datare pentru monument. Extinderea cercetărilor în necropola mănăstirii, în zona chiliilor va aduce, probabil, documentația absolut necesară pentru reconstituirea istoriei mănăstirii de la Sirinia. Analogiile pentru planul bisericii constituie, în stadiul actual al cercetării, suportul pentru o

discuție referitoare la arhitectura monumentului. Biserica mănăstirii Sirinia se înscrie în șirul monumentelor cu plan triconc, cu perechi de pilaștri dispuși pe flancurile absidelor laterale, ridicate sub influența școlii *morave* începând cu deceniile opt și nouă ale veacului al XIV-lea[21] în spațiul de la nordul Dunării. Sub condiția unor confirmări arheologice ulterioare considerăm că biserica mănăstirii Sirinia a putut fi ridicată în cursul veacului al XV-lea, probabil în prima jumătate a sa. Această zonă din Clisura Dunării cu structuri instituționale românești, districtul Liubcova bunăoară, atestat acum în secolul al XV-lea, a intrat în domeniile nobililor români Nicolae de Bizere și Mihai de Cerna. Cetatea Drencova și satele aparținătoare au fost donate celor două familii nobiliare românești pentru meritele și contribuțiile financiare la întreținerea cetăților de pe linia Dunării. Adunarea generală a nobililor și cnezilor români din cele șapte districte românești din Banat, întrunită la Caransebeș în februarie 1452 a confirmat, la solicitarea lui Iancu de Hunedoara, faptul că nobilii Cerna stăpâneau trei părți din domeniul cetății Drencova, iar Nicolae de Bizere o parte. Cele două puternice familii Cerna și Bizere, din elita feudală a Banatului, au primit donația asupra cetății Drencova și a satelor aparținătoare de la regele maghiar Albert în cursul anului 1439. În aceste circumstanțe este firesc să vedem în reprezentanții celor două familii nobiliare românești posibili ctitori ai mănăstirii Sirinia din vecinătatea cetății de la Drencova, dar, sigur, tot așa de bine ea ar fi putut să fie ctitoria unor reprezentanți ai elitelor locale din districtul românesc Liubcova sau al cnezilor din Almăj. Nu credem că este întâmplător faptul că o parte din mănăstirile din Clisura Dunării, de la Moldova Veche, Sirinia, Svinița și chiar Mraconia se află în apropierea unor cetăți medievale din secolele XIV-XV. Veacul al XV-lea a fost o perioadă în care elitele românești din sudul Banatului s-au distins în luptele antiotomane și au fost răsplătite cu privilegii. Puținele documente de cancelarie au consemnat în cursul veacului al XV-lea, în Clisura Dunării, sate și târguri românești în structuri instituționale specifice lumii românești. Nu putem omite din discuția privitoare la arhitectura mănăstirilor din

[21] V. Vătășianu, *op.cit.*, p.189; idem, *Studii de artă veche românească și universală*, București, 1987, p. 36-38; R. Theodorescu, *op.cit.*, p.296-297; C. Moisescu, *op.cit.*, p.117.

Clisura Dunării un monument deja pierdut sub apele Dunării şi din păcate şi necercetat arheologic, este vorba de mănăstirea Mraconia sau Mrăcunea care este uneori amintită în istoriografia locală bănăţeană[22]. Biserica a avut un destin tragic ca atât de multe biserici şi mănăstiri medievale bănăţene. Distrusă de o incursiune otomană în anul 1788, ea a rămas în stare de ruină până în anul 1931 când s-a rezidit pe vechile temelii pentru a fi apoi definitiv pierdută în anul 1968 sub apele Dunării[23]. Ea a fost ridicată pe valea Mraconia, la intrarea în Cazanele mici ale fluviului. Puţinele informaţii referitoare la trecutul monumentului, cât şi descrierea planului acestuia le datorăm şi acum harnicului istoriograf bănăţean de la începutul veacului al XIX-lea, Nicolae Stoica de Haţeg. Planul monumentului relevă structura unui triconc ce avea circa 14,23 m lungime, cu un pronaos îngust în continuarea căruia, pe aceeaşi lăţime, se desfăşura o navă dreptunghiulară cu două abside semicirculare şi un altar sub forma unei abside semicirculare la interior cât şi la exterior (Fig. 2B). Structura spaţiului interior al navei, cu dispunerea celor două perechi de pilaştri din flancurile absidelor laterale, aduce aminte de biserica mănăstirii Sirinia.

Mănăstirea Mraconia a avut în elevaţie două elemente reprezentative: o turlă cu o calotă semisferică ce încununa nava şi un turn, mai scund, deasupra pronaosului. Nava a fost acoperită pe extremitatea de vest şi de est cu bolţi semicilindrice susţinute de arcurile longitudinale dintre pilaştri. Bolţile şi calotele semisferice ale absidelor laterale erau lucrate din piatră fasonată, încă vizibile în anul 1829. Dealtminteri, după aceeaşi mărturie a cronicarului Nicolae Stoica din Mehadia pereţii mănăstirii erau acoperiţi cu picturi ce s-au păstrat bine până în jurul anului 1800. Tradiţia locală, consemnată de acelaşi harnic istoriograf bănăţean, atribuie ridicarea mănăstirii călugărilor sârbi din veacul al XIV-lea. Documentele turceşti din veacul al XVI-lea n-au consemnat mănăstirea, doar satul pustiit din apropiere. Ogradena era

---

[22] St. Meteş, *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, 1936, p.197; V. Vlăduceanu, *Mănăstiri bănăţene*, Timişoara, 1947, p.109-115; I.B. Mureşianu, *Mănăstiri din Banat*, Timişoara, 1976, p. 81-83; M. Teleguţ, M. Ancuşa, *MB*, 22, 4-6, 1972, p.235-236.

[23] M. Teleguţ, M. Ancuşa, *op.cit.*, p.235.

amintit în anul 1554[24]. Analogiile de plan, luate în discuție cu precauțiile necesare, în absența unor cercetări, sugerează o apropiere a monumentului de la Mraconia de biserici ridicate în Oltenia, ori în Hațeg la Prislop. Biserica Vodița II, din imediata vecinătate de Mraconia din Valea Dunării românești, reprezintă analogia cea mai apropiată, care sugerează o ridicare a monumentului în cursul veacului al XV-lea, poate chiar în prima jumătate[25]. Monumentele recent investigate din spațiul bănățean alături de cele deja cunoscute de pe malul sudic al Dunării, aduc această zonă de culoar geografic și cultural în sfera de interes a cercetării istorice. Bisericile mănăstirilor Baziaș, Sirinia, a celei dispărute de la Mraconia alături de cele cunoscute din nordul Banatului de la Bezdin[26] și Hodoș-Bodrog[27] oferă câteva repere semnificative pentru stadiul actual al cercetării, cu privire la difuziunea monumentelor cu plan triconc la finele veacului al XIV-lea și începutul veacului al XV-lea în această zonă a Dunării de jos apusene. O documentație arheologică completă a fiecărui monument, discutată în contextul general al istoriei bănățene, va oferi răspunsuri la chestiuni mult discutate legate de momentul apariției triconcului în spațiul bănățean, de aportul tradiției locale, a meșterilor locali la difuziunea unui model venit cu siguranță din lumea feudală sârbească[28]. Monumentele de arhitectură mai sus discutate au fost ridicate într-o zonă în care documentele de cancelarie din veacul al XIV-lea și al XV-lea au confirmat existența districtului Liubcova, a districtului Haram, a târgului Kwunzeg, instituții specifice lumii românești. Aceleași surse istorice amintesc către mijlocul veacului al XV-lea stăpânirea unei cetăți Drencova de către nobilii români Nicolae Bizere, Mihail și Vasile Cerna alături de Mușina și Șandor din Densuș. Acești nobili români au cheltuit suma de 5000 florini aur pentru întreținerea

[24] Engel P., *op.cit.*, p. 98.

[25] A. Deroko, *op. cit.*, p.199-203; C. Moisescu, *op.cit.* p.126-129; V. Vătășianu, *op.cit.* p.480,483.

[26] O. Velescu, A. Corvătescu, *BMI*,XII,1, 1972, p.49-58.

[27] A.A. Rusu, G.P. Hurezan, *Biserici medievale din județul Arad*, Arad, 2000, p.177-178; R. Popa, *Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă*, Arad, 1989, p.226-229.

[28] N. Ghika-Budești, *BCMI*, XX, 1927, p.129-131; R. Theodorescu, *op.cit.*, p.297-299; V. Vătășianu, *op.cit.*, p.190, cu privire la contribuția meșterilor locali.

unor cetăți dunărene, fapt confirmat de un document emis de cancelaria regelui Vladislav al II-lea în anul 1443[29]. Bisericile cu plan triconc din spațiul bănățean au fot ridicate într-o zonă în care arhitectura din zid poate fi urmărită încă din veacul al XII-lea. Arhitectura ecleziastică din sudul Banatului, cu bisericile sală cu altar rectangular ridicate începând cu veacul al XIII-lea, dar cu deosebire în cursul veacului următor, relevă influențele receptate dinspre lumea catolică central europeană. Bisericile mănăstirilor ortodoxe bănățene, atât cât cunoaştem despre ele în momentul actual relevă puternicele legături, firești dealtminteri, cu lumea monahală sârbească.

Arheologia medievală bănățeană a adus, treptat, în ultimele decenii lumini pentru o zonă care se afla „împotriva evidenței neluminată în privința monumentelor de artă veche"[30].

[29] D. Țeicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timişoara 1998, p.323, 447-448.
[30] I.D. Ştefănescu, *Arta veche a Banatului*, Timişoara, 1981, p.15.

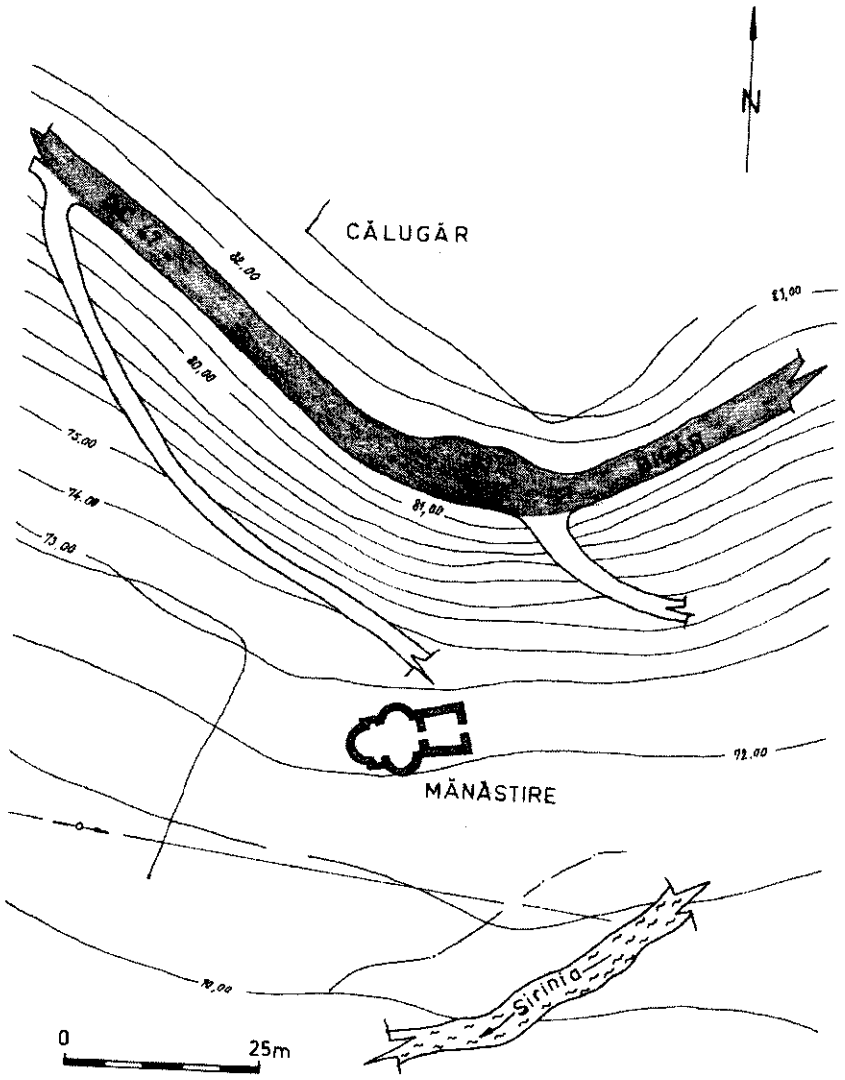

Fig. 1. Drencova. *Valea Sirinia*. Plan de situație cu amplasarea bisericii mănăstirii Sirinia.

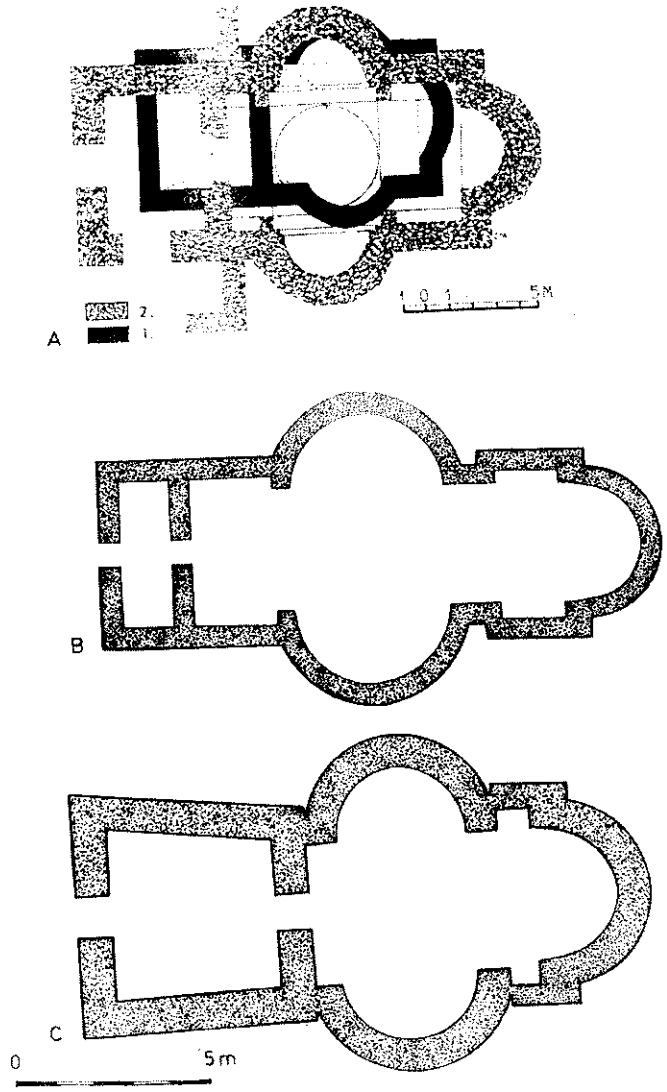

Fig. 2. Biserici cu plan triconc (sec.XIV-XV): A. Vodița (după C. Moisescu); B. Mraconia; C. Sirinia.

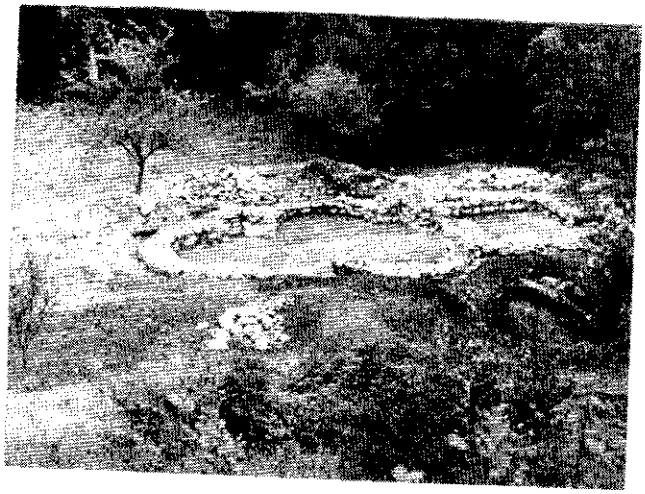

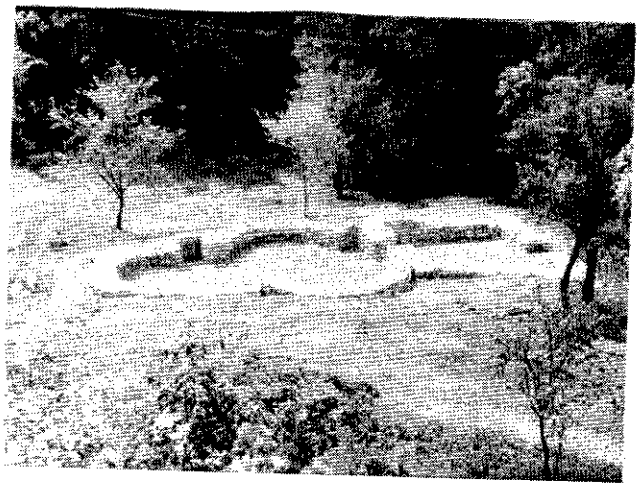

Fig. 3. Drencova. *Valea Sirinia.* Ruinele bisericii mănăstirii Sirinia.

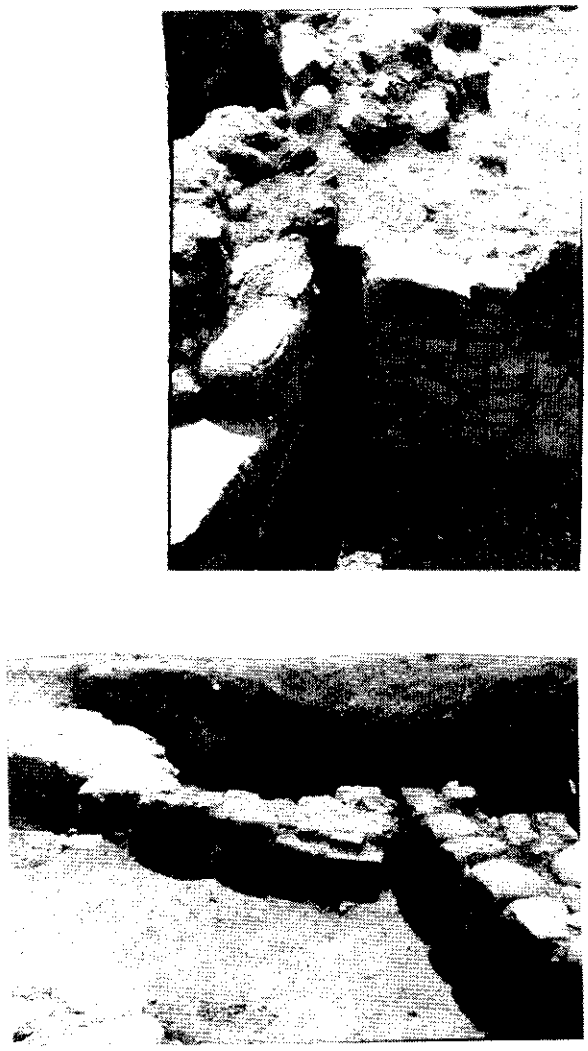

Fig. 4. Mănăstirea Sirinia. Detalii de la absida nordică a triconcului.

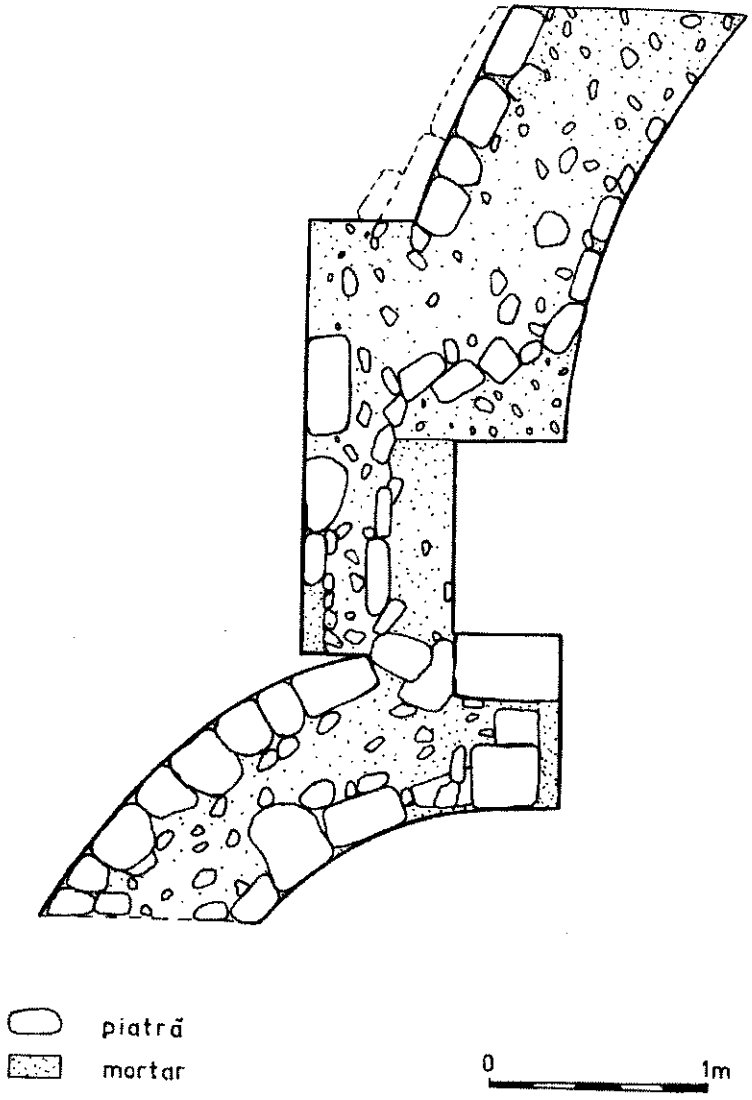

Fig. 5. Mănăstirea Sirinia. Planul zidului nordic al absidelor bisericii.

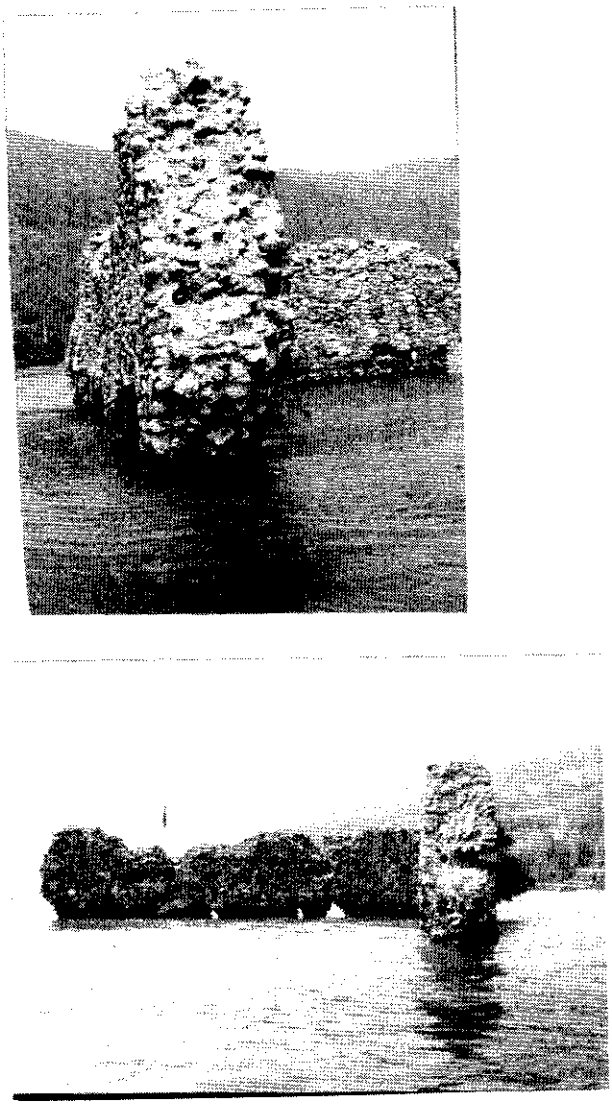

Fig. 6. Starea actuală a ruinelor cetății Drencova (sec. XV).

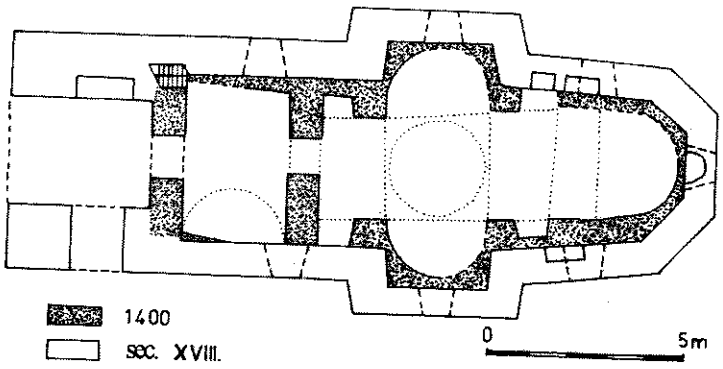

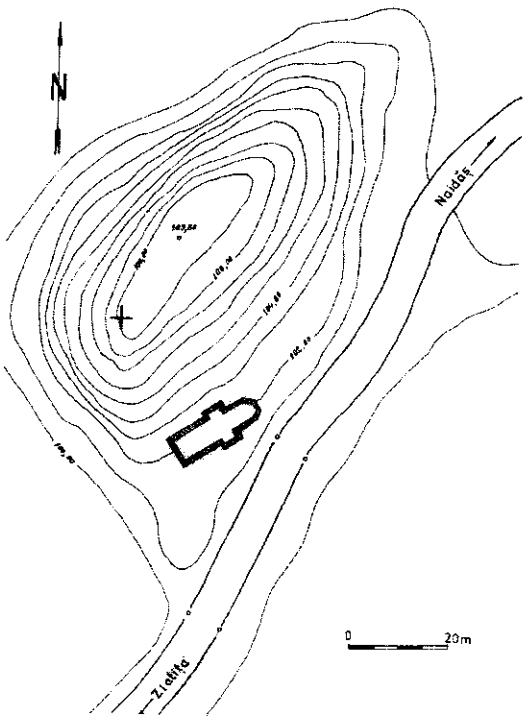

Fig. 7. A. Biserica cu plan triconc de la mănăstirea Cusici (după C. Moisescu); B. Plan de situație cu amplasarea mănăstirii Cusici

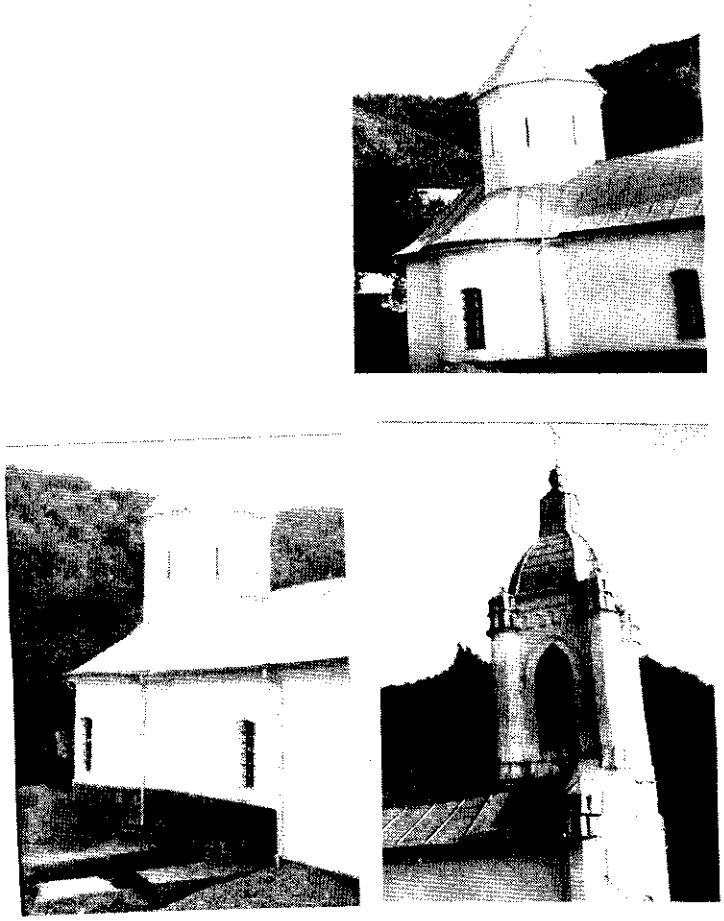

Fig. 8. Mănăstirea Baziaş.

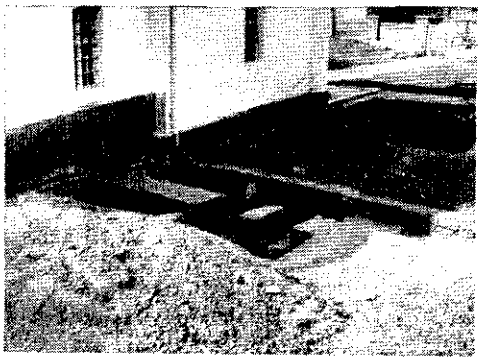

Fig. 9. Cercetări arheologice la Mănăstirea Baziaş.

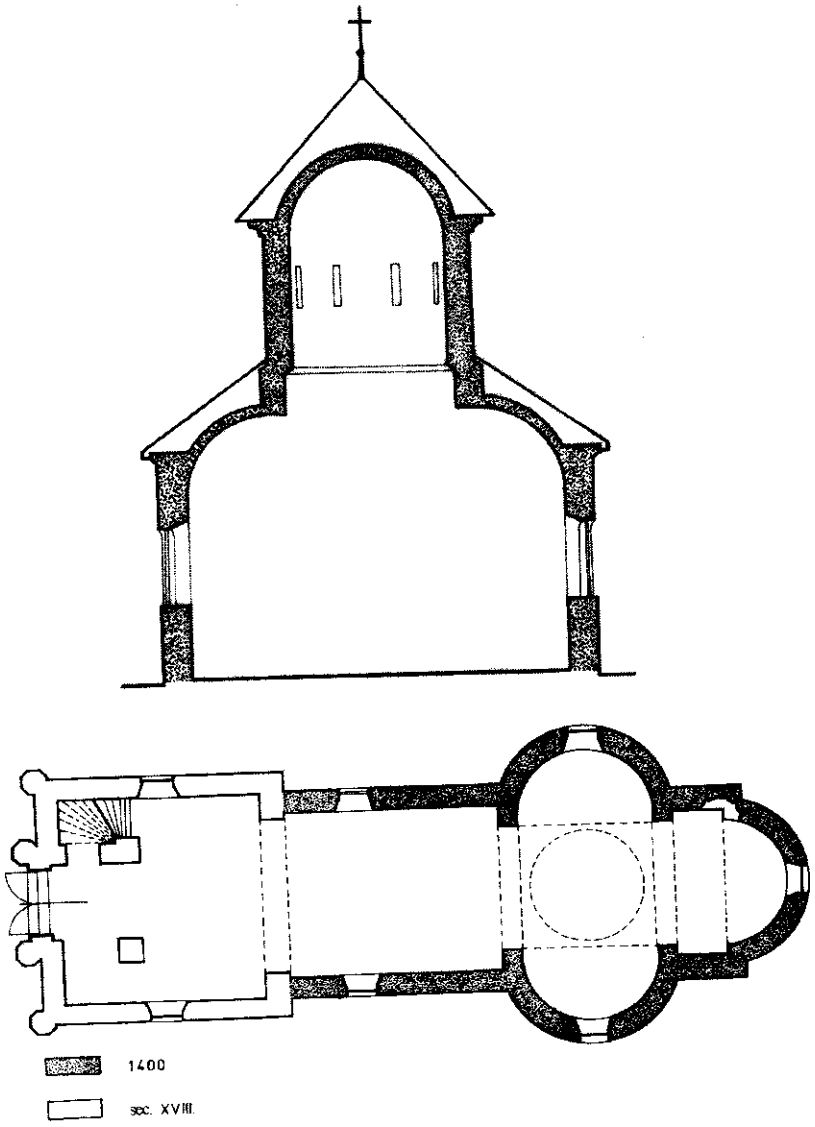

Fig. 10. Secțiune și plan cu etapele de construcție a bisericii mănăstirii Baziaș.

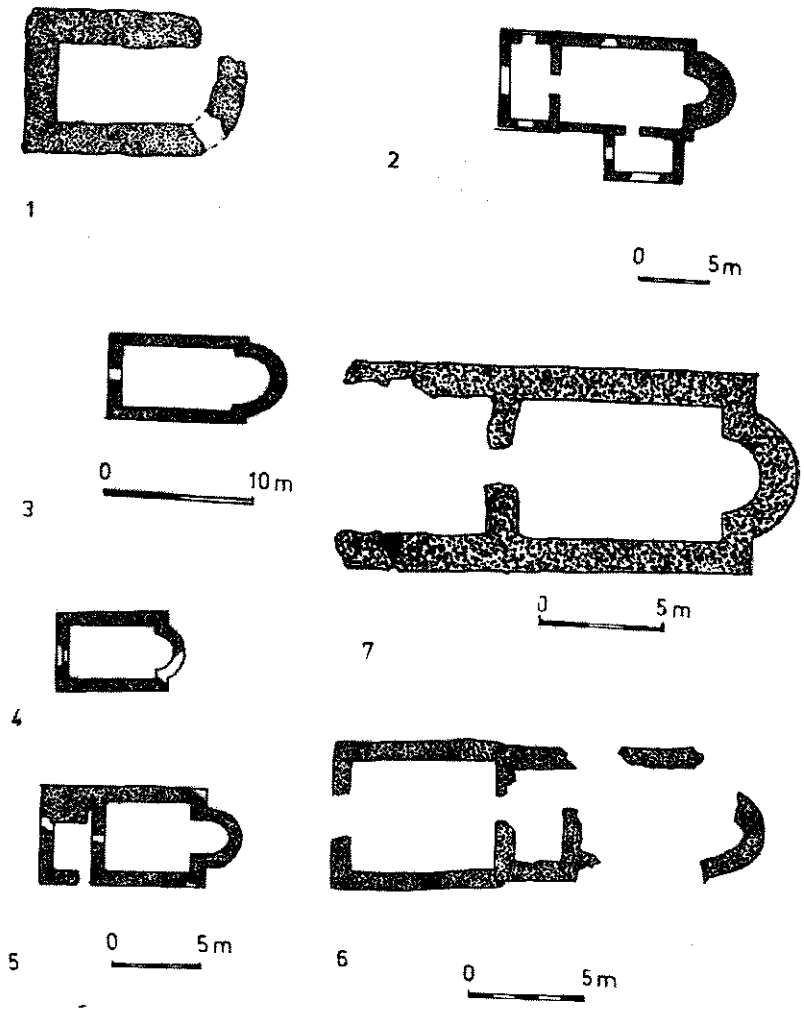

Fig. 11. Biserici din secolele XII-XV din Clisura Dunării:
1. *Hajdučka Vodenica*; 2. *Boljetin*; 3. *Donji Milanovac - Veliki Gradac*; 4-5. *Ribnica*; 6. *Manastir*; 7. *Pesca Bara* (după *Starinar*, 33-34, 1982-1983).

ZLATIȚA – UN MONUMENT DE ARHITECTURĂ ECLEZIASTICĂ DIN VEACUL AL XV-LEA

Satul Zlatița este amplasat pe cursul inferior al râului Nera, nu departe de vărsarea acestuia în Dunăre, la Stara Palanka. În această zonă se delimitează o enclavă slavă, din care fac parte satele sârbești Socol, Câmpia, Zlatița, Cusici, Vracev Gai și Palanca împrăștiate pe ambele maluri ale Nerei[1]. Râul are în acest sector o vale largă și domoală, cu o luncă care se lățește treptat de la Zlatița și până la Socol. Malul drept al Nerei, care în momentul actual este frontieră de stat cu Serbia, este străjuit de un câmp înalt pe care se află satele Călugăra, Cusici și Bela Țârkva, în timp ce malul sudic este închis de culmile joase și tocite ale ultimelor prelungiri vestice ale Munceilor Locvei.

Mănăstirea Zlatița se află situată în extremitatea vestică, la circa 2 km de satul Zlatița, pe malul stâng al râului Nera. Biserica actuală a mănăstirii, ridicată între anii 1761-1770 este amplasată pe terasa mijlocie a Nerei de unde domină zona[2]. Pe același mal, la circa 3 km est, pe o terasă identică, se află mănăstirea medievală Cusici[3].

Demersul de cercetare arheologică a fost motivat de informații istorice care au consemnat biserica medievală a mănăstirii Zlatița. Astfel, defterele otomane din vremea lui Selim al II-lea (1566-1574) amintesc

---

[1] M. Filipović (sub.red.), *Banatske Here*, Novi Sad, 1958, p.393-394, discuția despre acest grup etnic, eterogen, cu elemente etnice din Herțegovina, Muntenegru, Stari Vlah, Serbia vizează îndeosebi perioada secolelor XVIII-XIX.

[2] O. Radoslavlević, *Manastir Zlatica*, Bela Țârkva, 1996, p. 13-15.

[3] O. Zirojević, *op.cit.*, p.124; E.Pal, *op.cit.*, p. 82; D. Țeicu, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, 1998, p. 183-184 cu o prezentare neconcludentă, confuză, a ruinelor mănăstirii Cusici și Zlatița. Ambele mănăstiri se află acum în hotarul satului Zlatița, pe malul stâng al Nerei, în timp ce satul Cusici a rămas în hotarul sârbesc, pe malul drept al Nerei.

mănăstirea Zlatița cu hramul „*Sfântul Sava*"[4]. Ea apare consemnată în defterele următoare până în vremea sultanului Murat al III-lea (1574-1595), cu același hram și cu obligația de a achita o dare de 650 de accii. Inventarul bisericilor și mănăstirilor din Episcopia Vârșețului din 15 ianuarie 1757 a consemnat mănăstirea Zlatița cu hramul „Sfinților Luminători sârbești Simion și Sava, foarte veche și gata să cadă", fiind metoh ale Mănăstirii Milisevo[5].

Ruinele vechii mănăstiri nu s-au păstrat, după dărâmarea ei în anul 1770 în urma războaielor turco-austriece. Tradiția locală a păstrat amintirea vechii mănăstiri și a locului ei de amplasare. Astfel la circa 50 m est de biserica actuală, în lunca joasă, lângă o fântână a fost ridicată o troiță, pe locul fostei mănăstiri (Fig. 1). Cercetarea arheologică pe teren a fost inițiată pornind de la informația oferită de tradiția istorică locală.

Cercetarea arheologică a identificat planul unei biserici sală cu dimensiunile exterioare de 17,50/5,20 m. Structural monumentul a avut un pronaos, care măsura la interior 3,20/4,10 m. Nava lungă de 7,20 m și lată de 4,10 m era flancată pe latura de nord și sud de două abside dreptunghiulare, cu dimensiunile interioare de 3/2 m. Altarul avea forma unei abside semicirculare (Fig. 5), cu o lungime de 4,80 m măsurată pe axă.

Zidurile bisericii au fost construite din piatră și cărămidă. Observații asupra modului de construcție a zidurilor s-au putut face în S_1, S_4 și S_{10}. Zona de est a bisericii cu absidele laterale și absida altarului au fost puternic afectate, zidurile fiind demantelate până la fundație. Planul absidei altarului a putut fi reconstituit cu ajutorul traiectului șanțului de fundație. Fundația zidurilor a fost săpată până la adâncime de 1,05 m pe latura de vest, pe latura de nord a navei la 0,85 m, în timp ce la absida nordică a navei este la 0,60 m iar la altar la 0,30-0,20 m de

---

[4] O. Zirojević, *op.cit.*, p.124; E.Pal, *A Temesvári és Moldavai szudzsák törökkori telepulesei*, 1554-1579, Szeged, 1996, p. 29, 152 ;O. Zirojević, *Târke i manastiri na područiu Petčke patriarsie do 1683 godine*, Belgrad, 1984, p.107;

[5] I.D. Suciu, N. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, Timișoara, 1980, p. 238.

la nivelul actual de călcare (Fig. 3). Terenul în pantă pe care a fost construită biserica a determinat adâncimea mai mare a şanţului de fundaţie spre vest şi o scădere treptată în zona de răsărit a navei. Fundaţia era formată dintr-un strat de piatră peste care s-a aşezat un rând de lespezi cioplite (Fig. 4). Lespezile din fundaţie peste care s-a ridicat zidul din cărămidă şi piatră aveau o formă paralelipipedică cu lungimi cuprinse între 30-50 cm şi până la 1,00 m şi late de 25-60 cm. Zidurile au fost ridicate din cărămidă, dispusă în şiruri orizontale legată cu mortar. Zidul din cărămidă a fost ridicat între două blocuri din calcar ecarisate (Fig. 3). Pronaosul prezenta o structură uşor diferită a zidurilor, acestea fiind mai înguste, de circa 0,40 m şi construite din piatră în amestec cu cărămidă. Fundaţia zidului vestic al pronaosului era protejată cu lespezi lungi, groase de 0,10 m şi puse pe verticală. În fundaţia pronaosului nau fost utilizate lespezi late peste care să se ridice zidul, acesta fiind aşezat direct pe fragmentele de rocă din fundaţie. Zidurile bisericii aveau o grosime de 0,55 m, fundaţia fiind mai lată cu 20-30 cm, astfel la absida altarului fundaţiei avea 0,90-1,00 m, iar la absida nordică 0,70 m.

Absidele laterale ale navei erau flancate de două perechi de pilaştri care aveau menirea să susţină o turlă care încununa nava (Fig. 5). Foarte probabil că pe latura de vest a navei, susţinut de zidul despărţitor al pronaosului şi de doi pilaştri masivi, se ridica un turn mai mic.

Materialul arheologic este extrem de modest. S-au descoperit multe cuie şi piroane provenind de la acoperiş şi câteva fragmente ceramice uzuale şi glazurate ce pot fi atribuite secolelor XV-XVI. Monumentul de la Zlatiţa are omologii de plan foarte apropiate cu alte două biserici medievale bănăţene, este vorba de biserica mănăstirii Săraca, de la Şemlacu Mic, şi cea mănăstirii Voiloviţa, de lângă Pancevo. Structural ele se încadrează în tipul bisericii sală, flancată de două spaţii laterale, cu rostul unui transept şi încununată de o cupolă. Originea acestui plan de monument se regăseşte în mediul feudal sârbesc al regatului Nemanizilor din veacul al XIII-lea[6]. Biserica mănăstirii Moraviţa, cum este de fapt consemnată în defterele otomane mănăstirea Săraca, a

[6] A. Deroko, *Monumentalna: i dekorativa arhitektura u srednemvekovoi Srbiji*, ed.II-a, Belgrad, 1962, p.50-53.

fost ridicată în veacul al XV-lea, foarte probabil de Gheorghe Brankovici. Fixarea momentului cronologic pentru micuțul lăcaș bănățean, de pe valea Moraviței în veacul al XV-lea s-a făcut pe baza tradiției, pentru istoriografia mai veche și mai recent pe baza analizei elementelor stilistice ale sale, coroborate cu informații istorice legate de stăpânirea domeniului Ersumlio (Vârșeț) la mijlocul veacului al XV-lea de către despotul sârb Brankovici[7]. Dealtminteri și cercetarea arheologică sugera o încadrare în aceeași perioadă[8]. Similitudini planimetrice foarte apropiate prezintă biserica mănăstirii Voilovița de lângă Pancevo[9]. Planul, ridicat în tradiția școlii de arhitectură din Rašca, cuprindea pronaosul, nava surmontată de o cupolă așezată pe două perechi de pilaștri dezvoltați din extremitățile încăperilor laterale care flancau nava. Absida altarului, mult alungită, a avut o formă semicirculară atât la interior cât și la exterior (Fig.5). Monumentul de cult de la Voilovița a fost ridicat în a doua jumătate a veacului al XV-lea[10] sau, după o opinie mai recentă, susținută de cercetarea arheologică la începutul veacului al XVI-lea[11]. Documente referitoare la mănăstirea Zlatița înaintea ocupației turcești a Banatului de la mijlocul secolului al XVI-lea nu s-au transmis. O conscripție a mănăstirilor bănățene din anul 1775, menționa că mănăstirea Zlatița a fost fondată odată cu cea de la Baziaș și Cusici în anul 1496[12]. Elemente mai sigure despre începuturile ei ar putea aduce cercetarea vechii necropole a mănăstirii, situată la circa 50-60 m vest de biserică. Pe temeiul analogiei de plan și a puținelor elemente de cultură materială descoperite propunem stabilirea începuturilor mănăstirii Zlatița în veacul

[7] O. Zirojević, *op.cit.*, p.135; Engel P., *op.cit.*, p.91; Szentklaray J., *ETT*, XXII, 1, 1908, p.61; I. Miloia, *AnB*, IV, 2-4, 1931, p.104; T. Sinigalia, *AnB*, Artă, III, 1998, p.29; C. Moisescu, *Arhitectura românească veche*, București, 2001, p.186, încadrează biserica în grupul monumentelor cu plan în formă de „cruce cu brațe libere".

[8] Gh. Cantacuzino, *MB*, 24, 4-6, 1974, p.308.

[9] V. Matić, M. Veselinović, Z. Kostić, R. Folić, *Konzervatorsko – restauratorski radovi na tâkvi Manastira Voilovița*, Pancevo, 1988, p.5 și urm.

[10] *Ibidem*, p.45.

[11] M. Brmbolić, T. Tasić, M. Milius, *Glasnik*, 6, 1985, p.80.

[12] I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op.cit.*p.344.

al XV-lea, posibil către sfârşitul acestei perioade. Ţinând seama de hramul acesteia ea a fost o ctitorie sârbească din a doua jumătate a veacului al XV-lea, perioadă în care nobililor sârbi din Banat le-a fost conferit dreptul de a-şi construi biserici şi mănăstiri pe moşiile lor[13]. Documentele de cancelarie din secolele XV-XVI nu lasă posibilităţi de identificare a ctitorului mănăstirii Zlatiţa. Stăpânirile de sate şi moşii din jurul Vârşeţului (Ersumlio) din anul 1447 a impus în istoriografie opinia că Brancovici ar fi ctitorul multor mănăstiri bănăţene[14]. Aceleaşi surse istorice au consemnat doar prezenţa lui George şi Petru din Zlatiţa, în anul 1452, la introducerea nobililor din familia Cerna şi Bizere în stăpânirea cetăţii Drencova[15]. O altă chestiune care-şi aşteaptă răspunsul este acela al raporturilor care au existat între mănăstirile Cusici şi Zlatiţa, situate pe acelaşi mal al Nerei, la o distanţă de numai 3 km una de cealaltă.

Cercetările de arheologie medievală, iniţiate în cursul anului 2003 la mănăstirea Zlatiţa au pus în evidenţă un monument ecleziastic legat puternic de tradiţiile arhitecturii medievale sârbeşti şi, în egală măsură, au nuanţat documentaţia cu privire la evoluţia arhitecturii ecleziastice în Banat. Numărul impresionant de mare al mănăstirilor bănăţene, atestate la mijlocul veacului al XVI-lea, dar cu origini mult mai vechi, se leagă fără îndoială de prezenţa unor elite locale capabile să susţină efortul material al ridicării bisericilor din zid şi al întreţinerii mai apoi a monahilor din aceste lăcaşuri. Acest fenomen istoric, a cărui amploare abia acum se pune în evidenţă pentru ortodoxia bănăţeană, se circumscrie într-un curent cu mult mai amplu sesizat în lumea ortodoxă medievală din Transilvania[16]

---

[13] I.D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara, 1977, p.68-69.

[14] Szentklaray, *op.cit.*, p.46 şi urm; I.D. Suciu, *op.cit.*, p.69; O. Radoslavlević, *op.cit.*, p.15.

[15] D. Ţeicu, *op.cit.*, p.400.

[16] A.A. Rusu, , *MT*, I, 1-2, 1997, p.13-14.

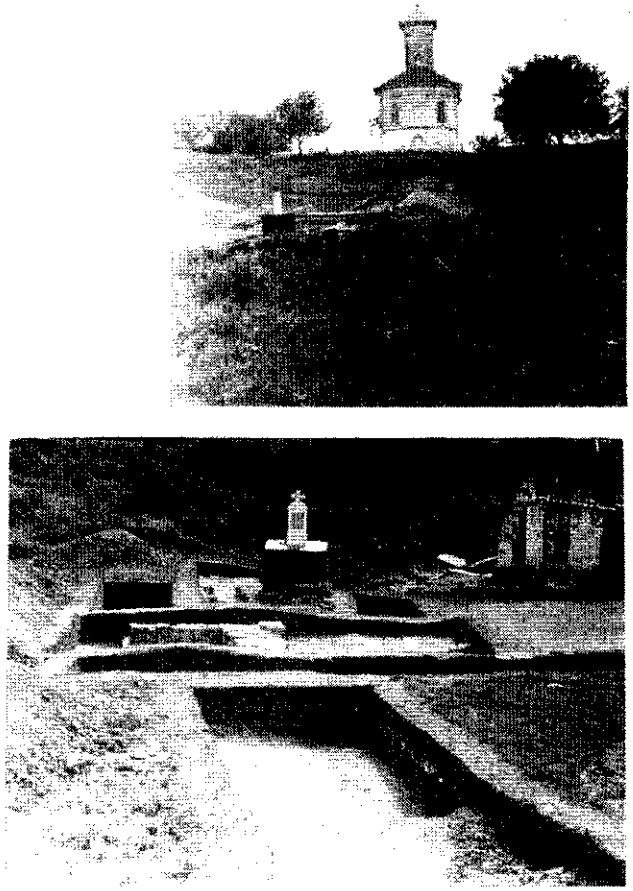

Fig. 1. a. Biserica mănăstirii Zlatița din veacul al XVIII-lea
b. Ruina mănăstirii medievale.

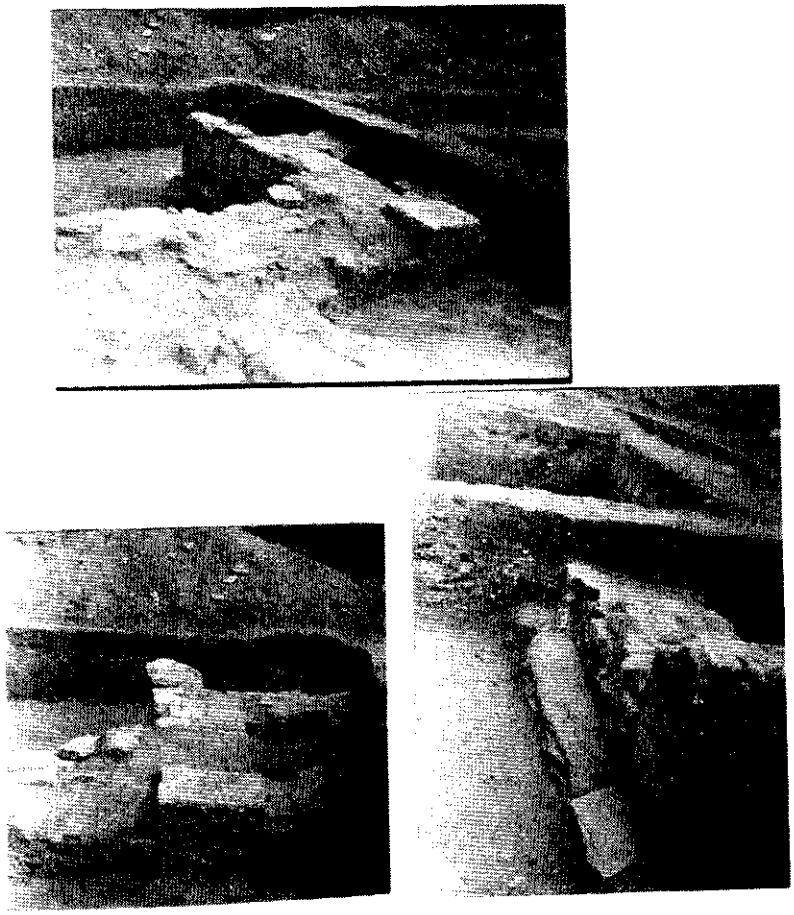

Fig. 2. Detalii de la absida de nord a bisericii.

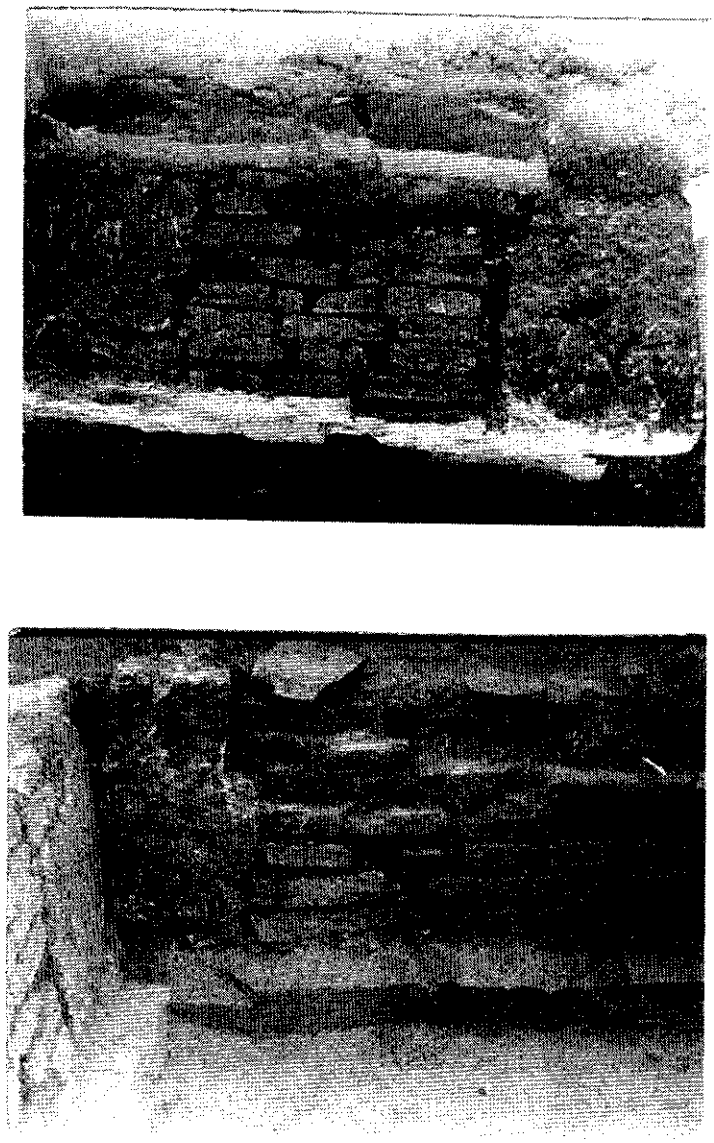

Fig. 3. Structura zidului de nord al navei şi al absidei bisericii.

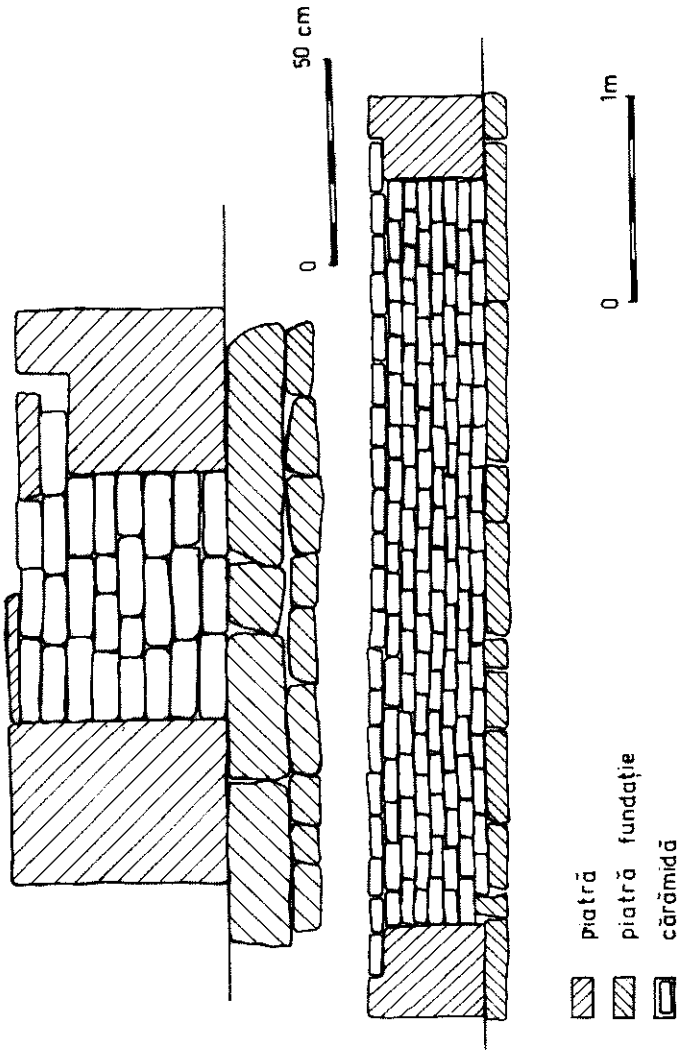

Fig. 4. Zlatița. Structura de construcție a zidului nordic al navei și al absidei nordice.

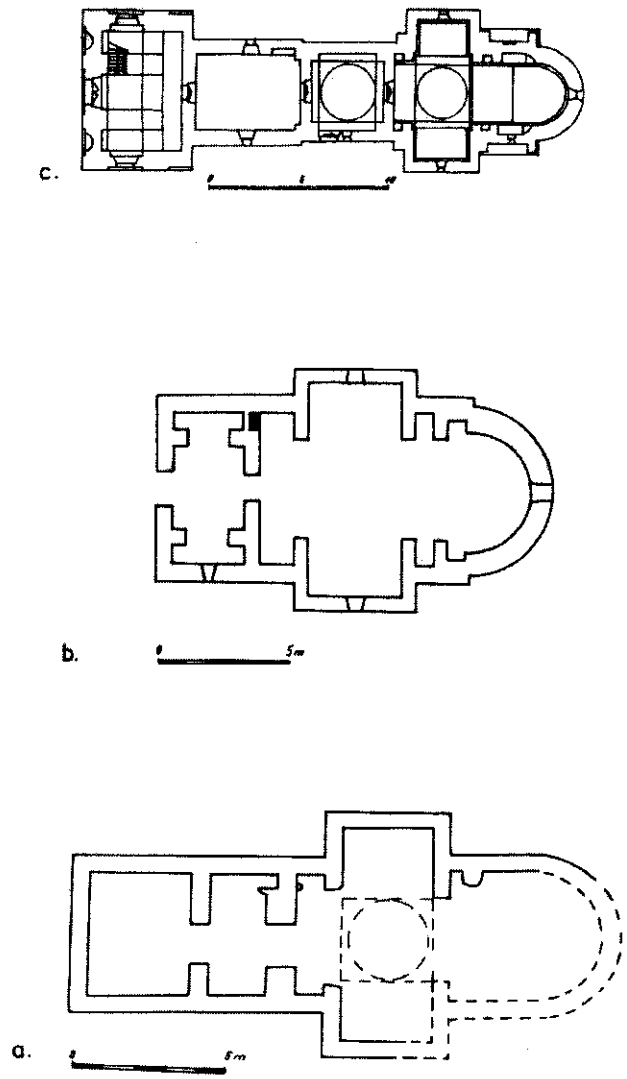

Fig. 5. a. Zlatița. Planul bisericii mănăstirii „Sf. Sava" din veacul al XV-lea; b. Planul bisericii mănăstirii Săraca (Moravița); c. Planul bisericii mănăstirii Voilovița.

OPINII ÎN LEGĂTURĂ CU PRODUCEREA ŞI RĂSPÂNDIREA CERAMICII SMĂLŢUITE MEDIEVALE ÎN REGIUNEA DUNĂRII DE JOS APUSENE

Ferestruindu-şi drum prin lanţul Carpaţilor Porţilor de Fier, Dunărea uneşte două mari unităţi geografice europene: Depresiunea Panonică cu Depresiunea Pontică. Acest sector al fluviului cuprins între defileu şi gurile de vărsare în mare este numit îndeobşte Dunărea de jos[1]. La extremităţile acestui segment dunărean gravitează două zone istorice, Banatul şi Dobrogea, amândouă situate la o răspântie de drumuri europene. Banatul şi o parte a Olteniei, aflate la capătul vestic al cursului inferior al Dunării sunt adesea numite în istoriografie Dunărea de Jos Apuseană[2]. Privită într-un context mai larg sud-est european, Dunărea de jos apuseană a fost o zonă de contact, o placă turnată între lumea central europeană şi lumea balcano-egeană. La începutul Evului Mediu zona s-a aflat la confluenţa de interese a Imperiului Bizantin, Regatului Maghiar şi a Ţaratului romano-bulgar al Asăneştilor, dar în acelaşi timp, ea a fost o zonă de legătură între alte două provincii româneşti: Transilvania şi Oltenia. Aşa cum s-a remarcat deja, poziţia geografică deosebită, atât la Dunărea de jos răsăriteană cât şi la cea Apuseană le-au determinat la începuturile Evului Mediu statutul de adevărate coridoare culturale pe care au circulat oameni, idei şi bunuri materiale[3].

Preocupări stăruitoare în domeniul arheologiei medievale au contribuit la o cunoaştere mai nuanţată a civilizaţiei medievale din Banat. Cercetări arheologice la monumente de arhitectură de la Ilidia[4], Reşiţa[5],

---

* Apărut în *Kulturraum mittlere und untere Donau: traditionen und perspectiven des Zusammenlebens*, Reşiţa, 1996, p. 143-155.

[1] N. Popp, *Fluviul Dunărea*, Bucureşti, 1985, S. 104; M. Grigore, *Defileuri, chei şi văi de tip canion în România*, Bucureşti, 1989, p. 81.

[2] R. Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (sec.10-14)*, Bucureşti, 1974, p. 9.

[3] *Ibidem*, p. 340.

[4] Şt. Matei, *Banatica*, 2, 1973, p. 314-318.

[5] D. Ţeicu, *SCIVA*, 40, 1, 1989, p. 67-70.

Mehadia[6], în vatra aşezărilor rurale de la Gornea şi Moldova Veche[7] ori în necropolele precum cele de la Şopotul Vechi, Cuptoare[8] şi Gornea[9], au scos la lumină mărturii ale civilizaţiei medievale din secolele XII-XIII de primă importanţă.

Ceramica smălţuită, alături de podoabele medievale, ilustrează în mod convingător prezenţa elementelor de tradiţie bizantino-balcanică în cadrul culturii materiale medievale din secolele XII-XIV din Banat[10]. În spaţiul bănăţean, ceramica smălţuită a fost cunoscută şi folosită din epoca romană şi romană târzie, revenind în zona dunăreană a Banatului la începutul Evului Mediu[10a]. Ceramica smălţuită este cunoscută din inventarul unor locuinţe investigate arheologic în aşezările de la Moldova Veche, Gornea[11], Turnu Severin[12], Ilidia şi Gherteniş. Descoperirile timpurii aparţinând secolului XI-XII sunt extrem de puţine până acum şi se cunosc îndeobşte din aşezarea de la Gornea- *Zomonițe* şi Drobeta Turnu-Severin. Vasele au fost lucrate dintr-o pastă grosieră, cu mult nisip şi au un smalţ verde. Din formele fragmentare de la Gornea s-a putut reconstitui un urcior şi o cană cu mănuşă, ambele fără motive decorative[13] (Fig. 2/5). Cercetările de până acum au admis deja, pentru zona Dunării de jos răsăritene, că o parte a ceramicii smălţuite în veacul al XI-lea se producea în aşezările şi fortificaţiile de la Păcuiul lui Soare[14], Capidava şi Dinogeţia[15]. În cazul descoperirilor din spaţiul bănăţean,

---

[6] Cercetări inedite, D. Ţeicu, Şt. Matei.

[7] I. Uzum, *Banatica*, 4, 1977, p. 220; *Banatica*, 5, 1970, p. 230.

[8] D. Ţeicu, *Banatica*, 12/1, 1993, p. 231, 240-241.

[9] *Ibidem*, p. 235-236.

[10] D. Ţeicu, *SCIVA*, 34, 3, 1983, p. 274-286.

[10a] D. Minić, *Starinar*, XLIX, 1998, p. 229-236. A consacrat o analiză specială ceramicii smălţuite decorată cu cerculeţe albe din Serbia. Cercetarea iugoslavă consideră, spre deosebire de noi, această ceramică un produs de import din centre bizantine.

[11] D. Ţeicu, *op. cit.*, p. 274.

[12] M. Davidescu, *Monumente medievale din Turnu Severin*, Bucureşti, 1979, p. 21, 31.

[13] D. Ţeicu, *op. cit.*, p. 275, fig. 4/1.

[14] D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare*, I, Bucureşti, 197, p. 105.

[15] R. Florescu, *SCIVA*, 1-2, 1956, p. 290-292; I. Barnea, *Dinogeţia*, 1, Bucureşti, 1967, p. 238.

considerăm că ar fi hazardat să facem supoziţii în legătură cu centrele de producţie ale acestei ceramici.

Lotul cel mai numeros, pe baza căruia pot fi studiate caracteristicile ceramicii smălţuite, din zona Dunării de Jos Apusene, provine din aşezările rurale din sec. XIII-XIV de la Ilidia-*Sălişte*, Moldova Veche-*Rât*, Gornea-*Ţărmuri*, precum şi a unor descoperiri mai vechi de la Turnu Severin şi Vodiţa (Fig. 7). În cadrul ceramicii smălţuite din sec. XIII-XIV se detaşează distinct vasele cu smalţ verde, simple ori decorate în tehnica „cu cornul", care constituie, de altfel, categoria cea mai reprezentativă. În cele ce urmează vom zăbovi, cu preponderenţă, asupra originii, producţiei şi răspândirii ei în spaţiul dunărean, încercând să dovedim componenţa locală a acestei categorii ceramice. Analiza are la bază cercetările şi descoperirile de la Ilidia, Moldova Veche, Gornea şi Turnu-Severin.

Din punctul de vedere al pastei din care au fost lucrate, al arderii şi al smalţului, vasele au un aspect uniform şi se caracterizează printr-o bună factură. Pasta din care au fost lucrate vasele de la Gornea-*Ţărmuri*, bunăoară, a fost arsă până la culoarea roşie-cenuşie ori negru-brun. Aceleaşi caracteristici au şi vasele de la Moldova-Veche *Rât*. Ulcioarele provenind din cetatea de la Turnu-Severin au fost lucrate dintr-o pastă roşie arsă uniform. În cadrul descoperirilor de la Ilidia se disting din punct de vedere al pastei, două grupe de vase: unele lucrate dintr-o pastă nisipoasă arsă uniform la roşu şi a doua grupă ce cuprinde vase cu pastă de culoare neagră ori cenuşie şi care are un aspect asemănător ceramicii uzuale. Smalţul aplicat pe vase are diverse nuanţe de verde. În marea majoritate al cazurilor, el a fost aplicat direct pe corpul vasului, arareori el are un suport de angoba albă. Forma tipică, preponderenţa în cadrul ceramicii cu smalţ verde o constituie ulciorul. Vasele au avut un gât prelung, corpul bombat, piriform şi uneori cu o toartă. Ele se înscriu, prin eleganţă şi zvelteţe, în tradiţiile ceramicii bizantine[16]. Ornamentul dominant l-a constituit cercul, desenat cu humă albă, aplicat în diverse combinaţii: simplu, concentrice, în şiruri paralele ori întretăiate (Fig. 6). Uneori, acest decor în tehnica „cu cornul", a fost însoţit de motive incizate, comune ceramicii uzuale, situaţia cea mai frecventă de acest gen s-a

[16] D. Ţeicu, *op. cit.*, p. 277.

întâlnit în aşezarea de la Ilidia-*Sălişte* (Fig. 4, 5).

Asupra datării ceramicii smălţuite din spaţiul Dunării de jos Apusene s-au exprimat opinii divergente. Într-un raport de săpătură privitor la Gornea, ceramica smălţuită, decorată cu cercuri de humă albă a fost atribuită sec. XI-XII[17], în timp ce aceeaşi categorie ceramică de la Moldova Veche-*Rât* a fost încadrată vag între sec. XI-XIII[18]. Descoperirile de la Turnu-Severin au fost atribuite începutului veacului al XIV-lea, alteori au fost încadrate în sec. XV-XVI[19]. Momentul apariţiei ceramicii cu smalţ verde, decorată cu cercuri, se poate stabili prin studierea contextului arheologic în care a fost descoperită şi a analogiilor din zonele învecinate. Opinia noastră în această chestiune, aşa cum am spus-o şi cu alt prilej, că momentul apariţiei acestei ceramici, în zona dunăreană a Banatului, poate fi stabilit cel mai timpuriu în veacul al XIII-lea[20]. Descoperirea de la Ilidia şi Turnu Severin aparţine veacului al XIV-lea. Socotite ca o apariţie insolită în cadrul ceramicii de la Păcuiul lui Soare, ulcioarele decorate cu cerculeţe au fost atribuite nivelului de locuire din veacul al XIII-lea şi al XIV-lea[21]. În stratul de cultură, atribuit primei jumătăţi a sec. al XIII-lea de la Curtea de Argeş, s-a găsit ceramică smălţuită cu acest decor[22]. La Coconi, în aşezarea din veacul al XIV-lea din Câmpia Română, precum şi la Târgovişte, ceramica de acest tip a fost găsită în locuinţe atribuite veacului al XIV-lea[23]. Descoperirile de la Turnu Severin, din fortificaţia poligonală şi din colţul de sud-vest al castrului, au fost atribuite veacului al XIII-lea, însă C. Nicolescu, într-un volum consacrat culturii bizantine în România a atribuit descoperirile de la Turnu-Severin mai degrabă primei jumătăţi a veacului

---

[17] I. Uzum, *op. cit.*, p. 221.

[18] *Idem, Banatica,* 5, 1979, p. 250.

[19] M. Davidescu, *op. cit.*, p. 21 a datat ceramica în sec XIII.; Catalog, *Comori arheologice în regiunea Porţile de Fier,* Buc., 1978, cot. R.491, p. 255. Vasele datate în sec. XV-XVI. Aceeaşi datare în *Cultura bizantină în România in 14 Jh.eingegliedert.*, Buc., 1971, S.157.

[20] D. Ţeicu, *op. cit.*, p. 238.

[21] S. Baraschi, în *Păcuiul lui Soare,* II, Bucureşti, p. 98.

[22] N. Constantinescu, *Coconi,* Bucureşti, 1972, p. 140.

[23] *Ibidem,* S.140; P. Diaconescu, C. Ionescu, *Materiale şi cercetări arheologice,* Oradea, 1979, p. 356.

al XIV-lea[24]. Aceeaşi categorie a ceramicii smălţuite, în zonele imediat vecine de la sudul Banatului, la Ribica şi Branicevo a fost atribuită veacului al XIII-lea[25]. În genere, se poate conchide că ceramica smălţuită, ornamentată cu cercuri în humă albă este cunoscută în regiunea Dunării Inferioare încă din prima jumătate a veacului al XIII-lea, dar tradiţia ei se va perpetua în atelierele locale pe tot parcursul veacului al XIV-lea.

O chestiune importantă de stabilit rămâne aceea a centrelor de producţie locală a acestei categorii a ceramicii smălţuite, iar dacă acestea au existat, arheologia aşezărilor poate oferi un răspuns la această problemă. În aşezarea de la Gornea a fost cercetat un cuptor de ars oale, dar care a funcţionat în cursul veacului al XII-lea[26]. Pentru perioada secolelor XIII- XIV nu cunoaştem, deocamdată, cuptoare de ars oale în spaţiul Dunării de Jos Apusene. Analiza inventarului arheologic al locuinţelor în care s-a găsit ceramica smălţuită a oferit indicii semnificative în problema ridicată mai sus. Producerea ceramicii smălţuite este un proces extrem de complex, cu multe etape operaţionale, în care vasele sunt arse de două ori în cuptor[27]. Vasele rebutate în cursul acestui proces complex constituie o dovadă a producerii ceramicii smălţuite în cuprinsul unei aşezări. Analiza pastei din care au fost lucrate vasele smălţuite, precum şi elementele decorative incizate, identice celor de pe ceramica uzuală oferă argumente convingătoare ale unei producţii locale a ceramicii smălţuite în aşezările bănăţene. S-a făcut, în acelaşi mod, dovada unei producţii locale a ceramicii smălţuite în aşezările de la Dunărea de Jos Răsăriteană, în cursul secolului XI şi în secolele XIII-XIV, în aşezări precum cele de la Dinogeţia şi Păcuiul lui Soare[28]. Pornind de la aceste constatări, am găsit suficiente argumente pentru existenţa unor centre locale bănăţene care au asimilat tehnica smălţuirii vaselor la sfârşitul veacului al XIII-lea şi în cursul veacului al XIV-lea.

[24] M. Davidescu, *op. cit.*, p. 21; *Cultura bizantină*, p. 157, categ.235.

[25] D. Minić, *Balcanoslavica*, 3, 1974, p. 69; M. Popović, *Starinar*, 1988, p. 147, fig. 19; D. Minić, *op. cit.*, p. 230 şi urm.

[26] I. Uzum, D. Ţeicu, *Acta MN*, 15, 1978, p. 296.

[27] N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 130; I. Barnea, *Dinogeţia*, I, p. 244-245; C.Nicolescu, P. Petrescu, *Ceramica românească tradiţională*, Bucureşti, 1974, p. 21-22.

[28] I. Barnea, *Dinogeţia*, p. 238; S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare*, II, p. 110-113; Idem, *Etudes byzantines et post byzantines*, Bucureşti, 1979, p. 30-32.

În inventarul locuinței de la Gornea-*Țărmuri* s-au găsit, alături de ceramica smălțuită decorată cu cerculețe, fragmente de vase, de aceeași factură și cu aceleași ornamente, însă fără smalț. Ele au fost considerate în raportul de săpătură amintit, o categorie ceramică aparte, provenind alături de ceramica smălțuită, din lumea sud-dunăreană bizantină. Este absolut limpede că fragmentele de vase fără smalț reprezintă rebuturi ale unui atelier de olărie, care a lucrat ceramica smălțuită în așezarea de la Gornea. Având în vedere importanța așezării pentru microzona dunăreană, unde se afla și tradiția unui centru de olărie mai vechi, se poate presupune cu suficient temei că la Gornea, la sfârșitul secolului XIII a funcționat un atelier de olar ce a asimilat deja tehnica smalțului. Analiza ceramicii smălțuite din secolul al XIV-lea de la Ilidia pune în evidență asemănări cu pasta ceramicii uzuale, dar mai ales surprinde elemente de decor incizate întâlnite frecvent și pe ceramica smălțuită. Dacă avem în vedere importanța unei reședințe feudale și a unei așezări ce a ajuns în acea vreme la rangul de *oppidum*, nu apare deloc surprinzătoare existența unui centru local de producere a ceramicii smălțuite în cursul veacului al XIV-lea la Ilidia.

Se conturează astfel, la nivelul cunoașterii actuale, cel puțin două centre de producere a ceramicii smălțuite în zona Dunării de Jos Apusene, unul la Gornea, celălalt la Ilidia în Depresiunea Oravița. Acestea au deservit sfârșitul veacului al XIII-lea și în veacul următor, comunitățile sătești din Valea Dunării și Valea Caraşului. Acest fenomen petrecut în mediul feudal românesc din Banat nu poate să surprindă și nu este un fenomen singular. În același timp, în celălalt capăt, la Dunărea de Jos răsăriteană s-a produs un fenomen similar.

Originea ceramicii cu smalț verde, decorată cu cerculețe, trebuie căutată în lumea bizantină. Descoperiri asemănătoare în centre importante precum Pergamul și Constantinopolul confirmă originea bizantină a acesteia[29]. Ea fost apoi vehiculată prin marile culoare ale Peninsulei Balcanice până în regiunile Dunării de jos. Odată cu veacul

[29] O.Wuff, *Altchristliche und mitelalterliche byzantinische und italienische Bildwerke*, II, Berlin, 1911, fig. 28; W. F. Volbach, *Mittelalterliche Bildwerkw aus Italien und Bysanz*, Berlin und Leipzig 1930, p. 231, fig. 31, nr. 6325, 6326, 6329, 9544.

al XIII-lea, în a doua jumătate a acestuia, ceramica smălțuită decorată cu cornul se cunoaşte în aşezări şi centre precum Ribica, Branicevo, Păcuiul lui Soare[30].

Cercetările şi descoperirile arheologice de până acum au adus în conul de lumină mărturii ale civilizației bizantine ce s-au exercitat asupra civilizației medievale din Banat. Se constată bunăoară, o intensificare a circulației monedei bizantine începând cu veacul al XII-lea. În acelaşi timp, podoabe venite direct din lumea bizantină ori din centre balcanice, unele de mare rafinament artistic, au fost apreciate şi căutate în mediul feudal românesc din Banat[31]. Fără îndoială, poziția geografică a Banatului, aflat la o răscruce de drumuri europene şi în acelaşi timp la o zonă de convergență a intereselor unor mari puteri medievale precum Imperiul Bizantin, Regatul Ungar şi Țaratul româno-bulgar al Asăneştilor au determinat rolul de coridor geografic şi cultural şi, explică, în acelaşi timp influențele culturale exercitate la începutul Evului Mediu[32]. Împăratul Vasile al II-lea (975-1025) cucereşte la începutul veacului al XI-lea Regatul bulgar, înglobându-l Imperiului Bizantin, care revine astfel cu frontierele la Dunăre. Acelaşi energic împărat a luat măsuri administrative privind organizarea bisericească a fostei patriarhii de Ohrida. El a menținut unitatea ecleziastică pentru o întinsă zonă a Balcanilor, menținând fosta patriarhie la rangul de arhiepiscopie autocefală[33]. Episcopia de Branicevo de la frontiera dunăreană avea sub jurisdicția sa şi o parte din teritoriul nord-dunărean al Banatului, unde apare menționat castrul episcopal Tibiscos.

Dominația politică şi spirituală a Imperiului bizantin în sud-estul european în cursul veacurilor XI-XII s-a resimțit în această perioadă şi asupra Banatului. Politica activă a Imperiului în această parte a Europei, ajunsă la apogeu în vremea împăratului Manoel Comnenul, când au existat chiar premisele unei alianțe bizantino-maghiare au atras în sfera

---

[30] D.Minić, *Balcanoslavica*, 3,1974, p. 69, pl.10; S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare*, II, 1977, p. 96; M. Popović, V. Ivanisević, *Starinar*, 39, 1988; D. Minić, *op. cit.*, p. 233-235; V. Bikić, *Starinar*, XLIX, 1998, p. 146 şi urm.

[31] D. Țeicu, *op. cit.*, p. 242-248.

[32] R. Theodorescu, *op. cit.*, p. 61-63.

[33] M. Gyöny, *Révue d'histoire comparée*, XXV, T. VI, 1, 1947, p. 43.

de interese şi influenţe inclusiv regiunea Dunării de Jos Apusene[34]. O parte din zona sudică a Banatului a făcut parte din dota Margaretei, împărăteasa Bizanţului şi a constituit la începutul veacului al XIII-lea obiect de dispută între Ionița Asan şi Emeric, regele Ungariei[35]. Privită în acest context mărturiile de cultură materială de tradiţie bizantină ori bizantino-balcanică medievale întregesc şi nuanţează imaginea noastră istorică asupra Banatului.

[34] Gy. Moravcsik, *Studia bizantina,* Budapesta, 1967, p. 315-319; 306-313.

[35] L. Tăutu, *Antemurale,* III, 1956, p. 61,62; *Idem, Mélanges Eugène Tissennt,* III, 2, 1964, p. 368-384.

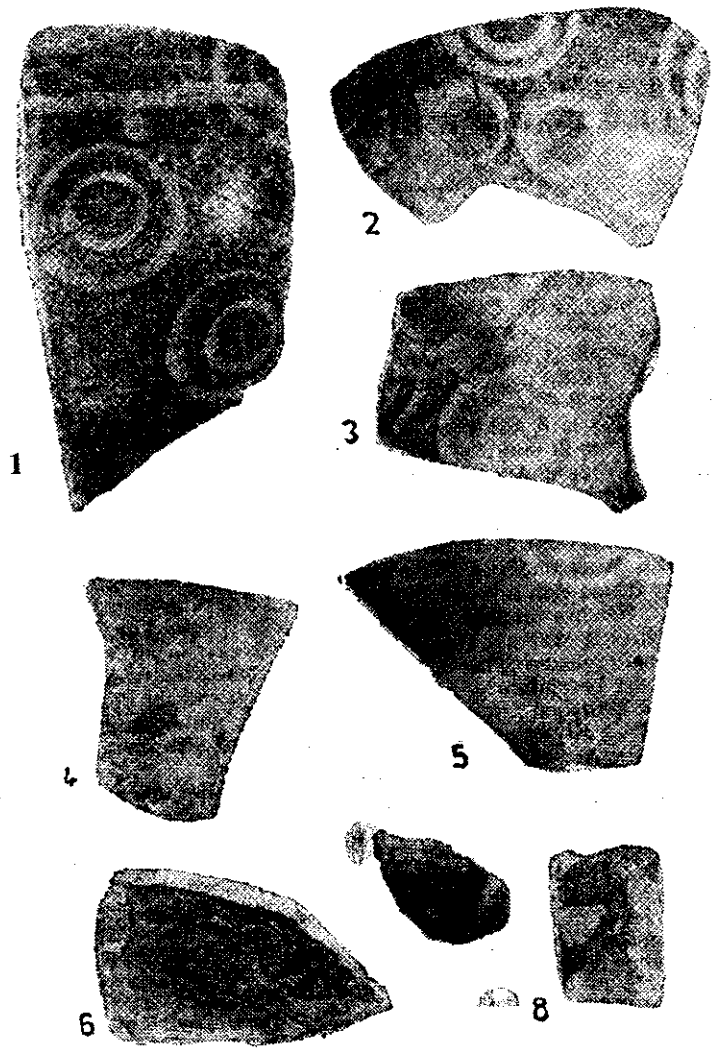

Fig. 1. Gornea - *Țărmuri*. Ceramică smălțuită, 4-5 Fragmente de vase rebuturi

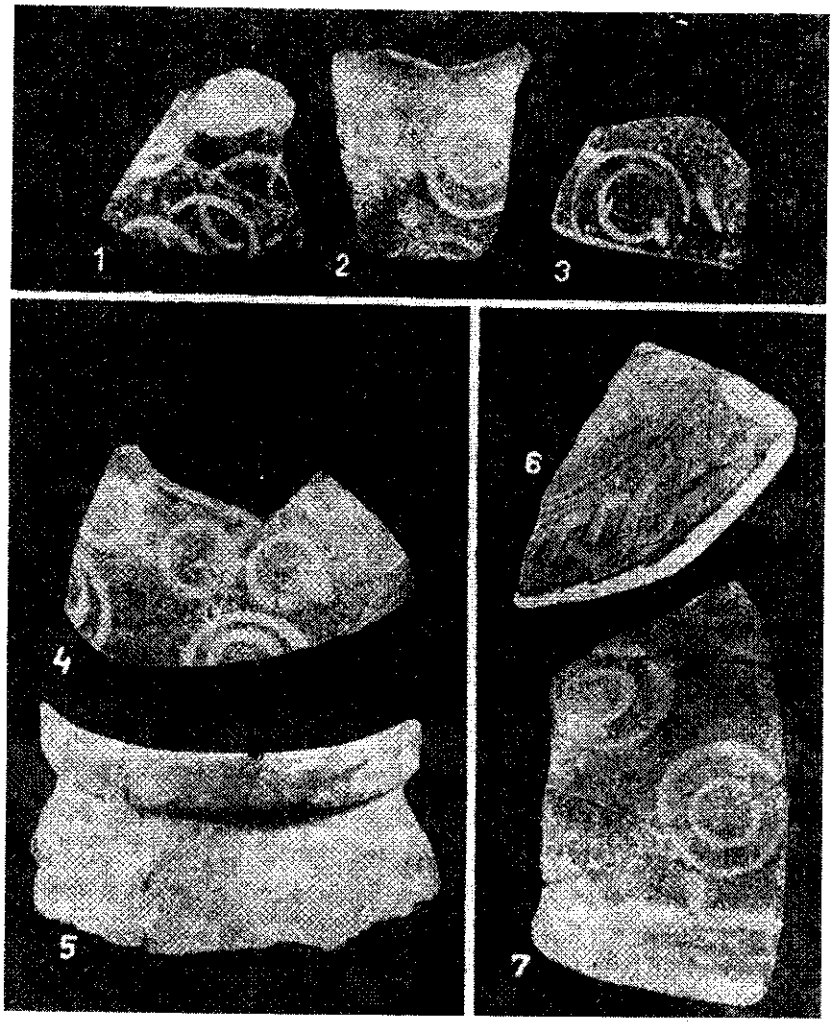

Fig. 2. Gornea - *Țărmuri* 1-4, 6-7, 5 Zomonițe

Fig. 3. Ilidia - *Sălişte*. 1-4. Ulcine.

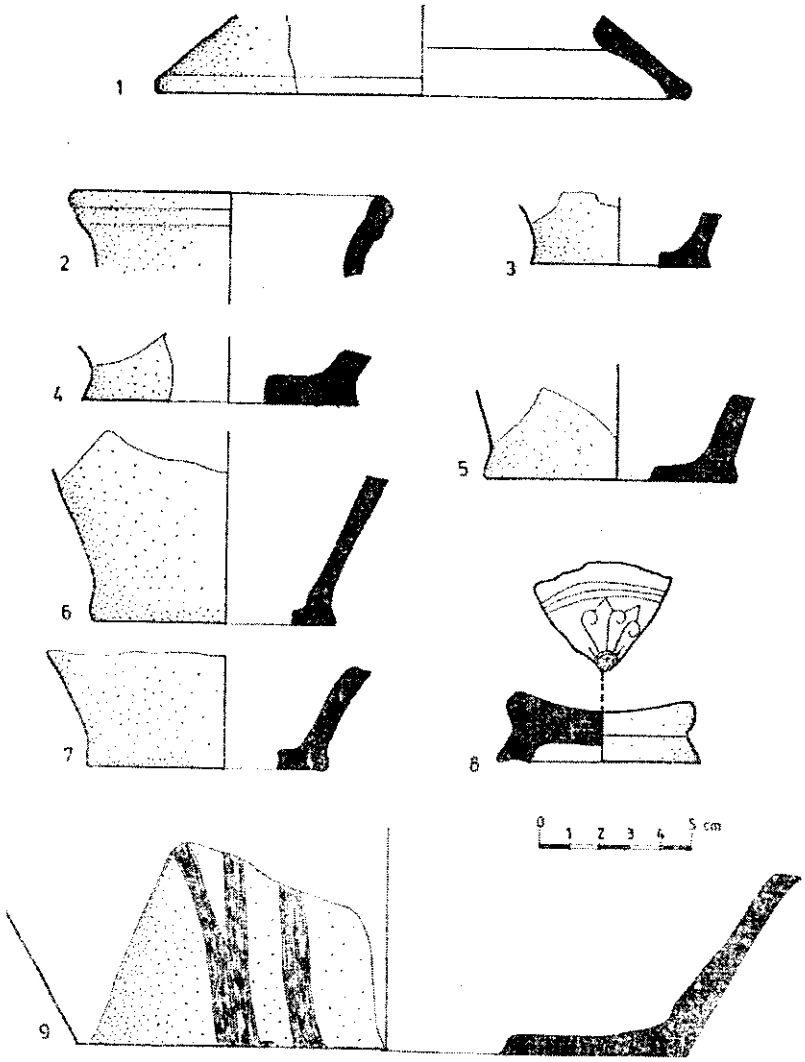

Fig. 4. Ilidia - *Sălişte* - B3

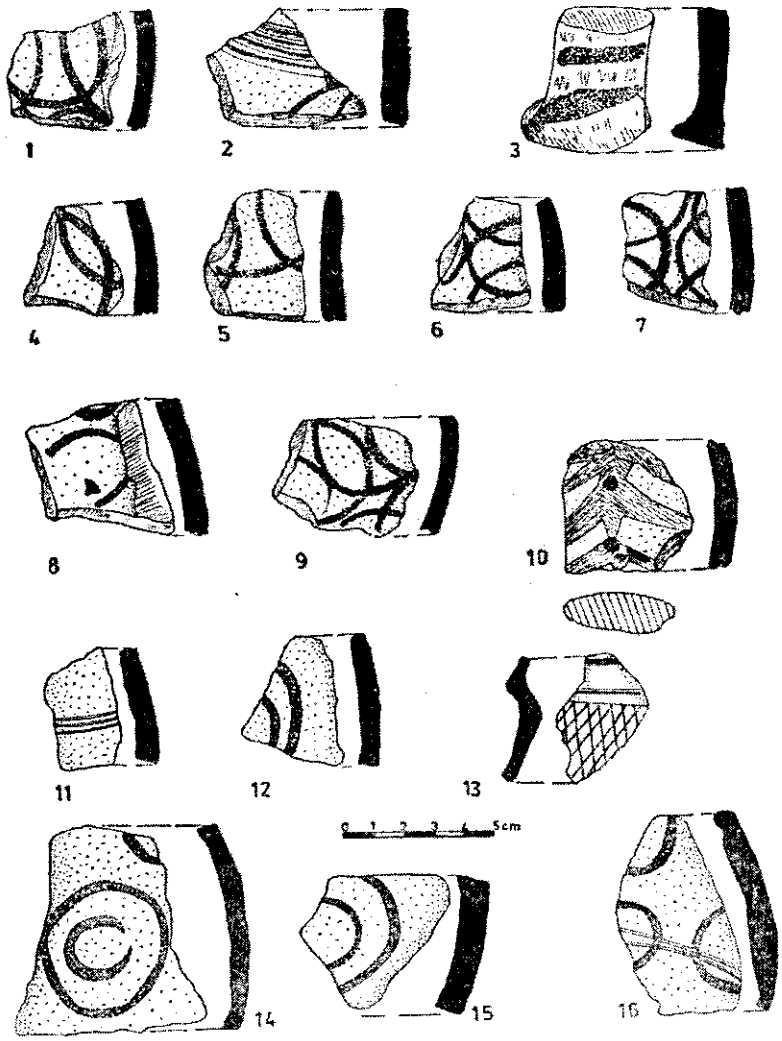

Fig. 5. Ilidia - *Sălişte.* Ceramica cu smalț verde decorată cu „cornul"

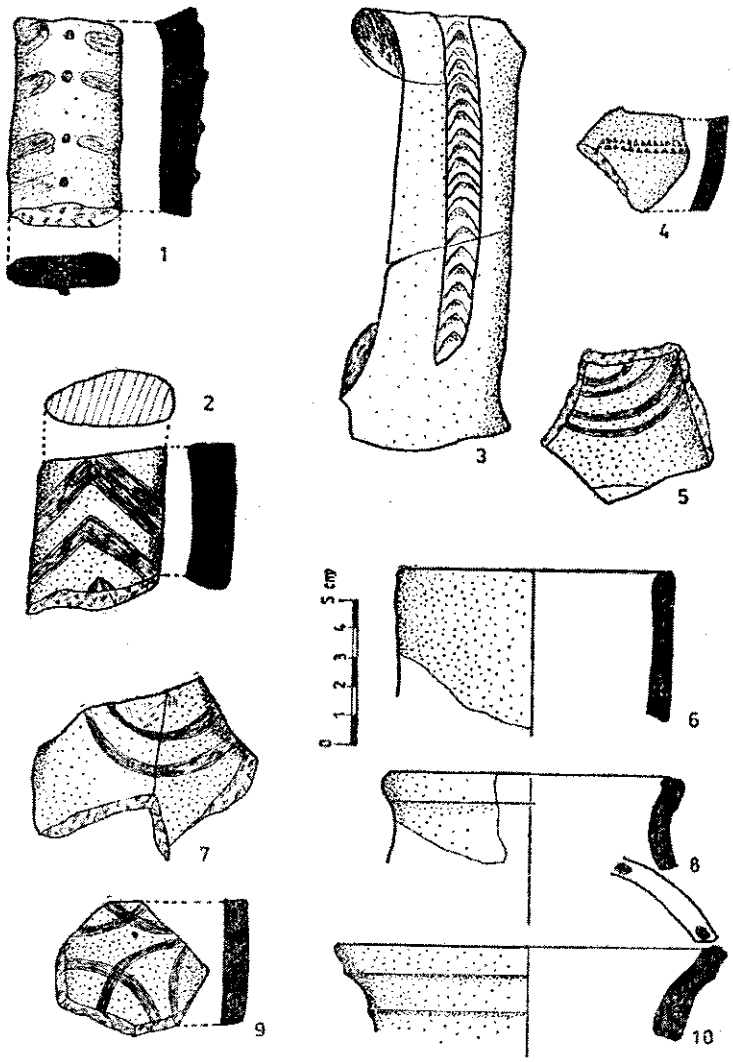

Fig. 6. Ilidia - *Sălişte* – 1-9; Mehadia 10; Gornea - 11-16

Fig. 7. Turnu Severin - Ceramică smălțuită (după *Cultura bizantină în România*).

LISTA PRESCURTĂRILOR BIBLIOGRAFICE

AAWG	= Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Götingen, Philosophisch-historische Klasse, Götingen.
AAH	= Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae, Budapesta.
Acta MN	= Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
An B	= Analele Banatului, Timişoara.
Arch Ert	= Archaeologiai Ertesitö, Budapesta.
Arch Pol	= Archaeologia Polona, Varşovia.
Arh Mold	= Arheologia Moldovei, Iaşi.
AM	= Arheologia Medievală, Reşiţa.
AP	= Archeološki Pregled, Belgrad.
BZ	= Byzantinische Zeitschrift, Berlin-Leipzig.
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice, Bucureşti
CA	= Cercetări arheologice, Bucureşti.
CAH	= Commnunicationes Archaeologicae Hungariae, Budapesta.
DIR, C	= Documente privind istoria României, C, Transilvania, veacul XIII; vol. I – veac XIV, vol. II-IV, Bucureşti; 1951-1955.
DLR	= Dicţionarul limbii române, Bucureşti.
ETTK	= Értekezések a törteneti tudományok köneböl, Budapesta.
Fol Arch	= Folia Archaeologica, Bucureşti.
GZM-A	= Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu. Arheologija; Sarajevo.
GGB	= Godišnyak Grada Beograd, Belgrad.
IBI	= Internationales Burgen-Institut Bulletin, München.
Materiale	= Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti.
Mem Antiq	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamţ.
MT	= Mediaevalia Transilvanica, Satu Mare.
PZ	= Praehistorische Zeitschrift, Berlin-Leipzig.

Rad VM	= Rad Vojvodanskih Muzeja, Novi Sad.
RHSEE	= Revue historique du sud est européen, Bucureşti.
RI	= Revista istorică, S.N., 1990, Bucureşti.
RIR	= Revista istorică Română, Bucureşti.
RISBC	= Revista Institutului Social Banat-Crişana, Timişoara.
RMM-MIA	= Revista Muzeelor şi Monumentelor. Monumente istorice şi de Artă, Bucureşti.
SCIA	= Studii şi cercetări de istoria artei, Bucureşti.
SCIVA	= Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie, Bucureşti.
SlovArh	= Slovenscá Archeołogia, Bratislava.
StIB	= Studii de Istorie a Banatului, Timişoara.
StuSl	= Studia Slavica, Budapesta.
StCP	= Studii şi comunicări, Piteşti.
TRÉT	= Történelmi és Régészeti Ertesitö, A Délmagyarszágy Történelmi és Régészeti, Társulat Közlönye, Timişoara.
Zbor NM	= Zbornik Narodnaja Muzeja, Belgrad.
Zbor VI	= Zbornik Radova Vizantinoloskog Instituta, Belgrad.

Cuprins

Cuvânt înainte 7

Aşezări

1. Cercetări arheologice în vatra satului medieval Ilidia 9

Necropole

2. Necropola de la Şopotu Vechi 23
3. Observaţii privind necropola medievală de la Turnu-Severin 61
4. O discuţie pe marginea inventarului funerar de la biserica medievală de la Caransebeş 72

Monumente

5. Mănăstiri ortodoxe medievale din Banat 83
6. Biserica medievală de la Mehadia 95
7. Biserica satului dispărut Bizere 106
8. Despre arhitectura ecleziastică din Clisura Dunării 124
9. Zlatiţa – un monument de arhitectură ecleziastică din veacul al XV-lea 145

Patrimoniu

10. Opinii în legătură cu producerea şi răspândirea ceramicii smălţuite medievale în regiunea Dunării de jos apusene 155

Tiparul executat la

Imprimeria
MIRTON
Timişoara, str. Samuil Micu nr. 7
Tel.: 0256-272926; 225684; Fax: 0256-208924;
E-mail: mirton@mail.dnttm.ro www.mirton.ro